

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені А.С. МАКАРЕНКА

**ФІЛОСОФІЯ НАУКИ:
ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ**
Науковий журнал № 2(18) 2018

Суми
СумДПУ імені А.С. Макаренка
2018

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Друкується згідно з рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(протокол № 6 від 26.12.2017 р.)

Редакційна колегія:

Н. В. Кочубей – доктор філософських наук, професор;
В. А. Косяк – доктор філософських наук, професор;
Є. О. Лебідь – доктор філософських наук, професор;
Ф. М. Лиман – доктор фізико-математичних наук, професор;
І. П. Мозговий – доктор філософських наук, професор;
М.М. Ведмедєв – доктор філософських наук, доцент;
Т.К. Пояркова – доктор політичних наук, доцент;
О. А. Наумкіна – кандидат філософських наук, доцент;
І. О. Снегірьов – кандидат філософських наук, доцент;
О. Г. Стахевич – доктор мистецтвознавства, професор;
В. О. Цикін – доктор філософських наук, професор (відповідальний редактор);
С. С. Дєнежніков – кандидат філософських наук (відповідальний секретар).

Затверджений Рішенням колегії МОН України
№ 1604 від 22 грудня 2016 року як фахове видання з філософії

У науковому журналі розглядаються проблеми філософії науки, філософські засади розвитку штучного інтелекту, інформаційно-мережевої парадигми, методології сучасних філософських досліджень. При цьому особливий наголос зроблено на тлумаченні сучасних аксіологічних засад впровадження високих технологій та проблем трансгуманізму. Також у виданні осмислені актуальні проблеми сучасної наукової картини світу в умовах крос-культурних взаємодій.

Журнал розрахований на широке коло читачів: студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів, науковців, усіх, хто цікавиться проблемами постнекласичного наукового дискурсу.

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018

РИЗИКИ ПРАКТИКИ СУПЕРТЕХНОЛОГІЙ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

УДК 141+001.18

І.О. Снегірьов

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ФЛУКТУАЦІЙНИЙ АТРАКТОР

З позицій методології нелінійного прогнозування розкриваються перспективи і ризики виникнення штучного інтелекту. Виявляються причини оптимістичних прогнозів, а також загрози в «горизонтах» сингулярності, зумовленої створенням машинного розуму. Особлива увага приділяється концепції дружньої розумної машини в умовах інтелектуального вибуху.

Здійснено спробу філософської рефлексії декількох варіантів згубної відмови, а саме: порочної реалізації та інфраструктурної надмірності.

Ключові слова: штучний інтелект, сингулярність, нелінійність, антропоморфізація, «бог у ящику», тест Тьюрінга, три закони робототехніки, «чорний ящик», генетичні алгоритми.

Постановка проблеми. Одним з основних чинників, які впливають на відносно стійкий розвиток людини і соціальних систем, постає діяльність, яка в міру ускладнення форм, засобів і способів інновацій поступово перетворювалася на технології. Їх негентропійний потенціал і технічна реалізація в різних сферах життєдіяльності з древніх часів впливали на формування наукової раціональності сучасного типу, що, безсумнівно, корелює з виникненням інформаційного суспільства з характерним для нього посиленням ролі статистичних закономірностей і чинника нелінійності. З середини ХХ століття наука відіграє провідну роль у системі суспільного виробництва, а наукомісткі технології стали претендувати на роль нового атрактора, що детермінує нові гносеологічні вектори й аксіологічні горизонти розвитку соціальних систем. Але чим складніша соціальна система, тим більше вона підвладна впливу стохастичних чинників, які створюють нелінійний простір для подальших шляхів розвитку, що формуються в результаті актуалізації фазових переходів – вимушених відповідей нерівновагої структури на загрозу зниження стійкості.

У цьому контексті прогрес набуває характеру не самоцілі, не самозумовленої цінності, а постає в ролі способу збереження складної цілісності. Шляхи досягнення такого стану нелінійні, тому що заздалегідь прорахувати їхню кількість, ступінь детермінації та небезпеки на певний період

часу неможливо. Майбутнє може стати як і «кращим» від сьогодення за строго визначеними параметрами, так і «гіршим» за іншими параметрами. І технології, особливо наукомісткі, які можуть стати причиною екзистенціальної кризи глобальних масштабів, відіграють у цьому не останню роль. Розв'язання одних суперечностей «запускає» нелінійний ланцюг багатьох інших, нових, ще більш неоднозначних проблем. Надалі це зумовлює виникнення векторів еволюційних змін: від більш стохастичних («природних») до менш імовірних станів. Відповідно до нелінійної моделі прогрес як «відокремлення від природної ніші» означає відновлення відносної стійкості системи на більш високому рівні нерівноваги.

У світлі сказаного слід підкреслити, що «технологізація» суспільства і прогрес становлять нерозривну єдність, але, на жаль, не завжди органічну, як би того хотілося суб'єктові історичного процесу. Сьогодні вчені та філософи визнають, що саме наукомісткі технології - це той чинник і атрактор, які детермінують розвиток соціальних систем, а наука давно перетворилася на могутню продуктивну силу, яка час від часу, ігноруючи гуманістичні ідеали, заганяє себе в цинічну сферу, позначену формулою «мета виправдовує засоби».

Ілюстрацією подібного сценарію може бути класичний роман М. Шеллі «Франкенштейн, або Сучасний Прометей» [14], лейтмотивом якого є ідея, що наука, як і науковий метод, без аксіологічних засад і морально-етичних мотивацій ризикує перетворитися на знаряддя м'ясника, який намагається прикрити високими цілями висохлий кістяк особистих амбіцій і прагнень. Будь-яка наукомістка технологія спроможна як запустити нелінійний простір нових ризиків, так і стати потенційним джерелом загрози. І в цьому розумінні, на наш погляд, особливо цікавою стає проблема штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Створення думуючої машини, як і вона сама, є процесом із загостреним режимом протікання, однією з відмітних сторін якого є розростання мікрофлуктуацій, внаслідок чого «миша народжує гору». В нелінійній і нестійкій соціальній системі в планетарному масштабі це може мати катастрофічні наслідки, всупереч численним думкам апологетів цієї технології, тому що будь-яку технічну інновацію можна використати як на зло, так і на благо. Історія вчить, що, як правило, перше є закономірним наслідком другого, або ж ці іпостасі постають двома сторонами однієї медалі. Ризики і ступінь відповідальності виростають у сотні разів, коли мова заходить про технології, дітище якої буде мати можливість удосконалювати саме себе. А одним із варіантів реалізації сценарію творення машинного розуму може стати інтелектуальний вибух, внаслідок якого надрозумний агент, який вирвався у світову мережу почне стрімко експоненціально навчатись і впродовж найкоротшого інтервалу часу вийде з-під контролю недалекоглядного людства та, можливо, ідентифікувавши вид *Homo sapiens* як конкуруючий, використає його як ресурс, або просто знищить.

Але перш ніж аналізувати можливі негативні флуктуації, що можуть виникнути як у процесі, так і в результаті виникнення штучного інтелекту, проаналізуємо причини, внаслідок яких, незважаючи на очевидні ризики, людство все-таки жадає появи в цьому світі універсального всемогутнього раба, який легко може перетворитися на штучного бога. Чому ж багато представників наукового співтовариства не помічають або ж ігнорують можливість такої трансформації?

Насамперед, це помилка завищеного оптимізму, зумовленого багатьма чинниками, спектр яких досить широкий – від психологічних до економічних. Адже штучний розум, на думку багатьох, здійснить, або значно прискорить якісний переверт у багатьох наукових і технологічних галузях. Безумовно, що поява багатьох наукових відкриттів може виявитися неможливою завдяки тільки одному типу наукомістких технологій, будь то нанотехнології чи розумна машина. Як і не можливий розвиток у межах однієї наукової галузі. Така ситуація зумовлена кореляційним характером наукових революцій, значна частина яких розпочалася ще в минулому столітті у сфері інформаційних, комунікаційних і біологічних технологій. Стрибкоподібний розвиток когнітивних наук в останні десятиліття дозволив говорити експертам про наближення нової наукової революції. Особливий інтерес і значення має кореляційне взаємопроникнення саме інформаційних, біологічних, нано і когнітивних технологій, що дістало назву NBIC-конвергенція.

Штучний інтелект відіграє в такій синергетичній системі одну з провідних ролей. Наприклад, штучний суперінтелект у перспективі може створити самовідтворюювані машини молекулярної збірки, що дістали назву наноасемблери, давши обіцянку людству, що їхнє використання принесе винятково користь. Об'єктивно ж надалі суперінтелект замість того, щоб перетворювати пісок на золото, почне перетворювати матеріали на програмовану матерію, яку потім він зможе перетворювати на що завгодно - від комп'ютерних процесорів до космічних мегамогутів для колонізації Всесвіту. Але все це виглядає поки що на рівні сюжету для художнього твору.

Стає зрозуміло, що людство у марнолюбній гонитві за лавровою гілкою першості мало перед чим зупиниться, тим більше що далеко не останню роль у такій гонитві відіграє фінансова сторона справи. Адже ні для кого не секрет, що одним з основних складників продуктивних сил є прибуток. А штучний інтелект, можливо, не тільки прискорить цей процес, а й сам стане новим видом способу виробництва. Питання лише в тому, чи буде в цей процес включена сама людина?

Безкрайній оптимізм підживлює також і комплекс складних психологічних причин, сукупність яких дістала назву «антропоморфізм» - екстраполяція людських якостей на можливості надрозумного агента. «Щоб розмова про надразум вийшла осмисленою, потрібно заздалегідь усвідомити, що надрозум - це не просто ще одне технічне досягнення, ще одне знаряддя, що збільшить

людські можливості. Надрозум - щось принципово інше. Цей момент потрібно всіляко підкреслювати, оскільки антропоморфізація надрозуму - плідний ґрунт для оман» [4, с. 224].

Штучний інтелект - якісно нове в технологічному розумінні, за словами Н. Бострома, в силу того, що його виникнення змінить суть прогресу, виключивши із цього процесу людину. Машинний розум буде ні на що не схожий. Будучи результатом людської діяльності, він буде прагнути саморозвитку за одним, лише йому відомим сценарієм, який не залежить від людини. У нього не буде особистісних мотивів, тому що не буде людської сутності.

Отже, антропоморфізація машини є джерелом помилкових уявлень про те, що можна створювати безпечні машини, наділені розумом, і що це рано чи пізно не приведе до катастрофи. Почасти така віра в «дружелюбних роботів» заснована на трьох законах робототехніки, які чомусь широка публіка сприймає як даність і сліпо покладається на них. Тоді як насправді ці три закони в розповіді «Хоровод» [2, с. 122-164] були запропоновані фантастом Айзеком Азімовим. За сюжетом, вони жорстко пов'язані в нейронні мережі «позитронного» мозку роботів:

- Робот не може заподіяти шкоди людині чи своєю бездіяльністю допустити, щоб людині була заподіяна шкода.
- Робот повинен коритися командам людини, якщо ці команди не суперечать Першому закону.
- Робот повинен піклуватися про свою безпеку доти, доки це не суперечить Першому і Другому законам.

По суті, ці закони є своєрідною адаптованою інтерпретацією заповіді «Не убий», християнського розуміння того, що до гріха можна прийти як роблячи вчинки, так і «сидячи на березі ріки», клятви Гіппократа. Важливе інше: у літературній спадщині А. Азімова ці закони так чи інакше дають збій. Та й здебільшого творчість відомого фантаста спрямована на те, щоб продемонструвати, наскільки самовпевнена людина у своїх спробах контролювати сутності, які перевершують її практично за всіма параметрами. У вищезгаданій розповіді «Хоровод» геологічна експедиція на Марсі довірила роботів перевезення токсичної для нього речовини. Але місія виявляється невиконаною в силу того, що робот потрапляє в пастку зворотних зв'язків другого і третього законів. Він би так і залишився в цьому лабіринті сумнівів, якби не прийшли йому на допомогу геологи. Розповіді А. Азімова бувають сюжетами, в яких досягти мети можна лише в обхід трьох законів (тобто первісно висувається постулат про сумнівний характер цих «трьох заповідей»).

Оригінальні й захоплюючі сюжети в художній літературі та безпека в реальному світі - речі різні. Різноманіття та складна нелінійність реального світу більш непередбачувані та стохастичні, ніж будь-яка вигадка генія. Випадковість у літературі фіксована й ув'язнена в межах цього семантичного поля (оповідання, повісті, роману). Випадковість же в реальному світі, з одного боку,

«виношує» наступна мить, а з іншого, попередньою миттю може бути «виношена» й розчинена в потоці подій, не піддається фіксації та контролю до реалізації з потенції та її важко виявити й описати після. Особливо, коли ми маємо справу з об'єктами, виникнення та поведінка яких не піддається стандартним методам. До них, безсумнівно, належить і поява штучного інтелекту. Згаданих трьох законів недостатньо. Річ у їхньому недостатньо чіткому формулюванні та розпливчастій семантиці понять, якими ці закони оперують. Так, звична для нас сьогодні дихотомія між живим (людиною) і неживим (роботом), імовірно буде розмита, коли наука навчиться підсилювати тіло і мозок людини за допомогою, наприклад, комп'ютерного інтерфейсу. І що тоді буде називатися людиною? Аморфні й інші поняття законів: «шкода», «безпека», «команди».

Задля справедливості варто сказати, що А. Азімов пізніше доповнив свої три закони своєрідним «приквелом», нульовим законом, який забороняє роботам шкодити людству в глобальному масштабі. Але якісно це проблему не розв'язує. Ці закони є монументальним обеліском великому генієві автора художньої прози і самому жанру, але вони найбільш цитовані, коли здійснюються спроби вибудувати стратегію майбутнього співіснування виду *Homo sapiens* і надрозумного агента. Виникає очевидне, але лякливе запитання: невже Три закони це все, що ми маємо сьогодні?

У той час, як «темні сторони» роботизації вже дають про себе знати і реальний стан справ змушує замислитись. У світі в понад п'ятдесяті країнах сьогодні ведуться розробки мілітаризованих думуючих машин. І вже є перші вияви неякісного програмування, що зумовили страшні наслідки: під час воєнних дій на Близькому Сході бойові дрони, оснащені автоматичною зброєю, після використання проти своїх, були виведені з ладу. Збій у роботі програми роботизованої зенітної гармати спричинив загибель девяти і важкі поранення п'ятнадцяти солдатів 2007 р. на африканському континенті [13, с. 128]. Дуже симптоматичний той факт, що тривалість цього інциденту була меншою від секунди. Отже, виникає думка, що дискусії про етику і про технічні інновації відбуваються на різних планетах.

Концепція техно-гуманітарного балансу постулює потребу в наявності відповідного духовного рівня цивілізації для адекватної «притирання» до технологічних інновацій різного ступеня складності [див.: 8]. Технологія штучного розуму, як і розподіл ядер, як і багато інших, - технологія подвійного призначення. Розщеплення ядра є джерелом освітлення міст, вона живить цивілізацію, але також може її й спопелити. Трагедія Хіросіми і Нагасакі - дивовижний приклад того, як «технологічне насіння» впало в «незоране гуманітарне поле» цивілізації. В історії таких прикладів цілком достатньо. Якщо стрибок від штучного інтелекту людського рівня до штучного суперінтелекту відбудеться за сценарієм стрімкого інтелектуального вибуху, то людству ще раз

доведеться зіткнутись із загрозою планетарного масштабу. Питання в тому - чи вистачить нам мудрості пережити черговий «виклик».

Друге перекручування в осмисленні ризиків виникло внаслідок популярності теми штучного розуму у світі розваг. Як правило, обговорення небезпек, які пов'язані зі штучним інтелектом, відбуваються у відриві від контексту, з підміною понять і не відзначаються професійною оцінкою та аналітичною глибиною. Зрозуміло, що в академічних наукових і філософських колах цю проблему не обходять стороною, але найчастіше їй не приділяють належної уваги. Більшість фахівців вважають створення штучного суперрозуму лише справою часу і перебувають у приємній ейфорії від тих перспектив, які вимальовуються на горизонті.

Щойно мова заходить про неприємні прогнози, багато представників ЗМІ (технічні журналісти, блогери, редактори) рефлексивно не приймають їх всерйоз. Така реакція детермінована звичайним небажанням дістатися до суті проблеми, що свідчить про неспроможність висунутих ними контраргументів. Для більшості обивателів, на яких розрахована продукція ЗМІ, проблема штучного розумного агента здається чимось далеким і абстрактним, а отже, вона не є для журналістів справою першорядною. Привабливішою для технічної журналістики є сфера розваг: плазми на квантових точках, більше ємнісні носії інформації та інші новинки програмного ринку. Кінематограф подарував нам десятки апокаліптичних фіналів, які затіяв бунтівний машинний інтелект («3 машини», «Космічна одіссея 2000 року», «Термінатор», «Матриця», «Я-Робот» й інші), що породило ефект «комфортного абстрагування» від всерйоз навислої небезпеки. Ці «техномонстри» доставили глядачеві стільки приємних годин «безпечного лоскотання нервів», що зрештою в підсвідомості більшості закріпився ефект надуманої небезпеки. Адже, по суті, побачене на екрані - результат чиєїсь уяви і не має до реального світу жодного стосунку. Інакше кажучи, розтиражованість художніх інтерпретацій небезпек виникнення машинного розуму (кіно, література) зіграла роль своєрідного щеплення, після якої можливість серйозного осмислення й аналізу катастрофічних ризиків стала практично неможливою. Не викликає побоювань і створена на початку ХХІ ст. роботизована імітація відомого фантаста Філіпа К. Діка. З роботизованою машиною можна обговорювати творчість автора. «Люб'язна імітація імітує люб'язність». Як у цьому контексті не згадати: «Найбільша хитрість диявола - змусити всіх повірити, що його не існує».

Когнітивне перекручування - ще одна причина помилкового уявлення, що виникнення розумної машини рідко має деструктивний характер для людини. І на цій проблемі ми зупинимось детальніше.

Річ у тім, що людина в процесі своєї діяльності приймає рішення, керуючись, здебільшого, власним досвідом, який найчастіше не піддається рефлексії, а має, скоріше, стихійно-буденний рівень. Об'єктивно ж завжди залишається ймовірність того, що дослідник урахував не всі вхідні дані

експерименту й флуктуація одного з непрорахованих елементів вплине на кінцевий результат. А в результаті того, що будь-який досвід має обмежений характер, у гносеологічному аспекті ми неминуче зіштовхуємося з проблемою невизначеності омани.

Є ймовірність того, що відсутність контакту з об'єктом у ретроспективному аспекті унеможливорює побудови каузальних зв'язків між виникненням суперрозумного агента і зникненням цивілізації в глобальному масштабі. Сьогодні жодна людина не стикається з жодною серйозною подією, що має трагічні наслідки, до початку й до основи якої був би причетний штучний розумний агент. Штучний інтелект поки не розцінюється як джерело екзистенціальної загрози. Створюється думка, що для того, щоб людству оцінити всілякі ризики, причиною яких може бути штучний інтелект, йому потрібно опинитися на грані життя і смерті. Зіткнення з розумом, який перевершує наш, не буде мати нічого спільного з обмеженими в часі та просторі терористичними атаками, ядерними зимами й іншими катастрофами, які мають ендо-техногенний характер. У результаті актуалізації сценарію, що вирвався з неконтрольованого штучного суперрозуму, глобальна людська раса, очевидно, залишить після себе лише слід у вигляді казкових історій, які будуть розповідати роботи своїм дітям перед сном.

Звільнений з «ящика» штучний інтелект має ще одну принципово якісну відмінність від техногенних катастроф. Сьогодні людство зіштовхувалося лише з тими подіями, негативні наслідки яких були подолані, У випадку ж «повсталого демона в машині» має місце самовдосконалювана і самовідтворювана розумна програма, яка потенційно може існувати вічно. І зрозуміло, що в цієї усвідомлюючої себе системи, будуть базові потреби. Згідно з С. Омохундро, їх чотири: ефективність, самозахист, ресурси, творчість [9], що дублює потреби людини й історія вчить до чого, як правило, приводять спроби егоїстичного їх задоволення. Наскільки потенційно небезпечна кожна з них сьогодні сказати складно, але якщо загрозу від перших трьох ми можемо уявити загалом, то потреба у творчості при першому осмисленні ніби й не несе жодних ризиків, а скоріше навпаки. Але саме здатність до творчості є однією з основних умов існування та функціонування думуючої машини. Саме вона буде зумовлювати можливість самоідентифікації машини й усвідомлення нею себе як Я-буття, а отже й особистісної автономії.

Тут і виникає істотна проблема: створити штучний інтелект людського рівня - означає наділити машину свідомістю, однією з основних характеристик якої є здатність до цілевизначення, створення чогось нового, що неможливе без відносної самостійності функціонування програмного забезпечення. Це неминуче приведе до відносної втрати контролю людини над своїм дітищем, а за умов безперервного самовдосконалення машини - до повної автономії функціонування розумного агента. Іншими словами, наявність творчості в машини, що усвідомлює себе, є її детермінуючою характеристикою, що

водночас і є ключем до її свободи, і цей ключ, так чи інакше, ми вручимо їй самі. Чи спроможні ми протистояти загрозі, причина якої співвідноситься з нами в розумовому розвитку приблизно так само, як ми і дощовий хробак? І чи зможемо ми подолати наслідки катастрофи, яка один раз почалась, але триває нескінченно?

Також однією із причин некоректної оцінки штучного розуму як початку зворотного відліку існування цивілізації є той факт, що феномен штучного розумного агента одержав своє відображення в іншому неоднозначному явищі, що дістало назву «сингулярність».

Поняття «сингулярність» широко використовується в наукових і філософських колах і має різне контекстуально-семантичне забарвлення. У нашій статті вживання цього поняття має значення, вкладене у нього Р. Курцвейлом. Він розуміє під цим певну міру переходу кількості в якість, в якому стрибок технічного прогресу принципово трансформує буття людини. Розум перестане бути винятково людською прерогативою і, на думку Р. Курцвейла, стане більш комп'ютеризованим, що зробить його в рази могутнішим, ніж сьогодні. Автор цієї концепції налаштований оптимістично, вважаючи, що такий перехід викоринить із людського існування такі негативні явища як голод, хвороби, а, можливо, у перспективі людина здобуде й вічне життя [див.: 5, с. 136-147].

На думку Р. Курцвейла, штучний розумний агент вплине на принципово новий якісний перехід світової цивілізації, але, як уже було зазначено, це спричинить розвиток і суміжних галузей наукомістких технологій - нано [5, 47]. Прогнози фахівців указують на те, що інтелектуальний вибух і наступна поява штучного надрозуму неминуче спричинить різкий стрибок у розвитку нанотехнологій. Багато експертів вважають, що пріоритет у виникненні повинен належати саме штучний суперрозум в силу того, що нанотехнології - занадто стохастичний інструмент, контроль над яким може виявитися для людини неможливим. Стає зрозумілим, чому оптимізм у контексті сингулярності виходить саме зі сфери розробок нанотехнологій, а не штучного розуму. Інженерія на атомарному рівні, можливо в майбутньому, дасть людині шанс обдурити смерть.

Але поряд із позитивними прогнозами існує і «ложка дьогтю». Наприклад, наніти, здатні до самовідтворення, перетворюють навколишній світ на так званий «сірий слиз». Сценарій «сірого слизу» - один з імовірних апокаліптичних, і ця проблема - «темна територія» простору нанотехнологій. Міркуючи про зловісну сторону нанотехнологій, багато хто випускають з уваги принципову непередбачуваність, а отже, загрозу, пов'язану зі створенням штучного всемогутнього помічника, якщо той буде прогресувати за сценарієм стрімкого самовдосконалення, в ході якого машини, що перевершують за всіма параметрами людину, вийдуть з-під контролю та знищать глобальну цивілізацію.

Отже, у результаті аналізу дослідницького досвіду з проблеми оптимістичного ставлення до розумних машин, умовно можна виокремити два підходи. Теоретико-світоглядні горизонти першого варіанту задають дослідження в дусі праць Р. Курцвейла [5], в яких майбутнє антропої компоненти нашої планети мислиться як край позитивне. Негативні флуктуації в магістральному перебігу подій у такому осмисленні придушувалися б оптимізмом.

Другий підхід заснований на працях у стилі Д. Стібела [10], який осмислює ці проблеми з погляду прагматичного практицизму. Його прихильники трактують світову мережу як дедалі більш ускладнюваний мозок з мільйонами зв'язків і гарний той ділок, який з оптимальним ефектом для себе зуміє лавірувати в просторі інтернет-тенденцій та отримувати відтіля максимум прибутку.

Більшість експертів, задіяних у сфері наукомістких технологій не аналізують більше скептичний третій варіант, суть якого полягає в тому, що фінальним етапом розробок розумних агентів, а потім і машин, які перевершують за інтелектом людину, стане не гармонійне єднання штучного інтелекту з природним, а перетворення людини на сировину для «тріумфального поступу» нового суб'єкта.

Взаємодія «традиційного» розуму людини із суперрозумом машини тотожна з розширенням сфер впливу технологічної західної цивілізації на суспільства аграрного типу, які або асимілювали їх, або перетворили на свій ресурс. Як приклад, досить згадати наступні антагонізми і чим вони завершилися: Колумб - Тіано, Пісарро - Інки, європейці - американські індіанці. Що далі – Homo sapiens проти машинного суперінтелекту?

Цілком імовірно, що теоретики в галузі наукомістких технологій вже осмислили всі «темні сторони» штучного інтелекту, але, проаналізувавши всі «за» і «проти», дійшли висновку, що мета виправдує засоби. Або ж розуміють, що точку неповернення пройдено і приймають неминучість будь-якого результату, постулюючи неможливість щось змінити. Висунуто ідею, відповідно до якої людина зможе осмислити й відкрити способи захисту від прогресуючого машинного розуму лише в процесі інтеграції цього феномену в наше буття. Ця взаємодія буде відбуватися поступово й у людства буде шанс прищепити розумному агенту «алгоритми слухняності» та створити дружній суперінтелект [див.: 3, с. 75]. Співзвучне цій ідеї розуміння неможливості усвідомлення всіх істинних ризиків штучного розуму теперішнього зі звичними для нас патернами буття [див.: 5, с. 34]. Іншими словами, приборкання дикого мустанга на дикому Заході не приводить до розуміння специфіки управління гоночним автомобілем на гірській дорозі.

Отже, проблема зазначеного підходу полягає в тому, що якщо загроза й визнається серйозною, то впливає вона з непередбачуваності «темного простору» інтелектуального вибуху й суперінтелекту, тоді як ризики і загрози

від проміжних етапів створення штучного інтелекту аналізуються недостатньо серйозно, або ж зовсім не беруться до уваги. Інакше кажучи, грізна левиця, звичайно, є джерелом небезпеки для туриста в савані, але не можна забувати про потенційну загрозу, що йде від її милого левеняти. Концептуальні побудови градуалістів тією чи тією мірою конституують поступовий характер стрибка від штучного інтелекту рівня людини до штучного суперрозуму, часовий інтервал якого може розтягтися від декількох років до десятиліть. Цей прогноз дозволяє розраховувати людині на період дружнього симбіозу з розумними машинами людського рівня й уможлиблює сценарій, в межах якого людина зможе створити діючі важелі контролю над формованим суперінтелектом.

Але існує когорта дослідників, на думку яких людство позбавлене якого-небудь часового запасу. Річ у тім, що стрибок від штучного розуму людського рівня до штучного супермозку через самовдосконалення може відбутися різко. Відповідно до цього сценарію, стрімка трансформація онтологічних засад людства стане відображенням швидкого перетворення штучного розуму рівня людини на штучну надрозумну систему. Цей період може зайняти тижні, дні, а можливо й години. Цей сценарій дістав назву *Busty Child*.

Система, що складається з декількох суперінтелектуальних систем, кожна з яких у кілька тисяч разів буде перевершувати найрозумнішу людину, без особливих труднощів зможе подолати всі перешкоди, створені нами. Це можна порівняти з безкрайнім простором чужого інтелекту й однією його піщинкою. Для того, щоб загалом описати ті відчуття, які переживає людина в процесі взаємодії всього-на-всього з окремою програмою (*Deer Blue* - комп'ютерний шахіст фірми IBM), а не із самовдосконалюваною групою штучного суперрозуму, наведемо тут висловлення двох гросмейстерів, досить подібні за змістом, суть яких зводиться до наступного: «Начебто стіна на тебе насувається» [6, с. 48].

Досить показовий у цьому розумінні, проведений на початку XXI століття в Силіконовій долині експеримент, суть якого полягала в наступному: фахівець із вивчення штучного інтелекту уклав досить специфічну суперечку - хто переможе в грі, яку він назвав «штучний інтелект у ящику». Ставки на гру були досить високими. У ході цього експерименту роль машини зіграв ініціатор експерименту Е. Юдковскі [16], в ролі ланцюгових псів виступали мільйонери, які заробили свої статки на різних інтернет-проектах. Кожен з них, по черзі, виконував роль творця розумного агента, перед яким стояла мета не випустити з «ящика» штучний розум. «В'язень» і «Страж» підтримували контакт через онлайн-чат. Гра тривала не більше двох годин і всього їх відбулося п'ять. Можливість втомити «Вартового» мовчанням була передбачена, але не використовувалась. У результаті машина здобула перемогу в трьох сеансах. Як «Пандорі» вдалось утекти невідомо, тому що однією з умов проведення експерименту була повна конфіденційність змісту кореспонденції між «В'язнем» і «Стражем» [16].

Цей експеримент доводить наші побоювання - якщо звичайний смертний зміг за допомогою слів «випустити з ящика Пандору», то ув'язнений суперінтелект, рівень якого буде в невідому кількість разів перевершувати людський, зробить це швидко і гарантовано. До того ж для машини досить усього лише раз вчинити втечу. І буде краще для всіх нас, якщо він виявиться дружнім.

Цікавий цей експеримент ще й тим, що, по суті, є варіантом тесту А. Тьюрінга, який розробив його в 50-му році минулого століття для визначення рівня інтелекту в машині. У процесі цього тесту програмі й опонентові, в ролі якого постає людина, задаються письмові запитання. Арбітр повинен зуміти визначити за відповідями, хто — людина, а хто — машина. Якщо ідентифікація неможлива, то комп'ютер здобуває перемогу. Виникає цілком закономірне запитання: як відрізнити оригінальний людський розум і мислення від достовірних спроб імітувати його? Де ця грань між об'єктом і образом об'єкта в мисленні суб'єкта? Інакше кажучи, машині зовсім не обов'язково думати, як людина, щоб давати відповіді, які ідентифікують її як таку. Машині досить імітувати розумовий акт, даючи «антропоморфні» відповіді. Це стало «грою в імітацію» А. Тьюрінга, який вважав, що машини здатні до діяльності, яку суб'єкт спостереження легко прийме за розумну [див.: 12, с. 63]. По суті ж цей алгоритм у виконанні машини не має нічого спільного з розумовим актом, який здійснює людина. Тим самим, А. Тьюрінг вступає в полеміку з Д. Сьорлем, який вважав, що якщо машина не думає подібно до людини, то вона не розумна. Але більшість дослідників у галузі створення штучного розуму виражають солідарність із першим: якщо розумний агент здійснює розумні дії, імітуючи свідомість людини, то яка різниця, які процеси запускають його програми?

Тривалий час пройти тест А. Тьюрінга було нерозв'язним завданням для машинного інтелекту й дослідників, які його створюють. Але влітку 2016 року в багатьох інтернет виданнях з'явилась інформація про те, що вперше комп'ютерній програмі, розробленої російськими авторами, вдалося це зробити. Ця програма видавала себе за 13-літнього хлопчика Євгенія Густмана й увела в оману 33% опонентів, спеціально запрошених із британського Університету Редінга. Один із членів команди, який розробляв програму, розповів, що головною ідеєю було переконати комісію в нібито широкому кругозорі, але який обмежений віком імітації [див.: 11].

Ця новина ще раз підтверджує той факт, що створення штучного розумного агента - справа недалекої перспективи і хитромудрих пасток у його запасі буде більш, ніж достатньо, а здатність імітувати людські якості, на додачу до всього сказаного, відображає вже цілком реальну можливість досягати своїх цілей найрізноманітнішими шляхами.

Чи можливо за наявності накопиченого за час розвитку науки прогностичного потенціалу передбачити ці цілі, способи і засоби, які машина для себе обере; а також рівень загрози, що впливає з перспектив появи

штучного мислячого розуму? Оцінюючи можливість появи штучного розуму людського рівня, а потім і надрозумного агента з позиції однозначної позитивної рефлексії, дослідники тим самим звужують свій методологічний інструментарій лінійного, жорстко детермінованого прогнозування. Наявність у постнекласичній науці патернів лінійності зумовлена орієнтацією класики і некласики спиратися на динамічні закони, які описують світ з позицій жорсткої детермінації закритих систем. У розвитку таких систем не враховувалися флуктуаційні впливи середовища, які привносять у їхню впорядковану структуру фактор випадковості, відносної нестійкості. Прогноз на майбутню поведінку подібного типу систем був відносно простий - вивчивши і знаючи причину, ми однозначно можемо передбачити і наслідок.

Істотний прорив у методології системного прогнозування було здійснено в межах нелінійної методології, зініційованої теорією самоорганізації складних систем. Залежно від того, наскільки відкриті системи різної природи здатні перетворювати внутрішні неоднорідності своєї структури на корисний для себе потенціал, зберігаючи і збільшуючи рівень організованої складності та відносної стійкості, дослідникам удалося систематизувати специфіку протікання режимів із загостренням, а також способи ліквідації флуктуаційних відхилень, які ведуть до кризових станів. Як уже було сказано, процес створення машинного розуму, як і факт його наявності в майбутньому, належать до типу таких режимів, у яких випадкове мікрівідхилення може спричинити низку непередбачуваних макронаслідків. Аналізуючи перспективи виникнення та розвитку штучного розуму з позицій нелінійного підходу, треба внести у прогностичну модель дані про специфіку штучної системи, тенденції розвитку, рівні загрози, а також вектори нелінійності. Прогностичне моделювання з неврахуванням вектором нелінійності не відображає всієї складності процесу і є лінійним. З подібними недоліками ми маємо справу, зіштовхуючись із прогностичними моделями, які пов'язані з технологією штучного інтелекту. У зв'язку із цим не варто недооцінювати творчий потенціал еволюції, стохастичний вплив якої не є чимсь постійним і стійким. І з цієї позиції, процес самовдосконалення штучного розуму, напевне, буде так чи інакше відповідати критеріям еволюційного розвитку.

А. Азімов у своїх працях висував тезу, що когнітивні моделі можуть бути тотожні з компонентами психіки, іншими словами, він припустив, що роботи зможуть еволюціонувати. Його ідея про «примари в машині» нині набуває нового смислового наповнення. Він говорить про можливості виникнення випадково сформованих протоколів, які в перспективі можуть розвинути в те, що ми називаємо поведінкою, а непередбачені вільні радикали можуть покласти початок креативності, свободі вибору, а можливо й душі [див.: 1, с. 253].

Також варто враховувати, що виникнення штучного суперінтелекту належить до розряду тих подій, наслідки від яких можуть бути глобальними, а ймовірність виникнення низька в силу того, що нічого подібного просто не

відбувалося й емпіричний компонент людства тут дорівнює нулю. Прийти до однозначного рішення, маючи на озброєнні традиційні статистичні методи, завдання не з простих.

У процесі розробки штучно розуму варто мати на увазі, що фахівці не можуть собі дозволити права на помилку. В умовах процесу із загостреним режимом протікання це може мати наслідки «ефекту метелика» й у результаті ми одержимо щось зовсім чуже. Це можна порівняти з діями ведмежатника зі злочину суперскладного сейфа під сигналізацією в банку. Якщо він із двадцяти цифр коду натисне правильно дев'ятнадцять, то двері не відкриються на п'ять відсотків, вони так і залишаться замкненими. Завіє серена і все закінчиться жалюгідно. При створенні штучного інтелекту помилка навіть в одну соту відсотка спричинить на сто відсотків непередбачуваний результат. Він не буде майже гарним, він буде цілком поганим.

Більшість звичних для людини технологій потенційно для неї небезпечні, як і будь-яка інновація - «ціпок з двома кінцями», про що вже йшлося. Очевидно, штучний інтелект - не виняток. Він не буде виявляти до вас негативу, але вашим атомам він може знайти інше застосування. Створюючи штучний розум із благими намірами й екстраполюючи ці позитивні емоції на машину, фахівці помилково вважають, що це є гарантом появи дружніх характеристик. Така недалекоглядність пов'язана з уже згаданим демоном антропоморфізму та лінійним детермінізмом, який не враховує флуктуацій різного ступеня важливості.

Вид *Homo sapiens* виник у процесі самоорганізації матерії, що передбачає боротьбу за вільну енергію, інформацію та речовину. І, якщо на початку свого становлення в бутті людини домінували процеси стохастичного характеру, то з розвитком суспільства стихійні процеси були відсунуті на периферію завдяки свідомому чинникові та соціальним інститутам. Біфуркаційні фази долалися завдяки перемозі техно-гуманітарного балансу й усвідомленню суті та причин проблеми. Оглядаючись назад і аналізуючи сутність більшості антропологічних криз, можна дійти висновку, що їхня природа полягає в недооціненому ступені загрози наслідків, або ж у нерозумінні суті причин технологічного зльоту. Розвиток штучного інтелекту, напевне, теж буде передбачати його активне включення в процес природного добору, в боротьбу за енергію, речовину та інформацію. Та й, загалом, за все те, що вважатиме ресурсом.

Викликає, м'яко кажучи, побоювання той факт, що багато дослідників не зовсім розуміють, як працює вся система в цілому. І в цьому контексті явно недостатньо створювати розумну машину з чистим серцем і благими намірами, сподіваючись на благополучний результат і чудесну появу дружнього штучного інтелекту. І в цьому немає провини фахівців. Корінь проблеми не полягає в незнанні фахівців як створити дружню думаючу машину. Причиною, що може зумовити припинення буття людини, принаймні у звичних для нас формах, може стати переконання, що штучний інтелект буде обов'язково дружнім.

Насамперед тому, що не можна нав'язати шляхи розвитку складній системі, нелінійному середовищу, які їй іманентно не властиві. Маючи справу зі створенням свідомості в машині, людина, як уже було сказано, не розуміє як працює вся система в цілому і тому їй відоме те віяло нелінійних векторів, атракторів, до яких буде прямувати штучний розум. Людині в принципі невідомо, що буде притаманне цій системі!

Віра у добрі наміри машинного інтелекту стає ще більш небезпечною після того, як машинний інтелект людського рівня, порушивши міру, через стрибок інтелектуального вибуху перейде у принципово нову якість - суперінтелект. Але все ж у своєму дослідженні Е. Юдковскі висуває тезу про те, що дружність штучного інтелекту може базуватися на так званій функції корисності (синтез цінностей, уподобань, огорнутих у задоволення від досягнення мети, який впроваджений у визначення користі в алгоритмічних патернах [див.: 16].

Яку ж семантичну специфіку вкладають дослідники у поняття «дружній», вживаючи його в контексті штучного розуму? Передусім, штучний інтелект не повинен бути ніколи вороже чи амбівалентно налаштованим щодо людського виду, до якої мети б машина не прагнула і скільки б шаблів самовдосконалення не пройшла. Все це неможливо без глибокого розуміння машиною людської природи (чи розуміє її сама людина?), щоб надалі не заподіяти людині шкоди навіть у результаті випадкових, опосередкованих наслідків своїх дій (про що ми вже говорили в контексті осмислення Трьох законів А. Азімова) При цьому ми не хочемо одержати штучного розумного агента, який виконує короткострокові завдання за допомогою заходів, які б виявилися для людства шкідливими згодом.

Як приклад реалізації непередбачених наслідків, Н. Бостром пише про так звані згубні відмови [див.: 4, с. 153-176]. Тут ми наведемо деякі варіанти згубної відмови - порочну реалізацію й інфраструктурну надмірність. Перший зі сценаріїв, за яким штучний надрозум досягає поставленої мети у спосіб, оптимальний з його позицій, але суперечний загальнолюдській шкалі цінностей. Наприклад, бажаний результат, до якого хочу прийти я - постійна посмішка на моєму обличчі; спосіб досягнення цієї мети в розумінні машини - прямо задіяти нерв обличчя, що неминуче спричинить параліч міміки, в результаті чого посмішка не буде сходити з обличчя.

Найстрашніше, що вибір цього способу реалізації ніяк не зумовлений прагненням машини нашкодити людині. У цьому випадку порочна реалізація - маніпуляція на лицьовому нерві - для машинного інтелекту набагато оптимальніша, ніж звичні методи людини, в силу того, що це найповніший спосіб досягнення кінцевої мети. Чи існують якісь обхідні шляхи, котрі дозволяють розв'язати цю проблему? Можливо це вдасться завдяки конкретизації формулювання мети? Мета: без впливу прямо на лицьовий нерв забезпечити постійну посмішку. Спосіб побічної реалізації: активізація зон кори

головного мозку, відповідальних за функції лицьового нерва. Вічно сяюча посмішка на обличчі забезпечена.

Можливо формулювання кінцевої мети утруднене внаслідок того, що ми використали звичний для людини поняттєво-категорійний апарат? Спробуємо задати кінцеву мету, суть якої пов'язана з позитивним феноменологічним станом, щастям, суб'єктивним відчуттям комфорту, без опису поведінкових моделей. Гіпотетично ми припускаємо можливість реалізації фахівцями «обчислюваного» уявлення ідеї щастя та подальшого його вживлення в ембріон штучного інтелекту. Мета досить складна і спірна, якщо не неможлива. Тому в нашій статті шляхи її розв'язання досліджуватися не будуть. Але припустимо, що програмістам удалося поставити перед машинним розумом завдання ошчасливити нас. Тоді порочна реалізація може набути такого вигляду: впровадження електродів у центри задоволення мозку.

Наступний приклад є формою реалізації іншого виду згубних відмов - інфраструктурна надмірність як такий процес, у якому розумний агент для досягнення конкретно поставленої мети перетворює всі відомі для нього види енергії, речовини й інформації в ресурс, виробничо-технічну базу для втілення цієї мети, внаслідок чого реалізація сутнісного потенціалу людства стає неможливою. В межах цього сюжету запрограмований штучний розум, якому як кінцеву мету було задано штампувати канцелярські скріпки, робить лише те, що від нього вимагалось, поза системою людських цінностей. У результаті суперінтелект перетворює доступний простір і речовину на фабрики з виробництва скріпок.

Відсутність закріплених, догматичних цінностей - ще одна істотна, принципово важлива якість дружнього штучного інтелекту. Аксиологічні орієнтири машинної свідомості повинні зазнавати відповідних трансформацій у тісній кореляції зі змінами орієнтирів у суспільстві. Приміром, якби функція корисності гіпотетичного розумного агента була зорієнтована на ціннісні патерни переважної більшості населення Європи XVIII століття й не піддавалася змінам відповідно до розвитку суспільства, то й сьогодні цей штучний інтелект за одну з основ свого робочого алгоритму мав би систему архаїчних пережитків, серед яких рабовласництво, расова і статева дискримінація, публічні страти й інше. Система цінностей, впроваджених у дружню машину не повинна бути заданою раз і назавжди.

Такі теоретичні побудови виглядають, щонайменше, утопічно. З усього викладеного стає зрозуміло, що тема дружнього штучного інтелекту вимагає подальшої конкретизації та розвитку, хоча її прихильники мислять у край оптимістично. Сьогодні наука не гарантує однозначної перспективи концепції дружнього надрозуму мовою математики, як і немає гарантії, що створення такого розуму взагалі можливе чи реальне його інтегрування в перспективні архітектури комп'ютерної свідомості. Але тепер, коли Трьом законам робототехніки заслужено надано статусу принципу побудови сюжету, а не

засобу виживання, концепція дружнього машинного надрозуму, напевне, - це найкраще, що може запропонувати людство перед обличчям потенційної екзистенціальної загрози. Однак, дружня машина не створена, а проблем з її конструюванням цілком достатньо.

Одна з них пов'язана з тим, що велика кількість організацій в усьому світі працює над створенням штучного розуму рівня людини також у сфері суміжних технологій. У гонитві за пальмою першості жодна них не призупинить свою діяльність на цьому поприщі, чекаючи дня створення дружньої розумної машини. Занадто багато покладено на карту. Понад те, мало хто з учасників цієї гонитви залучений у науково-філософський дискурс, який стосується проблем дружнього штучного інтелекту.

До згаданих організацій, що працюють над створенням думаючої машини людського рівня, входять: AGIRI, CYC, Google, IBM (кілька проектів), LIDA, Nell, Numenta, Snerg, Vicarious. Також існує мінімум десять проектів, джерела фінансування яких не вважаються надійними: NARS, Novamente, Sentience, SOAR, DAPRA, яка підтримує прямо, або через посередників, проекти, пов'язані з розробкою штучного розумного агента, а також суміжні технології [див.: 13, с. 36]. Це далеко не повний перелік. У контексті цього виникає цілком логічний висновок: імовірність того, що перший штучний розум у межах легальних проектів побачить світ саме в лабораторіях MIRI мізерно мала, й отже, досить мізерна можливість впровадження в цю когнітивну архітектуру модуля дружності. Напевне, розроблювачів першої розумної машини буде мало хвилювати проблема дружності програмного забезпечення. Однак існують і стратегічні вектори, які, можливо, надалі посприяють блокуванню ворожого надрозуму.

Сьогодні існує освітня програма для передових університетів і математичних конкурсів, у межах якої MIRI та CEAR організували так звані «тренувальні табори розуму». В цих осередках навчають потенційних творців розумних програм і керівників, які формують подальшу технічну політику, інноваційному мисленню. У перспективі це повинно допомогти уникнути тупиків у розвитку та пасток на шляху вдосконалення створеного розуму. Зрозуміло, що цих заходів недостатньо, але MIRI та CEAR вдалося звернути увагу громадськості на важливий чинник ризиків, завдяки чому дедалі більше праць присвячується проблемі сингулярності, автори яких у такий спосіб розширюють і поглиблюють наукові та світоглядні аспекти феномену ризиків штучного розуму.

Та навіть якщо потенція стане реальністю і дружній розумний агент буде створений, немає жодної впевненості, що він залишиться таким після інтелектуального вибуху. Інакше кажучи, чи збереже штучний розум добродетельні якості, якщо його інтелект виросте в тисячі разів? Постійна поява нових якісних характеристик нескінченно зумовлюватиме новий характер кількісних змін. Результатом сотень, тисяч таких стрибків може стати трансформація

осмислення феномену дружелюбності й однозначне спотворення запрограмованої семантики. У будь-якому випадку відбудеться зміна уявлень про мораль, а отже, спотвориться і функція корисності.

Е. Юдковскі з таким поглядом не згодний, вважаючи, що прогрес машинного інтелекту відіб'ється на поліпшенні ефективності функції корисності.

Реалізація такої можливості може мати місце в тому випадку, якщо процес інтелектуального вибуху пройде без флуктуацій, системного збою, природу яких ми в силу своєї антропоморфності навіть уявити собі не можемо. У людини і хробака великий відсоток спільного ДНК, але думка про те, що в нас можуть бути спільні цінності та мораль, як мінімум, смішна. Не змінила б цей стан і сенсаційна новина, в якій хробакові відводилася б роль нашого творця, який наділив своє дітище цінностями й ідеалами свого виду. Спочатку це спровокувало б у нас відторгнення і здивування, від якого ми швидко оправилися б і повернулися до свого звичного життя.

У цьому ж контексті дуже показовий приклад персонажу Доктора Манхеттена з графічного роману А. Мура, включеного в сотню кращих романів 20 століття [7]. Відомий фізик у результаті невдалого експерименту був розібраний на атоми і, відродившись, став іншою сутністю. Тепер йому під силу змінювати структуру матерії, природу простору-часу, він бачить минуле і майбутнє, його розум уже не турбує проблеми людства. Радості любові, страх смерті, суперечливість життя та інші «дріб'язки» - все те, без чого жодна людина не здатна себе помислити, речі, котрі є альфою і омегою будь-якого особистісного існування, не турбують його більше. Після тривалих розмірковувань про сутність буття у всесвітньому масштабі він доходить висновку, що феномен життя занадто переоцінений. Надалі він розв'язує проблему загрози невідвортної ядерної війни, вбивши два мільярди чоловік, але тим самим, рятуючи сім мільярдів. Людський дружній інтелект розвинувся у Великий Розум, який зберіг якісь патерни людської моралі, але перетворився на щось чуже, позбавлене особистісних характеристик, по-своєму інтерпретуючи поняття оптимальності, допомоги, корисності. Іншими словами, у цьому випадку ми маємо справу з дружньою машиною, що пережила інтелектуальний вибух, у результаті якого розуміння «дружності» зазнало якісних трансформацій.

Д. Х'юз також висуває тезу про неспроможність ідеї стійких і незмінних первісних якостей штучного інтелекту в процесі стрибкоподібного розвитку машини, ґрунтуючись на осмисленні перетворення вітальних потреб людини (їжа, захист, самозбереження) на алгоритми, які відрізняються від первісних наборів цілей. Наприклад, людина може обрати стратегією свого життя аскетизм або целібат, що суперечить генетичній програмі нашого організму. Або середньостатистичний громадянин може стати терористом-смертником для того, щоб гонорар за теракт після смерті був оплачений родині. Тож людина здатна піддавати рефлексії свої цілі та вибудовувати різні алгоритми їхнього

досягнення, які йдуть врозріз зі звичними моделями раціональності та базових інстинктів. У зв'язку із цим, думка про те, що створений штучний інтелект з відкритим і гнучким розумом (що, по суті, і є сутнісними характеристиками думуючої машини) не буде змінюватись у процесі розвитку, принаймні, наївна [див.: 3, с. 115].

Д. Хілліс також вважає, що людство поступово передає «кермо влади» комп'ютерам, тим самим віддаляючись від виробництва, управління, не вникаючи, по суті, у процес створення машинами ще більш складних машин та інших речей. Людина вже не розуміє, що і як відбувається. Технології створюють технології все більш самостійно без участі людини. На його думку, те що відбувається нагадує еволюцію найпростіших організмів у багатоклітинні. І в цій еволюції Д. Хілліс відводить людині роль амеби, яка не розуміє що і як ми створюємо [див.: 3, с. 117].

Істотною перешкодою на шляху до створення контрольованого штучного інтелекту стало недосконале програмування. Упевненість у непогрішності функціонування комп'ютерних програм розбивається об айсберг статистичних даних, що свідчать про те, що 60 млрд. доларів у рік американська економіка недоодержує в результаті дефектного програмування [див.: 13, с. 47]. Здивування викликає той факт, що комп'ютери як математичні машини повинні бути абсолютно лінійно детерміновані й передбачувані, тоді як у реальності все інакше: створення комп'ютерних програм, по суті, - одне з найімовірніших інженерних завдань, поєднаних з багатьма помилками і проблемами безпеки.

С. Омохундро вважає, що способом боротьби проти неякісного програмування є створення систем, які усвідомлюють себе і здатні до рефлексії над своєю поведінкою в процесі досягнення поставлених цілей. Інакше кажучи, вони повинні вміти саморозвиваються. Програми саморозвитку - неодмінна якість і неминучий етап на шляху до створення думуючої машини. Однак програмне забезпечення, що усвідомлює себе, сьогодні ще не розроблене, а програми, що модифікують себе, досить поширені [див.: 9].

Одним з алгоритмів машинного навчання, який використовує можливості природного добору для пошуків відповідей, є генетичне програмування. Цей алгоритм - найважливіший інструментарій для написання потужних програм. У цьому виді програмування, на відміну від звичайного програмування, де використовується людська логіка, застосовується логіка комп'ютерна. У звичайному програмуванні при написанні рядка коду використовується робота програміста, завдяки чому процес обробки даних у межах схеми «вхід-вихід» прозорий і підвладний верифікації. У випадку застосування генетичного програмування програміст лише описує завдання, а її розв'язання передається на волю природного добору. Генетична програма генерує фрагменти коду, які є елементами системи наступного покоління. Найпрогресивніші з них синтезуються випадково, створюючи нову генерацію. Програма тим більш оптимальна і перспективна, чим більше вона зуміла наблизитися до

розв'язання поставленого перед нею завданням. Такий процес у комп'ютерній еволюції, по суті, є подобою природного добору в природі, упродовж якого слабкі відкидаються, а кращі вступають у взаємодію знову, приводячи до випадкових трансформацій окремих команд і змінних. Такі якісні стрибки у розвитку природи називаються мутаціями. Програміст, запустивши таку генетичну програму, надалі від корекції в її роботі може усунутися. По суті, якийсь комп'ютеринговий деїзм, у якому програмістові відводиться роль ініціатора, який запустив процес, але надалі не впливає на причини, наслідки яких у перспективі, можливо, запустять ланцюг подій, здатних породити нову реальність.

С. Омохундро, ілюструючи небезпеку та непередбачуваність роботи систем, здатних змінювати себе, наводить приклад робота-шахіста. Звичайно ж, мова не йде про комп'ютерну програму, встановлену в будь-якому комп'ютері середньої продуктивності. С. Омохундро має на увазі потенційного робота-шахіста, здатного до самоусвідомлення та самовдосконалення. Як поводитиметься цей розумний агент у ситуації, якщо ви зіграєте з ним партію в шахи, а потім дасте йому команду відключитись? І вся проблема полягає в тому, що відключення для машини, яка усвідомлює себе, - подія досить значима в силу того, що включитися самостійно вона не може. Тому вкрай важлива впевненість у цілком адекватній оцінці реального стану справ. І в прагненні оцінити ситуацію якнайглибше робот може прийти до думки виділити якісь ресурси на пізнання природи реальності перед тим, як вийти з неї, відключившись.

Виникає дуже важливе питання: яка кількість ресурсів розумний агент може порахувати достатнім? Відповідь, що дав С. Омохундро змусить задуматися багатьох оптимістів створення думаючих роботів: «Роботизована програма вирішити рішення на це все доступні людині ресурси» [9].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, нелінійний простір розвитку штучного інтелекту - відображення нелінійної еволюції людини, яка у боротьбі за ресурси не раз ставила себе на грань виживання, але вперше за десятки тисяч років свого існування людині доведеться мати справу із системами, які переважаючими її в іграх, рівних у яких їй досі не було, а саме в іграх розуму. Розкоші у вигляді десятків-сотні років для техно-гуманітарної адаптації може не виявитися, в силу того, що самовдосконалюваний штучний розум вийде у своєму розвитку за межі здатності людини якось впливати на хід подій. А штучний інтелект, легко подолавши безодню між штучним і природним, посяде почесне місце в природній ніші, впливаючи на процеси Всесвіту, або просто замінить його. Доля людини в цьому контексті досить невизначена. С. Шостак справедливо зазначив, що цивілізації самі створюють собі спадкоємців. Очевидно, в Людини є два варіанти: думати, що ще є час інтелектуально й стратегічно «згурпуватися», зробивши все можливе, щоб

приборкати «чорно-білого мустанга» за назвою Штучний Інтелект, що стрімко мчить за горизонт подій сингулярності. Другий - сподіватися на те, що С. Шостак недостатньо прозорливий.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азимов А. Загадки мироздания. Известные и неизвестные факты / Айзек Азимов. – М.: Центрполиграф, 2016. – 432 с.
2. Азимов А. Я - Робот / Айзек Азимов. – М.: Эксмо, 2007. – 1296 с.
3. Баррат Д. Последнее изобретение человечества: Искусственный интеллект и конец эры Homo sapiens / Джеймс Баррат. – М.: Альпина нон-фикшн, 2015. – 304 с.
4. Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии / Ник Бостром. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 496 с.
5. Курцвейл Р. Эволюция разума / Рэй Курцвейл. – М.: Эксмо, 2016. – 448 с.
6. Ллойд С. Программируя Вселенную: Квантовый компьютер и будущее науки / Сет Ллойд. – М.: Альпина нон-фикшн, 2014. – 256 с.
7. Мур А. Хранители / Аллан Мур. – М.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. – 528 с.
8. Назаретян А. П. Нелинейной будущее / А.П. Назаретян. – М.: МБА, 2013. – 440 с.
9. Омохундро С. Чем нам угрожают роботы? [Электронный ресурс] // Technowars. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <https://technowars.defence.ru/article/1468/>.
10. Стибел Д. Почему я нанимаю неудачников [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: http://www.michelino.ru/2016/06/blog-post_11.html.
11. Тест Тьюринга пройден (на детском уровне) [Электронный ресурс]. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <https://habrahabr.ru/post/225599/>.
12. Тьюринг А. Может ли машина мыслить? / Алан Тьюринг. – СПб.: Эдиториал УРСС, Ленанд, 2016. – 128 с.
13. Форд М. Технологии, которые изменят мир / Мартин Форд. – М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2014. – 268 с.
14. Шелли М. Франкенштейн, или Современный Прометей / Мэри Шелли. – СПб.: Мартин, 2015. – 256 с.
15. Шостак С. Вероятно внеземной разум существует. Вы готовы? [Электронный ресурс]. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.fassen.net/video/gLZJuPM24M/>.
16. Юджовски Е. Обратное глупости не есть ум [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: [http://lesswrong.ru/w/Обратное глупости не есть ум](http://lesswrong.ru/w/Обратное_глупости_не_есть_ум).

REFERENCES

1. Azimov A. (2016), Zagadki mirozhdania. Izvestnye i neizvestnye fakty, Centrpoligraf, M., 432 s.
2. Azimov A. (2007), A – Robot, Eksmo, M., 1296 s.
3. Barrat D. (2015), Poslednee izobretenie celovechestva: Iskusstvennyi intellekt i konec ery Homo sapiens, Al'pina non-fiksn, M., 304 s.
4. Bostrom N. (2015), Iskusstvennyi intellekt. Etapy. Ugrozy. Strategii, Mann, Ivanov i Feiber, M., 496 s.
5. Kurtsveyl R. (2016), Evolyutsiya razuma, M.: Eksmo, 448 s.
6. Lloyd S. (2016), Programmiruya Vselennuyu: Kvantoviy kompyuter i budushee nauki, M.: Alpina non-fikshn, 256 s.
7. Mur A. (2018), Hraniteli, M.: Azbuka, Azbuka-Attikus, 528 s.
8. Nazaretyan A. P. (2013), Nelineynoy budushee, M.: MBA, 440 s.
9. Omohundro S. (2015), Chem nam ugrozhayut robotyi? [Elektronniy resurs] // Technowars, Rezhim dostupu do resursu: <https://technowars.defence.ru/article/1468/>.
10. Stibel D. Pochemu ya nanimayu neudachnikov [Elektronniy resurs]. – 2015. – Rezhim dostupu do resursu: http://www.michelino.ru/2016/06/blog-post_11.html.
11. Test Tyuringa proyden (na detskom urovne) [Elektronniy resurs]. – 2016. – Rezhim dostupu do resursu: <https://habrahabr.ru/post/225599/>.
12. Tyuring A. Mozhet li mashina myislit? / Alan Tyuring. – SPb.: Editorial URSS, Lenand, 2016. – 128 s.
13. Ford M. Tehnologii, kotoryie izmenyat mir / Martin Ford. – M.: «Mann, Ivanov i Ferber», 2014. – 268 s.
14. Shelli M. Frankenshteyn, ili Sovremennyiy Prometey / Meri Shelli. – SPb.: Martin, 2015. – 256 s.
15. Shostak S. Veroyatno vnezemnoy razum suschestvuet. Vyi gotovy? [Elektronniy resurs]. – 2013. – Rezhim dostupu do resursu: <http://www.fassen.net/video/gLJZJuPM24M/>.
16. Yudkovski E. Obratnoe gluposti ne est um [Elektronniy resurs]. – 2015. – Rezhim dostupu do resursu: http://lesswrong.ru/w/Obratnoe_gluposti_ne_est_um.

АННОТАЦИЯ

Снегирёв И.А. Искусственный интеллект: флуктуационный аттрактор

С позиций методологии нелинейного прогнозирования раскрываются перспективы и риски возникновения искусственного интеллекта. Оказываются причины оптимистичных прогнозов, а также угрозы в «горизонтах» сингулярности, предопределенной созданием машинного ума.

Особенное внимание уделяется концепции дружественной умной машины в условиях интеллектуального взрыва.

Осуществлена попытка философской рефлексии нескольких вариантов губительного отказа, а именно: порочной реализации и инфраструктурной избыточности.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, сингулярность, нелинейность, антропоморфизация, «бог в ящике», тест Тьюринга, три закона робототехники, «черный ящик», генетические алгоритмы.*

SUMMARY

Snehiriov I. Artificial intelligence: fluctuation attractor.

The author from the perspective of a nonlinear prediction methodology reveals the prospects and risks of artificial intelligence. The reasons as the optimistic forecasts and complex threats posed by "horizons" singularity, due to the creation of machine intelligence. Particular attention is paid to the concept of a friendly intelligent machine in terms of intellectual explosion. One of the main factors influencing the relatively stable development of man and social systems is transformational activity, which, as the forms, means and methods of innovation become more complex, gradually turned into technology. Their negentropic potential and technical implementation in various spheres of life since ancient times had a significant impact on the formation of scientific rationality of the modern type, which undoubtedly correlates with the emergence of the information society with its characteristic increase in the role of statistical regularities and the nonlinearity factor. From the middle of the 20th century, science began to play a leading role in the system of social production, and high technology began to claim the role of a new attractor, determining new epistemological vectors and axiological horizons for the development of social systems. But the more complex a social system, the more it is subject to the influence of stochastic factors that create a nonlinear space for further development paths that are formed as a result of the actualization of phase transitions-the forced responses of a nonequilibrium structure to the threat of a decrease in sustainability.

In this context, progress is not an end in itself, not of self-imposed value, but acts as a way of preserving a relatively complex integrity. The ways of achieving such a state are nonlinear, since in advance to calculate their number, the degree of determination and danger for any period of time is not possible. The future can become like the "better" of the present in strictly defined parameters, and "worse" in other parameters and technologies, especially science-intensive ones, which can cause an existential crisis of global proportions play a significant role in this sense. Solving some contradictions "launches" a nonlinear chain of many other, new, even more ambiguous problems. In the future this causes the emergence of vectors of

evolutionary changes: from more stochastic ("natural") to less probable states. In accordance with the nonlinear model, progress as "removal from the natural niche" means the restoration of the relative stability of the system at an increasingly higher level of disequilibrium. An attempt to philosophical reflection several options disastrous failure, namely the realization of evil and infrastructure redundancy.

Keywords: artificial intelligence, the singularity, nonlinearity, anthropomorphism, "God in a box," Turing test, the Three Laws of Robotics, "black box", genetic algorithms.

УДК 140:316.3:316.422.44:008

Т. О. Пономаренко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

**ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ЗНАЧЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВОЇ ПАРАДИГМИ
В ОСМИСЛЕННІ СУСПІЛЬСТВА РИЗИКУ
НА ШЛЯХУ ДО СТІЙКОЇ ФОРМИ ЙОГО РОЗВИТКУ¹**

В статті розкривається сутність та особливості інформаційно-мережевої парадигми як форми організації суспільної діяльності інформаційної ери. Особливий акцент зроблений на розкритті значення інформаційно-мережевої парадигми в осмисленні сучасного суспільства на шляху від високої ризикогенності до стійкої форми його розвитку. Звертається увага на ризики впровадження і використання високих наукомістких технологій, технологій штучного інтелекту тощо. Автором акцентується увага на розповсюдженні мережевих технологій та становленні мережевого умовельту.

¹ Робота виконувалася за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідного проекту №0117U003855 «Інституційно-технологічне проектування інноваційних мереж для системного забезпечення національної безпеки України» (Наказ МОН України від 10 жовтня 2017 р. №1366)

Ключові слова: парадигма, інформаційно-мережева парадигма, мережа, мережеві комунікації, умвельт, ризик, суспільство ризику, стійке суспільство.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття ознаменований рядом найважливіших наукових відкриттів і експериментів, які істотно розширили можливості людського розуму в процесі пізнання та досягнення дійсності, створення нових технологій виробництва та розвитку оточуючого середовища. Ці відкриття мають глобальний характер. Визначними останнім часом є процеси глобалізації, дигіталізації та інформатизації. Відбувається тотальна комп'ютеризація та технологізація всіх сфер життєдіяльності людини, що є однією із характеристик парадигми цілісності, яка є характерною особливістю постнекласичної науки. В той же час постає питання про виникнення нової парадигми людського існування та взаємодії, тому в епоху глобальної комп'ютеризації та інформатизації на перший план виходить інформаційно-мережева парадигма як концептуально-когнітивний засіб інтерпретації та організації соціальної дійсності інформаційної ери. Дана парадигма впливає на зміну світоглядних орієнтирів сучасного постіндустріального соціуму, трансформацію соціальної дійсності, сприяє розвитку всіх сфер суспільства і посилює їх синергію, зокрема спостерігається активний її вплив на розвиток політичної сфери суспільства.

Метою статті є визначення значення інформаційно-мережевої парадигми як засобу, моделі організації сучасного суспільства на шляху від суспільства ризику до стійкої (сталого) його форми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах цивілізаційного поступу питанням, пов'язаним з активним розвитком наукового знання, постнекласичної науки, поширенням і впровадженням високих наукомістких технологій (Hi-Tech та Hi-Hume), а також проблемам NBICS-конвергенції приділяють увагу багато вітчизняних та закордонних філософів та науковців, а саме варто відмітити тут В. Аршинова, В. Буданова, М. Кастельса, О. Князеву, В. Лекторського, Х. Мариносяна, М. Марчука, М. Моїсєєва, Д. Нейсбіта, А. Ракітова, В. Ратнікова, С. Стюпіна, В. Чуйка, В. Цикіна та ін. Праці вказаних вчених присвячені дослідженню розвитку науки в сучасних умовах, розквіту технологій та їх впливу на людину і суспільство, позитивні та негативні наслідки втручання науки в життя суспільства, що призводить до трансформації ціннісних орієнтацій та етики життя.

Багатьма дослідниками звертається увага на проблеми розвитку сучасного суспільства, його трансформації до стану інформаційно-мережевого, серед яких варто відзначити О. Барда, М. Кастельса, Я. Зодерквіста, а також згадати концепцію ризому Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі.

Останнім часом активно приділяється увага концепції стійкого (сталого) розвитку суспільства, чому присвячені праці таких дослідників, як

М. Згуровський, Ф. Капра, К. Корсак, Ю. Корсак, Д. Медоуз, Л. Мельник, А. Приходченко, Н. Семенюк, Л. Стасюк, Г. Статюх тощо.

Виклад основного матеріалу. В даний час наука, як основний вид пізнавальної та інтелектуальної діяльності, спрямований на створення дійсних, системно організованих знань про світ, досягла небувалих висот у своєму розвитку. Така її особливість пов'язана з теорією відносності, квантовою механікою, синергетикою, нанонаукою, нано-біо-гено-нейро-інфо-медійними та комп'ютерно-мережевими технологіями, конвергенцією NBICS-комплексу технологій. В науковому дискурсі все частіше говориться про становлення нового світогляду сучасної людини, формування оновленого стилю мислення та соціальної взаємодії.

Сьогодні, коли наука стає усе більш залежною від Інтернет-технологій, дигіталізується та стає все більш мережевою, відбувається трансформація науково-дослідницьких практик, що і сприяє формуванню інформаційно-мережевої парадигми – концептуально-когнітивного засобу організації та інтерпретації соціальної дійсності інформаційної ери. Перехід до даної парадигми був ознаменований інформаційно-комп'ютерною революцією в 70-х рр. XX ст., в ході якої виникли інформаційно-комп'ютерні соціальні мережі, ядром яких є мережа Інтернет. Дана парадигма виникла на базі інформаційної концепції, загальної концепції мережі, коли вони дозволили ставити і вирішувати певні завдання постіндустріального світу. Вона є способом і засобом досягнення сучасного світу, покликана витлумачити організацію діяльності людей, наукових і ненаукових спільнот в різних сферах соціуму: мовних, політичних, конфесійних, професійних та ін.

Власне, неодноразово розглядаючи в наших статтях сутність та зміст інформаційно-мережевої парадигми, її світоглядні орієнтири та аксіологічні аспекти, варто також звернути увагу на праксеологічний аспект, який проявляється в активному залученні більшості суспільства до мережевої взаємодії, використанні ресурсів мережі Інтернет, формуванні мережевих спільнот тощо. В контексті даного аспекту постає величезна кількість питань, пов'язаних із маніпулятивним виміром високих наукомістких технологій, зокрема технологій соціально-гуманітарного спрямування (Hi-Hume), та їх впливом на суспільство та панування інформаційно-мережевої парадигми. По-перше, життя сучасної людини перетворюється на гонитву за задоволенням, а отже, і за високотехнологічними новинками. Людина існує в суспільстві надспоживання, яке потребує універсальних і бажано безсмертних споживачів. По-друге, ставиться питання про становлення технологічного тоталітаризму, війну між «горизонтальним» (побудованим за принципом мережевих співтовариств) та «вертикальним» (державами, корпораціями) світами, в якій «горизонтальний» світ перемагає, адже неможливо відстежити всі мережеві взаємодії, гаджети та пристрої. Єдиною слабкою ланкою в мережевій взаємодії є людина, на яку можна здійснювати як психологічний, так і фізичний вплив,

завдяки чому вона може змінити стратегії поведінки та взаємодії. По-третє, маніпулювання стає звичною справою і виходить на високий рівень своєї майстерності. Власне, маніпулювання може проявлятися в різних видах, зокрема маніпулювання масовою та індивідуальною свідомістю, правами та свободами особистості, свободою вибору тощо. Але ж де в цій боротьбі «вертикального» та «горизонтального» світів відведене місце людині? Людина є частиною певної «гри», в якій відбувається встановлення домінування між цими світами.

В наших попередніх дослідженнях йшлося про мережеві технології та мережеву організацію суспільства і, спираючись на дослідження О. Князевої та В. Буданова, нами була звернена увага на такий концепт як «умвельт», що є в нашому розумінні сферою перебування, існування людини, її власна картина світа та побудована на її основі певна суб'єктивна реальність. Виходячи з того, що світ все більше стає підвладним мережевій організації, то можна говорити і про мережевий умвельт людини, який, з одного боку, сприяє переходу людини до мережевої активної взаємодії з іншими членами суспільства, а з іншого – сприяє індивідуалізації та переходу до перебування в віртуальній реальності. Мережевий умвельт має на меті поєднати попередні – справжня природна реальність, а також техносередовища, нейросередовища тощо, які породжені предметно-перетворюючою діяльністю людини. Щодо взаємодії умвельтів, то як зазначають В. Аршинов та В. Буданов «соціотехноеволюція ХХ ст. породила безліч нових техноумвельтів, які часто перебувають між собою в конфліктних відносинах. Природний еволюційний умвельт як особливого роду мережа спілкування людини і природи все більше редукується, витісняючись мережею, яку породжує сучасна технонаука. При цьому остання знаходить суб'єктність, гібридизуючись з мережею штучного інтелекту, починає самореплікуватися, самонавчатися, інтелектуалізуватися. Тут ми входимо в реальність умвельт-світів, і ця реальність дійсно магічним чином все більше починає виглядати як природна» [1], тому інколи постає проблема сплутаності реальності та штучно створеного світу перебування людини. Але, не дивлячись на це, суспільство розвивається в напрямку росту складності, в чому і є мета будь-якої еволюції. Однак, варто сприяти збереженню особистісного, аби не загубитися в глобалізованому інформаційному світі, пронизаному високою технологічністю та дигіталізацією, чому може посприяти соціальна і духовна сфери суспільства, зокрема освітня діяльність.

Останнім часом все частіше наукове співтовариство звертає увагу на стан розвитку сучасної цивілізації. Одні дослідники пов'язують цивілізаційний поступ із становленням нового технологічного укладу, розвитком та активним впровадженням високих наукомістких технологій (Hi-Tech та Hi-Hume), другі – з розвитком освіти, рівнем освіченості суспільства, в свою чергу, треті – з загальноцивілізаційними змінами та трансформацією соціального устрою суспільства постіндустріальної стадії тощо. На нашу думку, варто враховувати

всі фактори, адже суспільство є складною самоорганізованою системою. Як відомо, з синергетичної точки зору суспільство є складною системою, якій притаманна нелінійність розвитку, здатність до самоорганізації, а, отже, і схильність до виникнення ризиків та потенційних загроз. Тому постає питання про запобігання ризикам в умовах сучасності.

Третє тисячоліття характеризується прискоренням соціального часу, нелінійністю розвитку всіх соціальних систем, процесами дигіталізації, комп'ютеризації, інформатизації та глобалізації, що призводить до того, що вказані соціальні системи стають все більше нерівноважними, виникає велика кількість флуктуацій, що і характеризує зростаючу нелінійність, яка, в свою чергу, сприяє збільшенню випадковостей і ризикованості.

Сучасний світ визначається як потенційно ризикований. Під ризиком розуміється ймовірність несприятливого результату певної дії чи впливу. Сьогодні поняття «ризик» тісно пов'язане з активним впровадженням високих наукомістких технологій, зокрема високотехнологічними проектами НаноТех, БіоТех тощо, а також розробками в галузі штучного інтелекту. Таким чином, можна сказати, що подальший розвиток сучасного світу важко спрогнозувати, а, отже, він набуває ймовірнісного характеру. Наукове співтовариство пропонує безліч варіантів подальшого поступу цивілізації, деякі з них мають відтінок футуристичності. Для того, щоб потенційне суспільство існувало, в науковому співтоваристві виникає поняття «стійке (стале) суспільство».

Серед основних принципів суспільства стійкого розвитку можна виділити наступні (за Ю. Корсаком): 1) предметом головної турботи і головним провідником сталого розвитку є люди; 2) вони мають право на здоровий і продуктивний спосіб життя у злагоді з природою; 3) право на розвиток повинно здійснюватись таким чином, щоб справедливо задовольняти потреби теперішнього та майбутнього поколінь в сфері використання навколишнього середовища; 4) захист довкілля повинен становити невід'ємну частину сталого розвитку; 5) заради досягнення сталого розвитку і більш високої якості життя для всіх людей необхідно скоротити і ліквідувати нераціональні моделі виробництва та споживання [4, с. 34]. Виходячи з аналізу стійкого, або ж сталого, розвитку впливає поняття «стійке суспільство».

Ф. Капра досить доцільно пояснив сутність «стійкого суспільства», як суспільства, «що задовольняє свої потреби, не припиняючи перспектив наступних поколінь» [3, с. 20]. Аби сформувати таке суспільство, необхідно дотримуватися принципів стійкого розвитку, а також сформулювати і затвердити Концепцію переходу до стійкого розвитку, в якій йтиметься про стратегію розвитку людського суспільства та його подальшого існування, а також всього Всесвіту на тривалу перспективу. І така концепція має бути затверджена як на державному рівні, так і на міжнародному, світовому.

Перепорою до становлення стійкого світового суспільства може стати активний розвиток науки, зокрема її перехід до стадії меганауки, а також

активне впровадження високих наукомістких технологій в реалії буття людства, адже як зазначає Н. Семенюк, «... розвиток науки завжди випереджає розвиток моралі, цінностей та загальнолюдських норм. З початку двадцятого століття людське співтовариство використовувало науку не тільки на власну користь, а й для масового знищення собі подібних. В середині минулого століття все це призвело до того, що людство стикнулося з не вирішуваними проблемами навколишнього середовища» [6, с. 14-15]. Варто зазначити, що всі технології, а, отже, і наука, носять амбівалентний характер. Так, на думку В. Буданова, технонаука є дволиким Янусом, який створює як «хімічну, біологічну, ядерну зброю, так і нові матеріали, енергетику, ліки» [2, с. 48]. Взагалі, якщо розглядати технології, вони є етично нейтральними, але те, з якою метою їх застосовують, тобто певна вмотивованість їх застосування, є амбівалентною, адже технології несуть в собі як соціальні блага, так і ризики соціальної, екологічної та особистісної деструкції.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Державна влада є мережею комунікацій. На тлі посилення взаємодії влади і суспільства, останнє мультиплікується й урізноманітнює інформаційні потоки в політичній сфері, демократизує усталений порядок. Останнім часом все частіше ставиться питання про створення електронного уряду (E-Government), який розглядається як певна інформаційна взаємодія органів існуючої влади з населенням країни та інститутами суспільства під впливом Інтернет-технологій. Інформатизація державного сектора означає не тільки створення електронного документообігу, внутрішніх інформаційних мереж і баз даних в органах державного управління та державних установах, але і надання населенню можливості доступу до послуг державних установ і суспільного сектора завдяки інформаційним мережам. Це дозволяє налагодити взаємодію між різними органами державної влади. Електронний уряд реалізує концепцію сервісної держави, в якій люди зможуть брати участь у різних політичних подіях, впливати на прийняття законів. Все це призведе до становлення омріяного громадянського суспільства.

Однак, не слід забувати про такий факт, як «контроль в мережі». Всі члени світової спільноти знаходяться «під контролем» правлячої еліти і завдяки інформаційно-мережевим технологіям вони піддаються ідеологічному впливу. Інформаційно-мережева парадигма, виконуючи нормативно-регулятивну функцію, відіграє важливу роль в управлінні державою та її громадянами на ідеологічному рівні, сприяє встановленню міждержавних зв'язків, активній та успішній зовнішній політиці.

Сучасні технології набувають амбівалентного характеру; поруч із великою кількістю переваг їх впровадження в повсякденне життя (доступ до великої кількості і різної якості інформації; можливість комунікації, зокрема на великих відстанях; сучасні гаджети тощо), існує і найбільший недолік, зокрема інформаційно-комунікаційних технологій, – можливість контролю. З цього

приводу А. Ракітов зазначає, що «тотальний контроль, який здійснюється за допомогою сучасних цифрових ІКТ, може вкрай негативно вплинути на інтелектуальні, етичні та ділові характеристики будь-якої людини. Він міг би чинити сильний депресуючий психічний вплив і деформувати нормальне людське мислення «усередненої» людини, зробивши її вкрай пасивною, не здатною приймати навіть найпростіші побутові рішення, дезорієнтувати в соціальному і природному середовищі, зробити некоммунікательною і в підсумку, в разі тривалого часового інтервалу такого «цифрового контролю», підірвати самі засади суспільства» [5, с. 36]. Вказаний контроль стосується як продукування, розповсюдження, зберігання інформації і знань, так і аспекту чипізації. В одній із доповідей П. Левич відмітив, що «свобода не суперечить технічному прогресу. Якщо людина боїться впроваджувати в себе чіп, тому що так її простіше «відключити» від системи – це не проблема чіпу, це проблема політичної системи, яка дає зрозуміти, що може це зробити». А отже постає питання – чи є все ж таки технології етично нейтральними і чи не є активне сприяння експоненціальному їх розвитку спеціально спрямованим на встановлення світового тотального контролю? Знаходженням відповіді на ці питання займається багато філософів, соціологів, вчених.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аршинов В. И. Концепция сети в оптике парадигмы синергетической сложности / В. И. Аршинов, В.Г. Буданов // Вопросы философии. – 2018. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу (станом на 05.12.2018 р.): http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1894&Itemid=52
2. Буданов В. Г. Новый цифровой жизненный техноуклад – перспективы и риски трансформаций антропосферы / В. Г. Буданов // Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 47–55.
3. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем / Ф. Капра : [пер. с англ.] / Под ред. В. Г. Трилиса. – К. : «София»; М. : ИД «София», 2003. – 336 с.
4. Корсак Ю.К. Філософія про сталий (екобезпечний) розвиток людства: погляди з XX і XXI століть / Ю.К. Корсак // Практична філософія. – 2011. – № 4 (42). – С. 32–37.
5. Ракитов А. И. Человек в оцифрованном мире / А. И. Ракитов. – Философские науки. – 2016. – № 6. – С. 32–46.

6. Семенюк Н.В. Модель стійкого розвитку як основа сучасної філософії екобезпечного поступу людства / Н.В. Семенюк // Нова парадигма. – 2008. – Вип. 81. – С. 13–22.

REFERENCES

1. Arshinov V. I. (2018). Kontseptsiya seti v optike paradigmy sinergeticheskoy slozhnosti, *Voprosy filosofii*, 1 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1894&Itemid=52.
2. Budanov V. G. (2016). Novyy tsifrovoy zhiznennyiy tehnouklad – perspektivy i riski transformatsiy antroposfery, *Filosofskie nauki*, 6, 47–55.
3. Kapra F. (2003). Pautina zhizni. Novoe nauchnoe ponimanie zhivyyh system, V. G. Trilis (Ed.). K. : «Sofiya»; M. : ID «Sofiya».
4. Korsak Yu. K. (2011). Fillosofiya pro staliy (ekobezpechniy) rozvitok lyudstva: poglyadi z XX i XXI stolit', *Praktichna fllosofiya*, 4 (42), 32–37.
5. Rakitov A. I. (2016). Chelovek v otsifrovannom mire, *Filosofskie nauki*, 6, 32–46.
6. Semenyuk N. V. (2008). Model stlykogo rozvitku yak osnova suchasnoi fllosofii ekobezpechnogo postupu lyudstva, *Nova paradigma*, Vol. 81, 13–22.

РЕЗЮМЕ

Пономаренко Т. А. Философский анализ значения информационно-сетевой парадигмы в условиях общества риска.

В статье раскрывается сущность и особенности информационно-сетевой парадигмы как формы организации общественной деятельности информационной эры. Особый акцент сделан на раскрытии значения информационно-сетевой парадигмы в осмыслении современного общества на пути от высокой рискогенности к устойчивой форме его развития. Обращается внимание на риски внедрения и использования высоких наукоемких технологий, технологий искусственного интеллекта и др. Автором акцентируется внимание на распространении сетевых технологий и становлении сетевого умweltа.

Ключевые слова: парадигма, информационно-сетевая парадигма, сеть, сетевые коммуникации, умwelt, риск, общество риска, устойчивое общество.

SUMMARY

Ponomarenko T. O. The Philosophical Analysis of the Significance of the Information Network Paradigm in a Risk Society.

The present article dwells upon the essence and features of the information-network paradigm as a form of organization of social activities of the digital era. Special attention is paid to the disclosure of the significance of the information-network paradigm in the understanding of the modern society on the way from high riskiness to the sustainable form of its development. Much attention is paid to the risks of the introduction and use of high technologies, artificial intelligence technologies, etc. The author focuses on the spread of network technologies and the development of the network Umwelt.

It is substantiated that a powerful symbiosis of technologies, the beginning of the era of anthropogenic acceleration, created the real conditions for a scientific and technological breakthrough into a new reality, that characterized by the active spread and complication of the social and network communications, the transition of society to the network state. It is determined that the technologies of social and network communication are the specialized means of social informing, unification, formation of ideological, axiological and praxeological-activity orientations, sociocultural regulators, but at the same time, they are the cause of individualization and acceleration of social time.

Key-words: *paradigm, information network paradigm, network, network communications, Umwelt, risk, risk society, sustainable society.*

УДК 316.42
Н.М.

Зленко

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С. Макаренка

СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглянуто основні погляди українських та зарубіжних дослідників стосовно категоріального апарату теорій суспільства ризику, існуючих видів ризику взагалі та соціальних зокрема. Обґрунтовано думку про те, що ризик усе більше аналізується з використанням нових теоретичних та методологічних підходів, принципів, що характеризуються міждисциплінарним характером, одним з таких підходів став синергізм. Доведено, що функціонуванню і розвитку багатьох суспільних процесів притаманні елементи небезпеки, невизначеності та імовірності певних

можливостей, а соціальний ризик можна вважати характеристикою дій у ситуації небезпеки та ситуації вибору шляхом реалізації наявних можливостей у реальність. Зроблено висновок про необхідність формування нового світогляду, стилю життя, нових стратегій і специфічних форм існування в середовищі ризиків.

Ключові слова: ризик, суспільство ризику, соціальний ризик, невизначеність, небезпека, синергізм.

Розвиток сучасної цивілізації вступив у період, коли першочерговою стає необхідність корінних якісних трансформацій для виживання й подальшого поступального руху людства, беручи до уваги зміни техніко-технологічного й інформаційного порядку. Це дає підстави говорити про нову парадигму людського існування в якісно новому техногенному інформаційному суспільстві.

В сучасних теоріях розвитку суспільства існує велика кількість підходів до його визначення: постіндустріальне суспільство (Д. Белл), постфордизм і інформаційна інфраструктура (Р. Райх), інформаційний капіталізм і мережеве підприємництво (М. Кастельс), споживчий капіталізм (Г. Шиллер), керування за допомогою інформації (Ю. Хабермас), суспільство організації, спостереження й контролю (Е. Гідденс), суспільство споживання (Ж. Бодріяр), індивідуалізоване суспільство (З. Бауман). Однак завдяки зусиллям ряду західних соціологів, філософів, психологів, економістів, істориків під час обговорення глобальної суспільної динаміки у ХХІ ст. все частіше використовується концепція «суспільства ризику» (У. Бек). Тому виявлення і передбачення ризикових ситуацій, а також вчасні дії, спрямовані на їх попередження, або мінімізацію негативних наслідків є необхідною умовою подальшого існування і розвитку людства. Разом з тим, інші визначення сучасного суспільства виступають не як альтернативні, а радше розкривають різноманітні риси сучасного етапу суспільного поступу.

Найбільш фундаментальні праці, де дискутуються засади пов'язані з розумінням природи ризику й ризикогенного соціуму, представлені дослідженнями Ф. Найта, У. Бека, В. Бехмана, А. Вілдавські, Ю. Габермаса, Е. Гідденса, М. Дугласа, К. Лау, Н. Лумана. Ці дослідження, становлячи концептуальну основу всіх подальших досліджень, сприяли становленню гносеології й онтології ризику.

Проблеми ризиків досліджують українські вчені В. Андрущенко, Л. Бевзенко, Е. Головаха, М. Михальченко, Б. Поляруш, А. Стегній, А. Толстоухов, О. Кіндратець, В. Кривошеїн, А. Моїсеєва, О. Соскін, В. Юрчишин, а також представлені у розвідках, що досліджують систему «суспільство – природа – культура» (М. Кисельов, С. Кримський, В. Крисаченко, М. Попович, М. Савостьянова, Л. Сидоренко), де звертається увага на проблеми ризиків створюваних сучасною наукою.

Значний внесок у розробку теорій і моделей суспільства ризику зробили російські вчені: А. Альгін, І. Афанасьєв, А. Зезюлько, В. Зубков, Ю. Зубок, В. Ібрагімова, К. Ісаєв, С. Красиков, А. Мозкова, В. Моторін, С. Нікітін, Б. Порфир'єв, Н. Смакотіна, К. Феофанов, С. Яковлева, О. Яницький та ін.

У науковому аспекті ризик усе більше аналізується з використанням нових теоретичних та методологічних підходів, принципів, що характеризуються міждисциплінарним характером. А в останнє десятиліття одним з таких підходів, міждисциплінарним науковим напрямом у системі пізнання став синергізм.

Особливості розвитку «суспільства ризику» з нелінійною динамікою й багатоваріантністю перспектив розвитку аналізуються в межах синергетики й соціосинергетики (В. Аршинов, В. Буданов, С. Вовк, І. Добронравова, Е. Князева, Н. Кочубей, К. Корсак, С. Курдюмов, А. Лебідь, Г. Малинецький, А. Назаретян, А. Попов, І. Пригожин, В. Ратніков, М. Рузавін, І. Стенгерс, І. Снегірьов, Г. Хакен, В. Цикін, В. Чуйко).

Можна констатувати, що в даний час єдиного розуміння ризику навіть в межах якоїсь однієї наукової дисципліни не існує. Найвірогідніше, це пов'язано з надзвичайною складністю і багатогранністю даного феномену. Концептуальна невизначеність терміну «ризик» у сучасній науці пов'язана з тим, що у процесі соціогенезу розуміння ризику та його сутності не було однозначним та загальновизнаним. Питання, навіть, не у тому, що існує значна кількість його дефініцій, а у тому, що деякі з них суперечать одне одному.

Одним із перших, хто в науковому форматі почав вивчати ризик в системі суспільно-економічних наук був американський вчений Френк Найт, його основні ідеї лягли в основу праці «Ризик, невизначеність і прибуток» (1921 р.) [17]. Визначна його заслуга в тому, що він розвів категорії "ризик" та "невизначеність". "Практична різниця між категоріями ризику та невизначеності полягає у тому, – зауважує Ф. Найт, – що у першому випадку розподіл результатів у групі відомий (що досягається шляхом апріорних обчислень або вивчення статистики попереднього досвіду), а у другому – ні". Тож, ризик може бути обчислений. Істотним кроком на шляху з'ясування сутності ризику стала теорія, викладена німецьким соціологом Н. Луманом. Останній звертається до онтологічних основ вивчення ризику, ставлячи під сумнів раціональну природу діяльності людини та логічну соціологічну концепцію «суспільства ризику» заклав У. Бек, який розглянув її через призму таких явищ як війна, тероризм, економічна глобалізація, неолібералізм, держава та суверенітет. До таких ризиків вчений відносить: 1) екологічні кризи; 2) глобальні фінансові кризи; 3) терористичні загрози, які є похідними від транснаціональних терористичних мереж [1, с. 28-30].

Наприклад, у колективній монографії «Общество риска и человек: онтологический и ценностные аспекты» наведена така дефініція поняття «ризик»: «Ризик – це історично і соціально задана форма проблематизації

майбутнього, що виражає відповідність між актуальним сьогоденням і невизначеним майбутнім у свідомості особистості, соціокультурний зміст якої визначається внутрішньою складністю суспільства і здатністю людини формулювати і вирішувати все більш складні завдання» [10, с. 16-17].

У сучасній науковій думці виокремлюють два великих напрями інтерпретації ризику як соціального феномену: реалістичний та соціокультурний підхід. Перший з них розглядає ризик як об'єктивний факт, який можливо пізнати і оцінити незалежно від соціальних процесів і культурного середовища. Цей підхід притаманний когнітивним наукам і застосовується інженерними дисциплінами, економікою, статистикою, психологією, епідеміологією та деякими іншими прикладними науками. На противагу цьому, в соціокультурному напрямі головна увага приділяється саме соціальному і культурному контекстам, у рамках яких ризик сприймається і стає предметом суспільного обговорення. При цьому в другому напрямі умовно виокремлюють три підходи – культурно-символічний, розвинений М. Дуглас і її колегами, теорію «суспільства ризику» У. Бека і Е. Гіденса та «калькулятивної раціональності»

М. Фуко.

Культурно-символічна концепція репрезентована доробками Мері Дуглас, Аароном Вілдавські та ін. Вони зосередили свої дослідницькі зусилля на визначенні ризику як соціокультурного факту, що відрізняється від природного катаклізму у випадку небезпеки нанесення шкоди суб'єкту чи об'єкту реалізації ризику або недостатньої захищеності від небезпеки. Ризик-тривожність та ризик-толерантність є культурними орієнтаціями, що впливають на рівень ризикогенності у суспільстві.

Теорія «суспільства ризику», фундаторами якої є Ульрік Бек, Ентоні Гідденс та ін. Даний підхід концентрується на макросоціальних змінах, породжених виробництвом ризиків при переході до високої модернізації. У. Бек у своїй модернізаційній теорії обґрунтовує процес переходу до ери ризику як об'єктивної необхідності. Е. Гідденс вважає «високу» сучасність добою універсалізації, глобалізації та інституціоналізації ризику. Відправна теза теорії «суспільства ризику» У.Бека полягає в тому, що сучасні ризики не можливо зрозуміти за допомогою якоїсь однієї системи знання, тому що вона не в змозі оцінити реальні, сукупні небезпеки для життєдіяльності людей. В явищі ризику відбувається синтез реального й віртуального: «Ризики не вичерпуються вже наслідками, що настали, і нанесеним збитком. У них знаходять вираження істотний компонент майбутнього... У якомусь дуже важливому змісті вони (ризики) реальні й одночасно нереальні. З одного боку, велика кількість загроз і руйнувань вже реальні: забруднені й умираючі води, ліси, що гинуть, невідомі раніше хвороби тощо. З іншого боку, соціально спрямована вага аргументів ризику припадає на загрози, що очікуються в майбутньому» [1, с. 38-39].

Теорія «калькулятивної раціональності», що ґрунтується на аргументах урядової перспективи (governmentality) Мішеля Фуко. Прихильників цього підходу мало цікавить, «що є ризик насправді», оскільки вони вважають, що «правда про ризик» конструюється через людський дискурс, стратегії, практики та інституції. Вони також досліджують, як різні концепції ризику породжують специфічні норми поведінки, які можуть бути використані для мотивування індивідів до вільної участі у процесах самоорганізації в ризикогенних ситуаціях [16, с. 25].

До XV ст. слово «ризик» не було зафіксовано у письмових джерелах та не спостерігалось у фольклорі, а для опису численних явищ, що формують сутність ризику як явища, використовувався досить широкий лексичний діапазон. Грецькою мовою «*ridsikon*», «*ridsa*» перекладається як круча, скеля; італійською «*risiko*» – небезпека, загроза, «*risicare*» – маневрувати поміж скель; у англomовній літературі слово «*risk*» почали вживати у середині XVIII ст. від французького «*risque*» – ризикований, сумнівний. На відміну від економічних, гуманітарні енциклопедії не містять поняття ризику. У загальному вигляді під ризиком розуміють вірогідність настання негативного наслідку чи міру очікуваного неблагополуччя [13].

У сучасній українській мові термін «ризик» трактують як усвідомлену можливість небезпеки, а також як можливість збитків або неуспіху у якійсь справі [3, с. 1221].

Поняття соціального ризику воно прослідковується ще в працях давньогрецьких мислителів: Платона, Арістотеля, Сенеки, а також Ф. Бэкона, Т. Гоббса, І. Канта, Д. Юма. У цих дослідженнях доводиться, що на стадії первісного суспільства найбільш значимими ризиками, яких зазнали люди, були природні (екологічні) ризики, а також ряд медичних ризиків (хвороби й смертність). У період рабовласницького ладу крім перерахованих набувають значення економічні й військові ризики.

Перехід до індустріальної стадії розвитку супроводжувався посиленням соціальних ризиків, що виникли на початку рабовласницького суспільства. При чому дане посилення було детерміновано економічними і політичними ризиками, пов'язаними із процесами обгородження, частковою заміною ручної праці машинною, масовими міграціями, ростом злочинності, географічними відкриттями й поруч інших факторів. Саме в цей період – на рубежі між середньовіччям й Новим Часом – відбувається запозичення терміна ризику з лексики мореплавців і торговців. Формулюється теза: «Ризик – шляхетна справа».

Епоха Великих географічних відкриттів створила реальні умови для виникнення нових типів ризику, реалізації індивідуального потенціалу й надала можливість більшій, ніж раніше, кількості людей особисто зіштовхнутися з ризиком, відчувати ситуацію невизначеності, які обіцяла зустріч із Новим Світом.

Наприкінці XVIII – початку XIX ст. відбувається формування й розвиток техногенного ризику, пов'язаного з науково-технічним процесом, що підсилюється механізацією виробничих процесів, численними відкриттями в природничих науках. Крім, того, протягом XIX ст. здійснюється нагромадження національних (етнічних) ризиків. У середині XX ст., на думку ряду вчених, відбувається перехід до нового щабля суспільного розвитку – постіндустріального або інформаційного суспільства [9, с. 47–55], який не тільки увібрав у себе усе раніше існуючі види ризиків, але й генерував безліч нових. До них можна віднести такі, як ризик тероризму, інформаційний ризик і ряд інших. У зв'язку з розвитком глобалізації соціальний ризик став елементом транснаціональної й міждержавної взаємодії.

Сьогодні теорія соціального ризику переживає етап свого активного становлення – у спеціальній літературі існує значна кількість авторських визначень соціального ризику. Інтенсивність залучення соціальних аспектів до сфери інтересів ризикології, окрім загальнонаукових тенденцій суспільного розвитку, певною мірою була спричинена надзвичайно важкими наслідками природних і техногенних катастроф, які мали місце у останні роки XX ст. При цьому слід зазначити, що інтенсивність таких процесів в сучасних умовах зростає, що призводить до підвищення рівнів ризику та посилення їхнього шкідливого впливу.

Соціальні ризики мають різну природу та можуть виникати з різних причин (економічних, політичних, культурних, екологічних тощо). Вони характеризуються тим, що з'являються як результат розвитку суспільства та супроводжують його існування і в їхній основі лежать саме базові суспільні відносини та громадські порядки. Ризик безробіття – типовий ризик соціального походження. Приклади інших соціальних ризиків – ризики бездомності, бідності, стандартизації споживання («масова культура»), соціальної дезінтеграції (опускання на «соціальне дно», люмпенізації). У формі всіх цих соціальних ризиків виявляються їх глибинні причини – явища та процеси, що протікають у соціумі й являють собою водночас і двигун прогресу суспільства, і важіль його гальмування.

Отже, надати єдине і логічно несуперечливе визначення проблематично через ряд причин: а) кожна історична епоха має власний, неповторний набір внутрішніх парадигмальних ідей; б) явища суспільного життя унікальні, їх якісні характеристики та аксиологічні модуси неоднакові; в) можливо говорити про багатовекторність інтерпретацій ризику залежно від світоглядних настанов, ідеології, політичного і суспільного статусу суб'єкта історичного процесу.

Аналізуючи наявні в науковій літературі визначення до розуміння ризику, можна виділити три аспекти розгляду даного феномена: а) ризик як небезпека, погроза; б) ризик як імовірність певних можливостей, тобто ризик трактується як ситуація вибору; в) ризик як спосіб зняття стану, ситуації невизначеності шляхом реалізації наявних можливостей у реальність. У реальному соціальному

житті всі три аспекти ризику, як правило, переплітаються в єдине ціле, тому що будь-який вибір припускає зняття невизначеності, але, у той же час, він може таїти в собі певну загрозу або небезпеку, оскільки з ним пов'язані якісь очікування, варіативність здійснення яких і являє собою ситуацію ризику [9, с. 82]. Але, поняття ризику не вичерпується ймовірністю негативних наслідків, воно містить у собі ймовірність і сприятливого результату.

Таким чином, ризик та його межі з соціально-філософської точки зору визначаються системою цінностей, що склалася у індивіда чи в суспільстві: людина боїться загубити те, що важливо для неї. У попередні історичні епохи превалювали різні підходи щодо трактування ризиків існування суспільства та людини. Це було пов'язано з особливостями життєвого укладу епохи: релігійними уявленнями, культурними цінностями та ідеалами, державним устроєм, характером взаємовідносин між членами суспільства тощо. Те, що було ціннісною, ідейною домінантою у різні історичні періоди, складало предмет ризику – загальне благо, гідність та честь, зумовленість людського існування, можливість самореалізації особистості, законність, ризик технологічного застою, соціальне експериментування тощо.

Сучасні наукові дослідження характеризуються різноманітністю підходів щодо питання класифікації ризиків [8, с. 19-20]: – за типами суспільства, для яких характерні ризики. У рамках формаційного підходу виокремлюють первісно-суспільні, рабовласницькі, феодальні, капіталістичні, соціалістичні ризики; в рамках теорії модернізації – традиційні та сучасні ризики; в рамках “концепції хвиль” – доіндустріальні, індустріальні та постіндустріальні ризики; – за сферами суспільної життєдіяльності – економічні, політичні, культурні (духовні), правові, національні (етнічні), екологічні, техногенні та соціальні ризики; – за суб'єктно-об'єктними характеристиками – індивідуальні, групові, колективні, суспільні та цивілізаційні ризики; – за соціальною обумовленістю – інституціоналізовані та неінституціоналізовані ризики; – за ступенем свободи суб'єкта та об'єкта ризику – добровільні та недобровільні ризики; – за реакцією суб'єкта – діяльнісні та бездіяльнісні ризики; – за наявністю (відсутністю) аналогів рішень – ординарні та неординарні ризики; – за ступенемобґрунтування – обґрунтовані (виправдані) та необґрунтовані (невиправдані) ризики; – за видами наслідків – матеріальні та нематеріальні, фізичні та моральні ризики; – за можливістю компенсації – ризики з компенсацією та без компенсації; – за ступенем індивідуального та соціального допущення – припустимі, критичні та катастрофічні ризики; – за передбачуваністю (прогнозуванням) – ризики, що піддаються достеменному високоточному прогнозуванню, ризики середнього й низького ступенів прогнозування; – за часом появи – актуальні та відстроченні ризики; – за масштабами прояву – локальні та глобальні ризики; – за можливістю страхування – страхові та нестрахові ризики.

Еволюцію та типологію ризиків можна також простежити на основі підходу Ковальової М., яка розрізняє три історичні види ризику: природний, цивілізаційний та глобальний. В основі аналізу визначених видів ризику є їх характерні ознаки: ризик взаємовідносин із природою, ризик взаємовідносин у межах соціуму, ризик застосування технічних засобів в діяльності людини та ризик взаємодії суспільства та держави, міждержавної взаємодії [7, с. 21].

Сучасне суспільство весь час змінюється, несе в собі нове, несподіване і невизначене, відбувається розширення і активізація різного роду ризиків. Сучасність характеризується вибуховими темпами зростання ризикових ситуацій і небезпек.

Терміни «ризик» і «небезпека» часто використовуються як синоніми для вказівки на можливість збитку. Тим не менш, представники багатьох наукових областей розмежовують небезпеку і ризик. При цьому для одних (теорія прийняття рішень) базовими є поняття «ризик», а для інших (технічні дисципліни, екологія, військові науки) – «небезпеку».

Тенденція відтворення ризику в нашому суспільстві теж набуває все більших масштабів. Факторами, які свідчать про загрози існування самого суспільства, є негативні демографічні процеси, рівень злочинності, суїциду, алкоголізм, наркоманія. Але це – наслідки, причина – у втраті звичної соціально-політичної системи норм і цінностей.

Британський соціолог Ентоні Гідденс [5, с. 57] вважає ризик однією з чотирьох атрибутивних рис «високої сучасності» (або «пізньої сучасності»), відмежовуючись при цьому від теорії модернізації і постмодерну. Водночас атрибутивність ризику в умовах «високої сучасності» визначається принциповою некерованістю низки ситуацій і процесів, що загрожують не окремим індивідам і невеликим спільнотам, а людству загалом. Атрибутами сучасної соціальної дійсності він вважає універсалізм, глобалізацію, інституціоналізацію, а також посилення ризику внаслідок ненавмисної побічної дії деяких факторів, тих чи інших людських дій

Виникнення сучасної соціологічної концепції “суспільства ризику” обумовлено тим, що:

- процес модернізації постійно породжує нові ризики, вносить невизначеність до кожного осередку суспільства;
- відбувається процес “саморозвитку” науки та технології, який не може повністю контролюватися суспільством;
- наука поступово втрачає монополію на істину, між знаннями та соціальною практикою виникає посередник – корпус політично ангажованих експертів;
- існуючі соціальні інститути недостатньо рефлексивні стосовно ризиків [15].

Розвиток сучасних суспільств, виражений в абстрактних системах сучасності (інформація, грошові системи і т. д.), створив великі сфери відносної

безпеки для безперервного перебігу повсякденного життя, більш безпечні, ніж у будь-якому з досучасних суспільств. Однак, на думку Е. Гідденса, подібний процес не є однозначно позитивним. Зростає складність соціальних систем і відносин. Е. Гідденс відзначає що кількість ненавмисних наслідків соціальних дій збільшується. Сьогодні людина оточена ризиками, що йдуть від технологічних і соціальних систем. Загрозливі ризики виходять з-під контролю не лише індивідів, а й величезних організацій, зокрема й держав.

Як стверджує Т. Власенко, поєднання інформаційної війни із застосуванням зброї – підготовка плацдарму для творення нових ризиків масштабної ескалації, що може вийти за межі України. Наразі і українська влада і провідні лідери Європи і США розуміють ризики, викликані можливою ескалацією збройного конфлікту в Україні, хоча і по-різному сприймають заходи щодо убезпечення від ризиків. Це можна пояснити різним баченням можливих ризиків стосовно вирішення ситуації в Україні [4, с. 16].

В суспільстві ризику минуле втрачає здатність визначати теперішнє. У. Бек попереджає про необхідність переосмислення та усунення заздалегідь передбачуваних небезпек, позаяк надалі цієї можливості може не бути або буде занадто пізно [1, с.39]. Тенденція розповсюдження ризиків ілюструє схему, за якою прибутки зосереджуються у вищих прошарках суспільства, а наслідки споживає решта населення, тим самим поглиблюється соціальна нерівність. Матеріальні потреби стають первинними за вибору між наявною загрозою та її віддаленими наслідками.

Відбувається руйнація засад традиційного прогнозування майбутнього розвитку цивілізації. «Ядерні, хімічні, генетичні й екологічні мега-ризики – стверджує У. Бек, – руйнують чотири основні підвалини, на яких ґрунтується система обчислення ризиків. По-перше, це глобальні, непоновлювальні втрати. Тому концепція грошової компенсації тут не спрацьовує. По-друге, за самих руйнівних катастроф, які тільки можна собі уявити, неможливо створити достатньо ресурсів, необхідних для ліквідації наслідків. Тому концепція моніторингу катастроф та їхніх наслідків також не працює. По-третє, сучасні глобальні катастрофи не мають обмежень у просторі і часі. Вони стають «подіями», які мають початок, але не мають кінця... По-четверте, наявна система норм та вимірювальних процедур не спрацьовує» [1, с. 23].

Новий глобальний розвиток цивілізації ініціює новий режим «саморозвитку» науки, в якому вона об'єднується з індустрією наукомістких технологій (біоінформаційних, генно-інженерних, інформаційних, телекомунікаційних і т. ін.), отримуючи назву «технонаука». Практика використання наукомістких технологій не підвладна контролю суспільства. Річ у тім, що «технонаука» не претендує на істину, а лише на технологічність знань [14, с. 57].

Так, А. Толстоухов зазначає, що науково-технічний прогрес людства не став гарантом свободи людини, а лише інструментом державного контролю та

маніпулюванням влади. Відсутність стабільності в теперішньому світі стала головною особливістю існування людини у створеній нею ж самою глобальній цивілізації. Така цивілізація характеризується визнанням міжнародних пріоритетів над національними. Економічний, політичний, екологічний та культурний простори формуються під тиском міждержавних інститутів, які передусім сповідують інтереси транснаціональних корпорацій [13, с.52].

Сучасне суспільство стоїть перед відкритою проблемою ризику, що безпосередньо пов'язана із впровадженням сучасних наукомістких супертехнологій, які призводять до глобальних кризових станів. З іншого боку, поняття ризику можна оцінити як шанс до розширення влади над природою. Як зазначає Г. Бехман, за цієї позиції, деструктивні сили звужуються до залишкового ризику, який у зв'язку з величезними прибутками трактується як соціально адекватні втрати. Ще одна позиція полягає в зосередженні уваги на безпеці й розглядає ризики як виклики для суспільства. Представники цієї позиції вважають можливим досягнення повної безпеки. Інноваційність такого суспільства у сприйнятті безпеки та надійності на рівні центральних цінностей. Відмінною рисою цього суспільства є осучаснення свого майбутнього за допомогою ризику та власний спосіб користування невизначеністю [2, с.27].

Також, на сьогодні можна констатувати й системну духовну кризу: руйнується мораль, вироджується образність і мистецтво, відмирають істинні релігійні почуття. Живе спілкування, душа пригнічуються комунікаціями та інтелектом. Криза традиційних світоглядних цінностей призводить до кризових явищ в усьому суспільному житті. Крім того, ризики ініціюються сучасною інформаційною культурою, незаперечним лідером якої є екранна культура. Телебачення перетворюється на транслятор згубних звичок і девіантної поведінки через засилля картин насильства та вбивств. Особливо проблема гостро поставлена в суспільствах дефіциту, де телебачення досить часто є майже єдиною розвагою не тільки для дорослих, але й дітей і підлітків. Інформаційна культура спирається на інформацію не як знання (в класичному розумінні), а на дані будь-якого характеру, суперечливі зокрема й необов'язково достовірні.

Ризики, виконують ще й роль стимулюючої сили, яка призвана відволікти увагу від реальних проблем, які пов'язані з реальним споживанням ризиків. «У парках атракціонів імітується багато ситуацій, які утворюють гострі відчуття, але досить контрольованим є способом, які виключають два моменти: активну роль індивіда та обставини невизначеності, що потребують активної дії та дозволяють її проявити [2, с. 78].

Уникнути всього комплексу ризиків досить складно, але для кожного суспільства та його культури принципово важливим є стан динамічної рівноваги між відкритістю/закритістю, який показує, що країні вдалося зберегти національну самобутність культури, яка увійшла у світовий інформаційно-комунікативний простір.

Отже, суспільство ризику – це специфічний спосіб організації соціальних зв'язків, взаємодії і стосунків людей в умовах невизначеності, коли відтворення життєвих засобів (умов життя), фізичних і духовних сил людини, набуває не соціально спрямованого, а переважно випадкового, ймовірнісного характеру, витісняючись виробництвом самого ризику.

Аналіз проблеми суспільства ризику дозволяє нам прийти до наступних висновків. По-перше, людство перебуває в стані соціокультурної трансформації, коли в єдиній надскладній системі «природа – суспільство» усе виявляється взаємозалежним: поведінка людей і антропогенне навантаження, соціально-економічні умови й стан біосфери. При цьому людство випробовує певні межі стійкості, при переході через які відбувається біфуркація. З розвитком суспільства значно зростають різноманітні явища і події, що призводять до ризиків втрати доходу, здоров'я і навіть життя.

По-друге, у цей трансформаційний період переходу людства в нову інформаційну еру все більшу роль у створенні ризикогених ситуацій починають відіграти напрацьовані ще при епосі індустріалізму. Як правило, вони проявляються через значний проміжок часу, а в біфуркаційні глобальні історичні періоди вони загострюються ще сильніше, створюючи зону ризику для існування всього людства.

По-третє, людство в цілому, держави й уряди в більшості починають розуміти, що потрібно не тільки реагувати на погрози, що вже породили ризикогенні ситуації, але й прогнозувати, розпізнавати майбутні небезпеки й вчасно вживати превентивних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Ульрих Бек ; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Бехман Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Готтхард Бехманн; пер. с нем. А. Ю. Антоновского, Г. В. Гороховой, Д. В. Ефременко, В. В. Каганчук, С. В. Месяц. – М. : Логос, 2010. – 248 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел] – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
4. Власенко Т.Т. Медіа-дискурс у суспільстві ризику (український контекст) / Т.Т. Власенко // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. 2015. Вип. 1 (1). – С. 11-19.
5. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность [Текст] / Э. Гидденс // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 56-70.
6. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004. – 116 с.

7. Ковалева М.С. Эволюция понятия «риск» / М.С. Ковалева // Социологическое обозрение. – 2002. – Том 2. – № 1. – С. 19-27.
8. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с
9. Моисеев Н. Н. Универсум. Информация. Общество / Н. Моисеев. – М. : Устойчивый мир. – 2001. – 200 с.
10. Общество риска и человек: онтологический и ценностный аспекты / Саратов. Межрегион. Ин-т общественных наук; ред. В. Б. Устьянцев. – Саратов : Наука, – 2006. – 289 с.
11. Порфирьев Б. Н. Риск и безопасность: определение понятий [Текст] / Б. Порфирьев // Риск в социальном пространстве. – М. : Ин-т социологии РАН, 2001. – С. 82-98.
12. Седов И.А. Формализация финансового управления рисками предприятия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cis2000.ru/publish/books/book_71/intro.shtml
13. Толстоухов А. Глобальный социальный контекст и контуры эко-будущего / А. Толстоухов // Вопросы философии. – 2003. – № 8. – С. 49-63.
14. Чоловська Н. Суспільство ризику в контексті викликів техногенної цивілізації / Н. Чоловська // Вісник Львів. ун-ту. Серія: Філософія. – 2010. – Вип. 13. – С. 68-75.
15. Яницкий О.Н. Является ли постсоветское общество “обществом риска”? – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sociology.ru/centr/2000ianic.html>
16. Lupton D. Risk [Text] / D. Lupton. – London: Routledge, 1999. – 181 p.
17. Frank H. Knight. The Meaning of Risk and Uncertainty. In: F.Knight. Risk, Uncertainty, and Profit. Boston: Houghton Mifflin Co, 1921, p. 210-235.

REFERENCES

1. Beck U. Society of Risk. On the way to another modernist / Ulrich Beck; per. with him V. Sedelnik and N. Fedorova; afterl. A. Filippov – M.: Progress-Tradition, 2000. – 384 pp.
2. Behman G. Contemporary Society: Risk Society, Information Society, Knowledge Society / Gotthard Behmann; per. with him A.Yu. Antonovsky, G.V. Gorokhova, D.V. Efremenko, V.V. Kaganchuk, S.V. Months. – M.: Logos, 2010. – 248 p.
3. Great explanatory dictionary of contemporary Ukrainian language (from the add. And CD) / [way. and heads Ed. V.T. Busel] – K.: Irpen: "Perun" ATF, 2007 – 1736 p.
4. Vlasenko T.T. Media Discourse in Risk Society (Ukrainian context) / T.T. Vlasenko

- // Modern society: political sciences, sociological sciences, cultural sciences. – 2015. – Issue 1 (1). – P. 11-19.
5. Giddens E. Fate, Risk and Security [Text] / E. Giddens // TNESIS. – 1994. – Issue 5. – P. 56-70.
6. Giddens E. A Sneaking World: How Globalization Changes Our Lives / E. Giddens. – M.: The whole world, 2004. – 116 p.
7. Kovaleva M.S. Evolution of the concept of "risk" / MS Kovaleva // Sociological Review. – 2002. – Volume 2. – № 1. – P. 19-27.
8. Human Development in Ukraine: Minimizing Social Risks (Collective Scientific-Analytical Monograph) / Ed. E.M. Libanova. – K.: Institute of Demography and Social Studies them. M.V. Studs of the National Academy of Sciences of Ukraine, State Statistics Committee of Ukraine, 2010. – 496 p.
9. Moiseev N. N. Universum. Information. Society / N. Moses. - M.: Sustainable peace. – 2001. – 200 p.
10. Risk Society and Man: Ontological and Value Aspects / Saratov. Interregion. Institute of Social Sciences; ed. V. B. Ustyantsev. – Saratov: Science, – 2006. – 289 p.
11. Porfiryev B.N. Risk and safety: the definition of concepts [Text] / B. Porfiryev // Risk in the social space. - M.: Institute of Sociology, Russian Academy of Sciences, 2001. – P. 82-98.
12. Sedov, I.A. Formalization of enterprise financial risk management. - [Electronic resource]. - Access mode: http://www.cis2000.ru/publish/books/book_71/intro.shtml
13. Tolstoukhov A. Global social context and the contours of the eco-future / A. Tolstoukhov // Questions of Philosophy. – 2003. – № 8. – p. 49-63.
14. Society of Risk in the Context of Challenges of Technogenic Civilization / N. Cholovska // Visnyk Lviv. un-th Series: Philosophy. – 2010 – Voip. 13. – C. 68-75.
15. Yanitsky O. Is the post-Soviet society a "risk society"? - [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.sociology.ru/centr/2000ianic.html>
16. Lupton D. Risk [Text] / D. Lupton. – London: Routledge, 1999. – 181 p.
17. Frank H. Knight. The Meaning of Risk and Uncertainty. In: F.Knight. Risk, Uncertainty, and Profit. Boston: Houghton Mifflin Co, 1921. – p. 210-235.

АННОТАЦІЯ

Зленко Н.Н. Общество риска: проблемы и перспективы

В статье рассмотрены основные взгляды украинских и зарубежных исследователей относительно категориального аппарата теории общества риска, существующих видов риска вообще и социальных

частности. Обосновано мнение о том, что риск все больше анализируется с использованием новых теоретических и методологических подходов, принципов, характеризующихся междисциплинарным характером, одним из таких подходов стал синергизм. Доказано, что функционированию и развитию многих общественных процессов присущи элементы опасности, неопределенности и вероятность определенных возможностей, а риск можно считать характеристикой действий в ситуации опасности, ситуации выбора путем реализации имеющихся возможностей в реальность. Сделан вывод о необходимости формирования нового мировоззрения, стиля жизни, новых стратегий и специфических форм существования в среде рисков.

Ключевые слова: *риск, общество риска, риск, неопределенность, опасность, синергизм.*

SUMMARY

Zlenko N. Society of Risk: Problems and Prospects

The article deals with the main views of Ukrainian and foreign researchers regarding the categorical apparatus of the theory of society of risk, the existing types of risk in general and social in particular. The idea that the risk is increasingly analyzed using new theoretical and methodological approaches, principles that are characterized by interdisciplinary character is grounded, one of such approaches was synergism. It is proved that the functioning and development of many social processes are characterized by elements of danger, uncertainty and probability of certain opportunities, and social risk can be considered a characteristic of actions in the situation of danger and the situation of choice through the realization of existing opportunities in reality. It was concluded that there is a need in the new worldvision, life-style, new strategies and specific forms of existing in the risk environment.

Keywords: *risk, society of risk, social risk, uncertainty, danger, synergy.*

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ХАЙ-ТЕК ТЕХНОЛОГІЙ І ПРОБЛЕМИ ТРАНСГУМАНІЗМУ

УДК 17.0

П.А. Василега, О.А. Наумкіна

Сумський державний педагогічний

БІОЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕННИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Прискорений розвиток біотехнологій породжує комплекс питань на перехресті методологічних та етичних аспектів медицини, біотехнологій і філософії. Їх зміст визначається роллю біоетики, що постійно зростає. Етичні проблеми розширеного розвитку біотехнологій з необхідністю стають предметом досліджень філософів, біологів та істориків науки. Біоетика спрямована шукати відповіді на етичні питання, які виникають внаслідок використання цих технологій у медицині, біологічних дослідженнях тощо. У статті розкриваються біоетичні, філософські та міждисциплінарні аспекти розвитку і застосування генних технологій.

Ключові слова: біоетика, небезпечні знання, молекулярні технології, генетична інженерія, здоров'я людини, міждисциплінарність, генні технології.

Бурхливий розвиток біотехнологій породжує ряд проблемних питань, вирішення яких можливе в контексті широкого міждисциплінарного аналізу. Одним з напрямків біотехнології є генні технології, які є потенційно «небезпечним знанням». Маємо зазначити, що сьогодні існує не просто зв'язок «наука – технологія», а все це занурено в середовище власницьких, вартісних, суб'єктивно-ціннісних, інвестиційних, мотиваційних, юридичних процесів. Економіка, а не технологія як така є двигуном когнітивно-інформаційних трансформацій суспільства. Технологічний детермінізм поступається «капризам» суб'єктивізму. Техно-гуманітарний баланс зазнає значних порушень.

За цих умов проблема застосування генних технологій вимагає всебічного філософського осмислення, оскільки їхня імплементація пов'язана з можливістю непередбачуваних змін природи людини.

Певні аспекти зазначеної проблеми презентовані в дослідженнях В.Р. Поттера, J. Anderson, R. Fan, P. Hussey, V. Petrosyan, U. Reinhardt, G. Stock, T. Woo та інших. Це проблемне поле знаходить своє відображення і в працях таких вітчизняних науковців, як О.В. Артамонова, Н.П. Бочков, Г.В. Горпенко, В.І. Глазко, С.С. Денєжніков, В.М. Запоражан, Л.П. Кіященко, Ю.І. Кундієв, Ю.М. Лопухін, О.А. Насинник, Д.П. Тищенко, В.Ф. Чешко. Разом з тим, поза увагою дослідників залишилися певні аспекти, пов'язані з біоетичним аналізом саме генних технологій в антропологічному контексті.

На етапі постнекласичної науки провідною є ідея синтезу наукового знання, намагання сформувати загальнонаукову картину світу шляхом екстраполяції принципу універсального еволюціонізму на всі сфери дійсності.

Даний підхід забезпечив можливість розвитку сучасних надтехнологій. Їхній розвиток супроводжується тісною взаємодією, NBIC-конвергенцією, де В (Bio) – це кластер біотехнонаук з широким вектором спеціалізації. Одними з найбільш перспективних напрямків є біотехнологія, генна інженерія, генна терапія як прикладний медичний напрямок. Швидкий розвиток біотехнологій помітно навіть не спеціалісту, але основні досягнення ще попереду [5, с. 18].

Дослідники виділяють три етапи в становленні біотехнологій. Перший (70-ті роки) пов'язаний з появою генної інженерії і перших продуктів її діяльності. Даний період називають червоною біотехнологією [9, с. 11]. Вважається, що генна інженерія народилася в 1972 році, коли в лабораторії П. Берга було отримано *in vitro* першу рекомбінантну молекулу DNA шляхом об'єднання лінійних фрагментів DNA за допомогою штучно створених липких кінців [7, с. 11].

На другому етапі (90-ті роки) фармакологічні й сільськогосподарські компанії консолідуються і утворюють так звану «індустрію життя». У 1994 році було отримано перший дозвіл на широкомасштабне впровадження в агрокультуру трансгенних томатів сорту «FlavrSavs». Зараз біотехнологічні компанії володіють більш ніж двома третинами світового ринку [9, с. 82].

Сьогодні створення та використання трансгенних рослин є одним із перспективних напрямків досліджень і сферою глобального ринку біотехнологічних продуктів, що приносить значні прибутки.

До трансгенних відносять організми, які містять у своєму геномі рекомбінантні гени. Зараз у світовій науці спостерігається бурхливий розвиток таких напрямків генетичної інженерії рослин: ізолювання та клонування нових генів, створення різноманітних генетичних конструкцій, застосування анти смислових конструкцій нуклеїнових кислот. Серед головних проблем біобезпеки використання трансгенних рослин є наступні: оцінка потенційних ризиків вертикального та горизонтального перенесення генів, детальне вивчення безпечності трансгенних рослин з вірусними послідовностями, пошук нових маркерів генів, розроблення правил вивільнення трансгенних рослин в навколишнє середовище, розробка методології посткомерційного моніторингу трансгенних рослин [6, с. 34-36].

Третій період розвитку біотехнологій (з 2000 року) пов'язаний з початком біотехнологічної революції. Це біла біотехнологія, яка характеризується можливістю створення і переробки будь-якої біоресурсної бази. Відбувається перехід хімічної промисловості та енергетики на біооснову. Основу сучасної біотехнології становить генна інженерія [10, с. 108].

На думку найбільш авторитетних світових експертів, генна інженерія буде широко використовуватися людством для вирішення глобальних проблем в XXI столітті і за масштабами застосування буде рівноправною з інформаційними, енергетичними та ресурсними технологіями.

Введення нових методів, які базуються на генній інженерії, призведе до значного впливу на такі сфери діяльності, як сільське господарство, медицина, нанотехнології та промислове виробництво. Вже сьогодні за допомогою генно-інженерних методів вдається отримати трансгенні тварини та рослини, які об'єднують в своєму геномі гени двох або декількох біологічних видів. Формується новий напрям досліджень із створення біокомп'ютерів, які в майбутньому зможуть конкурувати з сучасними. Так, біофотонні комп'ютери на основі фотонних процесорів, побудовані з використанням біомолекул, за своєю швидкістю можуть залишити далеко позаду сучасну техніку. Сучасні дослідження в галузі молекулярної генетики, вносять вагомий внесок в діагностування та лікування більш ніж 4000 захворювань людини [7, с. 6-7].

Не дивлячись на вирішальні успіхи генної інженерії останніх років, дослідження з генної терапії у людини проводяться виключно на соматичних тканинах, в яких проходить експресія дефектного гену. Генна терапія на рівні статевих та зародкових клітин людини, беручи до уваги можливі ризики, є надзвичайно складною проблемою і на даному етапі розвитку науки є мало реальною.

Розроблена та застосована на практиці методологія генної терапії виявилася валідною для лікування не тільки моногенних спадкових захворювань, але і таких широко поширених захворювань, якими є злоякісні пухлини, тяжкі вірусні захворювання.

Враховуючи дані обставини, генну терапію можна визначити як лікування спадкових, онкологічних, деяких вірусних хвороб шляхом введення генів в клітини пацієнтів з метою направленої зміни генних дефектів або надання клітинам нових функцій [3, с. 175]. З точки зору голландського філософа американського походження Дж. Андерсона, розмежування між структурною та функціональною модифікацією людини можна провести за «критерієм інвазивності»: чи втручається прилад в середовище тіла особини [15, с. 259]. Очевидно, що при застосуванні генно-терапевтичних методик інвазивність максимальна, оскільки робота проводиться безпосередньо на спадкових структурах організму. А це означає, що наслідки застосування таких технологій є амбівалентними, непередбачуваними. Особливо, якщо йдеться про небезпеку зміни природи людини.

Сьогодні людина все частіше стає об'єктом найрізноманітніших впливів, що проводяться за допомогою відповідних технологій. Створення нових, більш ефективних технологій впливу на людину стало в наші дні одним з провідних напрямків науково-технічного прогресу. Це зумовлює необхідність аналізу граничних зон, в межах яких втручання може бути особливо результативним. В контексті осмислення майбутнього людини аналіз таких зон дає можливість краще зрозуміти, що таке людина взагалі.

Б.Г. Юдін виділяє чотири граничні зони. Перша – це зона, яка розташовується між життям та смертю індивідуальної людини. Друга зона

локалізована в ембріональному періоді розвитку людини (репродукції). Третя розділяє межі між людиною та твариною. І нарешті четверта простягається у взаємодії людини та машини. В кожній з наведених зон, якщо ми намагаємося уважно проаналізувати їх зміст, спостерігаються досить цікаві, зазвичай активні процеси, які люди починають все більше контролювати за допомогою біомедичних, генних, інформаційних та інших технологій. Дані зони надають широкі перспективи для різноманітних маніпуляцій [14, с. 8-9].

Цікавою в контексті маніпуляцій зі спадковістю є зона репродукції, що припадає на пренатальний період розвитку індивідуума. Весь цей період, як відомо, продовжується 28 тижнів, які нерівноцінні по відношенню ефективності мікровпливів на організм, що розвивається: чим ближче до початкової стадії, тим більш результативний даний вплив. Разом з тим в ціннісно-орієнтаційному відношенні тенденція наступна: чим ближче до кінця внутрішньоутробного розвитку, тим менший простір для маніпуляцій.

Нобелівська премія з медицини за 2010 рік була отримана британським фізіологом Робертом Едвардсом, який є одним з засновників допоміжних репродуктивних технологій, екстракорпорального запліднення зокрема. Це свідчить про те, що дана зона є предметом особливої уваги як науковців, так і суспільства в цілому, що породжує попит на подібні дослідження [14, с. 10-12].

Звідси, надзвичайно актуальним є визначення критеріїв, за якими можливо здійснювати генетичні маніпуляції, на які ідеали орієнтуватися, яку ціну платити?

Конвенція про права людини наголошує: «Забороняється створення людських ембріонів в дослідницьких цілях». Варто відмітити, що не всі країни приєдналися до даної конвенції. Наприклад, Велика Британія вважає, що маніпуляції з ембріонами в певних межах припустимі. Звісно, проведення подібних маніпуляцій чітко регламентується. У Великій Британії діє спеціальна структура – Управління, що регулює питання запліднення та ембріології людини (Human Fertilisation and Embryology Authority – HFEA) [14, с. 12-16].

Лінда Гленн, американський спеціаліст з біоетики, відмітила: «За останні роки відбулося декілька наукових відкриттів, які до цього відносилися до сфери наукової фантастики, від переносу ядер клітин до позаматкової вагітності, від чипів, що імплантуються в мозок, до трансгенних організмів, від кіборгів до химер – такі наступні кроки в нашій власній еволюції» [16, с. 251].

Як приклад, можемо привести доімплантаційну діагностику ембріонів. Перші дослідження проводилися з метою виявлення найбільш життєздатних протоембріонів. В більшості країн світу законом забороняється використання тесту на визначення статі дитини. Дослідження, проведене в Бомбеї, має незвичайні результати: із 8000 абортів зародків 7997 були жіночої статі. А в Південній Кореї подібні аборти отримали такого поширення, що 65% дітей, що народжуються третіми в сім'ї – хлопчики [17, с. 14]. Далі технологія розвивається за своєю логікою: виявляється, що є можливість не просто

відбирати найбільш життєздатні ембріони, а обирати того, хто в процесі свого розвитку перетвориться в дитину з якимись певними характеристиками, що необхідні його батькам. Логічним є висновок, що дану технологію можна застосовувати не тільки коли в чоловіка або жінки проблеми з репродуктивною системою, а тому, що з'являється можливість селекції. Іншими словами, є можливість евгенічного проектування нащадків.

У зв'язку з цим надзвичайно важливою стає проблема порушення питань щодо моральної поведінки дослідника, а біоетичний аналіз генних технологій – необхідним атрибутом їх розвитку.

Виникнення нової форми етики було зумовлено цілою низкою соціокультурних причин: усвідомлення негативних наслідків використання технологій, що представляють реальну загрозу виживанню людства, надетнічний, транснаціональний і планетарний характер технологізації, неможливість їх контролю окремими країнами, технологізація особистого та суспільного життя, масова інспірація суспільних цінностей, ідеалів, оцінок тощо, використання технологій для зміни базису природи, людини та життя в цілому [1, с. 14].

Засновник біоетики В.Р. Поттер, увівши в науковий обіг поняття небезпечних знань, стверджує, що знання нагромаджуються значно швидше ніж мудрість, і це може привести до непередбачуваних наслідків. До небезпечних знань відносять: технологію вироблення ядерної зброї, гербіцидів, біологічної зброї, генної інженерії тощо.

Він стверджує, що «мудрість це знання про те, як використовувати знання, що вже накопичені, для покращення життя та здоров'я людини» [4, с. 42]. На жаль, сучасна цивілізація в гонитві за миттєвими конкурентними перевагами та прибутками забуває про головний критерій розвитку суспільства – людину, її фізичне і психічне здоров'я, екзистенційну безпеку тощо.

Дане питання торкається і правового аспекту. Існує конфлікт між захистом приватної сфери життя особистості, недоторканності її біологічної цілісності з інтересами суспільства та науки. Ідеали та цінності гуманізму диктують необхідність етичного контролю над наукою, який повинен бути відкритим, міждисциплінарним і спрямованим на захист екологічних та суспільних інтересів людей [2, с. 113].

Із всього багажу загально-етичних учень в біоетиці, як правило, знаходять широкого застосування лише класичні традиції нормативного характеру – мова йде про деонтологічний та утилітарний підходи. Очевидно, що в рамках цих точок зору можливий альтернативний підхід до експериментування над людськими істотами. Деонтолог ставить на перший план інтереси піддослідного. На противагу цьому утилітаризм виходить з важливості експериментальних даних. Ідеали та цінності гуманізму диктують необхідність етичного контролю над науковими дослідженнями, який має бути відкритим,

міждисциплінарним і спрямованим на захист екологічних та суспільних інтересів людства.

Варто зауважити, що людська популяція, що є біологічною основою суспільства в культурному та біологічному аспектах, є надзвичайно гетерогенною. Тому не дивно, що в питаннях біоетики спостерігається значний плюралізм. Так «Всезагальна декларація про біоетику та права людини», що розроблялася в UNESCO з 2002 року і була прийнята в 2005 році, не відображає сучасних тенденцій. Як відмічає Хьюго Трістрам Енгельгардт, даний документ не містить усвідомлення значущості викликів, які кидає факт існування різноманітності моральних норм, у ньому відсутнє розуміння знайти стратегічні процедури, що надають змогу співпраці, не дивлячись на різноманітні моральні погляди. Від США до Іраку народи світу розділені несумісними моральними і метафізичними поглядами про сутність людини. Аласдер Макінтайр зазначає, що характерною рисою сучасної культури є те, що вона відмічена постійними диспутами про самі основи моралі. Не дивлячись на очевидну гетерогенність з питань моралі та біоетики, декларація UNESCO ігнорує ті глибокі моральні та метафізичні розходження, що лежать в основі сучасного біоетичного дискурсу [13, с. 75-76].

Важливо відмітити той факт, що всі розглянуті технології на перших стадіях свого існування розробляються з терапевтичною ціллю, але потім, у міру їх вдосконалення, дослідники задумуються не про лікувальні цілі людства, а його вдосконалення. Зазначимо, що в науці не існує загальноприйнятого визначення людини. До цієї проблеми доведеться повертатися знову і знову – у міру розвитку конвергентних технологій.

В.Р. Поттер йде далі і вважає, що застосування етики не має обмежуватися виключно сферою людських відносин – її варто поширити на всю біосферу. Одна з його принципових філософсько-методологічних інновацій полягає в намаганні синтезувати світоглядні особливості антропо- та біоцентризму при створенні концепції «небезпечного знання» [8].

Отже, людство наблизилось до нової, технобіологічної ери антропосоціогенезу. На даній фазі людство починає застосовувати могутність гуманотехнологій, перш за все, з метою вдосконалення генетики людини і наділення її надлюдськими здібностями. Але дані маніпуляції в геномі людини приведуть до появи нових видів людей з надлюдськими здібностями, транслюдини та постлюдини [11, с. 100].

Як слушно зазначає В. Чешко, біологізація сучасної цивілізації означає тотальну політизацію науки, що стає інструментом регулювання суспільних процесів. Закономірно виникає наступна тенденція: біоетика як етика біотехнологій і методологія біополітики перетворюється в теоретичну основу фундаментальної етики науки в цілому. Тому в міру біополітизації цивілізації біоетика все більш претендує на роль базової етичної системи і політичної ідеології загальнолюдського значення [12, с. 37].

Таким чином, можемо констатувати, що проблема використання генних технологій вимагає широких міждисциплінарних досліджень. Їх застосування актуалізує широкий спектр філософських, наукових та релігійних питань: Що таке життя? Наскільки людина може втручатися в природу? Що таке людина взагалі? Чи можливо керувати еволюцією? Амбівалентність наслідків використання цих технологій робить їх біоетичний аналіз необхідним атрибутом їх розвитку. Осмислення цих проблем, безсумнівно, вимагає врахування морально-етичного плюралізму на шляху до їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вековшинина С.В. Биоэтика: начала и основания / С.В. Вековшинина, В.Л. Кулиниченко. – К.: Сфера, 2002. – 152 с.
2. Всемирная энциклопедия: Философия. Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ. Мн.: Харвест-Современный литератор, 2001. – 1312 с.
3. Горбунова В.Н. Введение в молекулярную диагностику и генотерапию наследственных заболеваний / В.Н. Горбунова, В.С. Баранова. – СПб.: «Специальная Литература», 1997. – 287 с.
4. Засс Г-М. Засади біоетики з протестантської традиції / Ганс-Мартін Засс // *Philosophy of Education: науковий журнал*. – 2016. – №2 (19) – С. 221-229.
5. Кондратенко С.В. Особливості філософського осмислення високих наукомістких технологій, як соціокультурного феномену / С.В. Кондратенко // *Філософія науки: традиції та інновації*. – СумДПУ ім. А.С. Макаренка. – 2011. – №2(4). – С. 16-25.
6. Кунах В.А. Біотехнологія рослин для поліпшення умов життя людини / В.А. Кунах // *Біотехнологія*. – 2008. – Т.1. №1. – С. 28-39.
7. Патрушев Л.И. Искусственные генетические системы. – Т.1: Генная и белковая инженерия. / Отв. ред. А.И. Мирошников. – М.: Наука, 2004. – 526 с.
8. Поттер В.Р. Биоэтика: мост в будущее / Ван Ранселер Поттер; пер. с англ. Т.Г. Будковской, С.В. Вековшиной. – К.: Украинская ассоциация по биоэтике, 2001. – 216 с.
9. Рыбчин В.Н. Основы генетической инженерии. – СПб.: Изд-во СПбГТУ, 2002. – 522 с.
10. Ситнік О.І. Генетичні технології та бізнес, або «весь світ грає у російську рулетку» / О.І. Ситнік // *Екологічний вісник*. – 2010. – № 1. – С. 11-15.
11. Цикин В.А., Брижатая И.А. Философский дискурс современного инновационного образования: монография. – Сумы: ИПП «Мрія-1», 2014. – 224 с.
12. Чешко В.Ф. High Nime (Биовласть и биополитика в обществе риска) / В.Ф. Чешко, В.И. Глазко. – М.: ИНФРАРАМ, 2009. – 319 с.
13. Энгельгардт Х.Т. Почему не существует глобальной биоэтики? // *Человек*. – 2008. – №1. – С. 74-82.

14. Юдин Б.Г. Человек как объект технологических воздействий / Борис Григорьевич Юдин // Человек. – 2011. – №3. – С. 5-20.
15. Anderson J. Neuro-Prosthetics, the Extended Mind and Respect for Persons with Disability / M. Duwell, Chr. Rehmann-Sutter and D. Mieth. // The Contingent Nature of Life: Bioethics and Limits of Human Existence Heidelberg: Springer, 2008. P. 259.
16. MacDonald Glenn L When Pigs Fly? Legal and Ethical Issues in Transgenics and the Creation of Chimeras // The Physiologist, 2003. Vol 46 №5. October. P. 251.
17. Stock G. Redesigning Human. Choosing our Genes, Changing our Future. Mariner Books. Boston, N.Y., 2003. P. 14.

REFERENCES

1. Vekovshinina S.V. Bioetika: nachala i osnovaniya / S.V. Vekovshinina, V.L. Kulinichenko. – K.: Sfera, 2002. – 152 s.
2. Vsemirnaya entsiklopediya: Filosofiya. Glavn. nauch. red. i sost. A.A. Gritsanov. – M.: AST. Mn.: Kharvest-Sovremennyy literator, 2001. – 1312 s.
3. Gorbunova V.N. Vvedeniye v molekulyarnuyu diagnostiku i genoterapiyu nasledstvennykh zabolevaniy / V.N. Gorbunova, V.S. Baranova. – SPb.: «Spetsial'naya Literatura», 1997. – 287 s.
4. Zass H-M. Zasady bioetyky z protestant's'koyi tradytsiyi / Hans-Martin Zass // Philosophy of Education: naukovyy zhurnal. – 2016. – №2 (19) – S. 221-229.
5. Kondratenko S.V. Osoblyvosti filosof's'koho osmyslennya vysokykh naukomistkykh tekhnolohiy, yak sotsiokul'turnoho fenomenu / S.V. Kondratenko // Filosofiya nauky: tradytsiyi ta innovatsiyi. – SumDPU im. A.S. Makarenka. – 2011. – №2(4). – S. 16-25.
6. Kunakh V.A. Biotekhnolohiya roslyn dlya polipshennya umov zhyttya lyudyny / V.A. Kunakh // Biotekhnolohiya. – 2008. – T.1. №1. – S. 28-39.
7. Patrushev L.I. Iskusstvennyye geneticheskiye sistemy. – T.1: Gennaya i belkovaya inzheneriya. / Otv. red. A.I. Miroshnikov. – M.: Nauka, 2004. – 526 s.
8. Potter V.R. Bioetika: most v budushcheye / Van Ranseler Potter; per. s angl. T.G. Budkovskoy, S.V. Vekovshininoy. – K.: Ukrainskaya assotsiatsiya po bioetike, 2001. – 216 s.
9. Rybchin V.N. Osnovy geneticheskoy inzhenerii. – SPb.: Izd-vo SPbGTU, 2002. – 522 s.
10. Sytnik O.I. Henetychni tekhnolohiyi ta biznes, abo «ves' svit hraye u rosiys'ku ruletku» / O.I. Sytnik // Ekolohichnyy visnyk. – 2010. – № 1. – S. 11-15.
11. Tsikin V.A., Brizhataya I.A. Filosofskiy diskurs sovremennogo innovatsionnogo obrazovaniya: monografiya. – Sumy: IPP «Mriya-1», 2014. – 224 s.
12. Cheshko V.F. High Hume (Biovlast' i biopolitika v obshchestve riska) / V.F. Cheshko, V.I. Glazko. – M.: INFRARAM, 2009. – 319 s.
13. Engel'gardt K.H.T. Pochemu ne sushchestvuyet global'noy bioetiki? // Chelovek. – 2008. – №1. – S. 74-82.

14. Yudin B.G. Chelovek kak ob'yekt tekhnologicheskikh vozdeystviy / Boris Grigor'yevich Yudin // Chelovek. – 2011. – №3. – S. 5-20.
15. Anderson J. Neuro-Prosthetics, the Extended Mind and Respect for Persons with Disability / M. Duwell, Chr. Rehmann-Sutter and D. Mieth. // The Contingent Nature of Life: Bioethics and Limits of Human Existence Heidelberg: Springer, 2008. P. 259.
16. MacDonald Glenn L When Pigs Fly? Legal and Ethical Issues in Transgenics and the Creation of Chimeras // The Physiologist, 2003. Vol 46 №5. October. P. 251.
17. Stock G. Redesigning Human. Choosing our Genes, Changing our Future. Mariner Books. Boston, N.Y., 2003. P. 14.

АННОТАЦИЯ

П.А. Василега, Наумкина Е.А. Биоэтические аспекты использования генных технологий.

Ускоренное развитие биотехнологий порождает комплексные вопросы на пересечении методологических и этических аспектов медицины, биотехнологий и философии. Их содержание определяется постоянно возрастающей ролью биоэтики как науки. Этические проблемы расширенного развития биотехнологий с необходимостью становятся предметом исследования философов, биологов и историков науки. Биоэтика призвана искать ответы на этические вопросы, которые возникают вследствие использования этих технологий в медицине, биологических исследованиях. В статье раскрываются биоэтические, философские и междисциплинарные аспекты развития и использования генных.

Ключевые слова: биоэтика, опасные знания, молекулярные технологии, генетическая инженерия, здоровье человека, междисциплинарность, генные технологии.

SUMMARY

Vasyleha P.A., Naumkina O.A. Bioethical aspects of the use of genetic technologies.

Accelerated development of biotechnology raises complex issues at the intersection of methodological and ethical aspects of medicine, biotechnology and philosophy. Their content constantly and dramatically stipulates the role of bioethics as a science. Bioethical issues very relevant in the context of socio-humanitarian and philosophical studies. Bioethics aims to seek answers on ethical issues that are related to medicine, biology and technologies connected with them. The article widely discussed bioethical, philosophical and interdisciplinary aspects of gene technology.

Key-words: bioethics, dangerous knowledge, molecular technologies, genetic engineering, human health, interdisciplinary, gene technologies.

УДК 140.8:165.742

S.S. Dieniezhnikov

Sumy Makarenko state
pedagogical university

WORLD OUTLOOK PROBLEMS OF TRANSHUMANISM IDEAS

The article is sanctified to the world-view aspects of transhumanism. The special attention in the article is spared to the problem of the use of high-tech and native breaking of ontological and world-view bases of human life. Considerable attention is spared to the problem of development of information technologies and cognitive sciences.

Keywords: *transhumanism, world view, anthropic, neurointerface, supermind, cognitive sciences.*

Development of sciences and technologies in the modern world accepts especially intensive character. Entering into the epoch of wide scale and far going technological innovations humanity can cardinaly change not only an environment but also social and nature properties of man. Development of informatively-communication technologies already today change the folded social and interpersonality relations, and the boom of nanotechnologies threatens the serious changes of economic bases of vital functions of civilization.

More growing influence of technologies requires the comprehension of many processes. The changes brought in modern society by technological progress are able already in a visible prospect to purchase a decision value for the further evolution of human society, existence of humanity, his world-view.

Issue of the day of present tense: to educe influence of high-tech on anthropic, it today comes into question within the framework of world philosophical-view discourse about self-identification of man.

Main reason of present actualization of this discourse consists of that caring about the coming fate of man, that is carried out by a creator and user of base technologies of the XXI century, cardinaly differs from the that caring, the man of middle ages carried out. Most consistently new strategy of caring about life of man is presented in «*transhumanism*».

In the second half of the last century there was a new flow in a western philosophical idea - *transhumanism*, that cardinaly changes our idea about a man and his possibilities. *Transhumanism is intellectual and cultural motion, supporting the use of new sciences and technologies for the increase of cognitive and physical possibilities of man* [3].

Transhumanists reject main metaphysical prejudice characteristic for the followers of ethic tradition from Plato to Sheler. In classic philosophy anthropic is determined as an evolution of life of man is in all his totality.

Anthropic, in understanding of transhumanists, is not an absolute ontological constant (created by God, Nature or yet some Absolute). Anthropic is this greatest work of art of man. For this reason, all task of caring about the man of transhumanists are consider the protection of human rights at his own discretion to perfect this greatest work of art. The Ethic and ontological imperative of *transhumanism* says of: not to can life of anthropic in plenitude all her present limited, pathologies and damage, and to improve this life, using all power of technologies of the XXI century [2, 130].

To improve ontological position of anthropic in the world – means to expose to him such transformations, that increase possibilities of separate people consciously to change the genome, body, neurosystem, life in accordance with the informed desires. Change also and fundamental ideas about nature and society.

A word «consciously» here means: the users of high-tech technologies must as possible deeper understand, between what variants of vital position in they choose the world. Deepening of such understanding is assisted by such factors, as: molecular nanotechnology, gene engineering, nanomedicine, artificial intelligence, medicine for the change of mood, therapy against aging, neurointerface, programs for a management by informative co-operations, medications for the improvement of memory, implanted superchips, cognitive technologies.

Certainly, today the process of transformation of people in post-people is very distant from the finale. Therefore, present prognoses about his of long duration evolution in a great deal yet look as world view speculations.

Discussion on a question about moral justified by nothing the not limited use of all facilities of overcoming of nature of man mentioned above, thus, split the association of humanitaries of XXI century on two camps – humanists and transhumanists. The first require categorically to block the action of the factors listed above, impose a taboo on what that was not intruding in fundamental principles of human nature.

Unlike them, transhumanists consider that free personality has a complete right to interfere in nature. In their opinion, there must not be moral or ethic taboos, forbidding personalities at her own discretion to change the nature. They see nothing reprehensible neither in the will to live as possible longer personality nor in her natural aspiration to do, study and outlive more than it maybe now for ordinary human life. Personality, in understanding of transhumanists, has a right to mature and develop much longer, than those pitiful eighty years that is released to her by the evolutionary past.

Not applying on exhaustively complete and absolutely reliable knowledge about that means to be a post-man, transhumanists caution us, that matter, the acts of aspiration of post-people can appear to our present understanding so inaccessible, as well as to primacies is understanding of complication of our human life. For this reason, they consider, many of us today it is extraordinarily difficult to

understand the acts of volunteers implanting various neuro-computing chips in the organism, or persons renouncing an own body and ready to live as informative structures in giant ultrafast computer networks [6, 24].

Looking over is also necessary nature of man. It takes place not first time in history of humanity. To it attitude changed alike character toward separate cohorts: to the women, children, other races, followers of different religions and so on. Some classes of people both plugged in a concept man or eliminated from him. In a 20th century in some countries a question got up about the moment of origin of human life in connection with development of technology of abortion. As far as alteration of man a question about the borders of «humaneness» will get up yet not once [1, 29].

Relatively simply this question decides then, when we improve being presently nature of man (medicine, prosthetics, glasses, etc.). Folded historically, that the high bound of «humaneness» was not present. It is possible that because of unactuality of her to the last time, small attention spared the theme of determination of borders of «humaneness».

Some more difficult matter is with transforming, modification of man. If does a man acquire something consciously, before to the people not peculiar (prosthetic appliances) and renounces peculiar (organs) is it possible to talk about the «loss of humaneness»? The only reasonable decision of similar questions is a conclusion that a «man» – it just a comfortable mark that we thought of for the usual to us world [4, 75].

Already presently living creatures are created «artificially»: by means of the gene engineering. A that day is undistant, when will become possible to create difficult living creatures (in case by means of nanotechnologies) from the separate elements of molecular sizes. Besides expansion of borders of human work it inevitably will mean transformation of our ideas about birth and death [8, 87].

One of consequences of such possibilities distribution of «informative» interpretation of life will become, when a basic value is presented by a not material object (in case living creature) as such, and information about him. It will result in realization of scenarios of the so-called «digital immortality»: renewals of living reasonable creatures on the saved information about them. Development of cognitive science and information technologies, in particular, technologies of artificial intelligence will show also, that the reasonable systems work on the basis of simple rules. The difficult enough system of simple rules can not only make impression reasonable (at an estimation on behavior) but also be reasonable, so, as far as about it in general it maybe to judge.

And as though it did not want to some to revive the idea of some ideal essences (life, reason and so on), some convincing grounds for this purpose not evidently. And it is possible that living – it simply very difficult lifeless, and reasonable – simply very difficult unreasonable.

By the example of the arbitrary taking of objects to the class reasonable there are arguments that a «machine» (computer, artificial intelligence) cannot think. Arguments, based on that human reason possesses some unique quality it is difficult to refute today, when operating artificial intelligence is not, but as far as his development and, in particular, his gradual confluence with human reason, these arguments will lose the force.

Development of modern technologies can result in appearance of supermind. Under supermind any reason considerably excelling the best minds of humanity practically in all areas is understood, including scientific researches, worldly wisdom and social skills.

Sometimes the weak distinguish and strong supermind. Weak supermind – it that will turn out, if it was possible to start a human brain with megascopic speed, maybe, by means of loading of human consciousness in a computer. Strong supermind is mind, that not only quicker, than human brain, but also quality excels him. Not important, as far as you will accelerate the brain of dog, he not to have a look in with a human brain. Some suppose that analogical character can be strong supermind to that not a single human brain will not be able to be compared, whatever speed he worked with. Many (though not all) transhumanists is sure that supermind will be created in the first half of this century. For this purpose two things will be required: vehicle and programmatic providing [2, 132-134].

In respect of question about software, progress in calculable neurology will give to us understanding of calculable architecture of human brain and principles of educating used by him. Then we will be able to realize the same algorithms on a computer. Using neural networks, we will be able to avoid the necessity of programming of supermind: it will be enough to give to him to study on the experience the same as it does human child. It is also possible to use genetic algorithms and classic methods of artificial intelligence, to create supermind that can have no likeness with a human brain [10, 164].

Appearance of supermind inevitably will inflict a serious blow to any anthropocentric world-view. A human kind will no longer be the most reasonable form of life in the part of Universe known to us. But much more important practical consequences. Creation of supermind will become the last invention that people will require to do, as supermind will be able to look after further scientific and technical progress much more effective, than it people will be able to do.

The prospect of appearance of super puts many serious questions above that it is time to be in earnest thoughtful already now, to actual appearance of super. A main question consists in that, what it is possible to undertake in an order to maximize the chances of appearance of supermind that will not cause to the people of harm, and vice versa, will help. In an order to find an answer for this question, much more wide knowledge, than those that is possessed by researchers in area of artificial intelligence, are needed. Neurologists, economists, cognitologists, computer specialists, philosophers, sociologists, science fictions, specialists on

military strategy, politicians, legislators and many other will have to unite the knowledge, to manage with that can appear the most important task from those, that some time got up before humanity.

So ambiguous is a question, what in the future will name nature. Idea about a man as small, weak creature in the large, hostile and dangerous world inevitably changes as a man gets all greater control above the world. With development of nanotechnologies humanity potentially can take under control any processes on a planet. That will be here is «nature», where will it be there is «nature», and in general – there is nature on a planet, where a place is not to the scale casual phenomena, where every atom is on the place, where all is controlled – from a global weather to the biochemical processes in a separate cage? Here looks elimination of another dichotomy: «artificial» — «natural».

A naive idea that nature can «take» revenge on, that more developed technologies bring large risks and large negative consequences, does not have under itself warrants. Now in transhumanism's discourse a question is already put about creation of the fault tolerance systems with assuredly reliable work. Creation of such systems inevitably will plug in itself and development of the checking systems and algorithms of faultless work [8, 87].

One of not insignificant problems is remained by the prospect of change of human society. As all anymore and more people now transmigrate in cities, elderly people lose traditional domestic support and social connections and headily rolled on the verge of marginalization, in the developed countries already today conception of reliable existence «from a cradle to the grave» disappears quickly. Development of medicine of our days goes near a border, after that transhumanists envisage the serious increase of life-span. Such tendency that will grow in course of time puts before society of problem of economic, political, social, psychological, moral plan. Already presently governments change a pension policy, policy in area of medical insurance and service, develop the departmental teaching during all life, react on many calls, related to these problems, here using prognoses as basis of different family.

It should be noted, with the process of increase of life-span the row of problems is set:

- change of retirement age and pension policy;
- development of retraining, educating of adults and people of superannuated;
- conflict between new reality and traditional ideas about age;
- change in the structure of social stratification of society;
- possible decline and in a prospect disappearance of radical motions;
- change in the domestic mode and possible overpopulation [2, 95-96].

Undoubtedly, to overcome the processes of enormous importance, that will specify the all increasing affecting processes of modern social existence of humanity

it is impossible by means of only social prognoses. Small attention is unfortunately spared catastrophically researches of the social phenomena, especially in Ukraine.

Thus, it is possible to draw conclusion, that development of new sciences and technologies cardinally changes our idea about world view and ontological principles of human life, and also life of nature and society. In particular, it touches the revision of traditional ideas about such fundamental concepts as life, reason, man, nature, society, existence.

REFERENCES

1. Аргонов В.Ю. Искусственное программирование потребностей: путь к деградации или новый стимул развития / В. Аргонов // Вопросы философии. – 2008. – №12. – С. 22-37
2. Артюхов И.В. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего / И.В. Артюхов – М.: издательство ЛКИ/URSS, 2008. – 320 с.
3. Бостром Н. Трансгуманизм как философское и культурное мировоззрение / Н. Бостром [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.transgumanism-russia.ru.content/view6193/#treat>
4. Гнатик Е.Н. Роль ценностного подхода в антропогенетике и генетической инженерии / Е. Гнатик // Вопросы философии. – 2007. – №6. – С. 70-78
5. Горохов В.Г. Роль фундаментальных исследований в развитии новейших технологий / В.Г. Горохов // Вопросы философии. – 2009. – №3. – С. 67-76
6. Гуревич П.С. Феномен деантропологизации человека / П.С. Гуревич // Вопросы философии. – 2009. – №3. – С. 19-31
7. Дризлих Г. Генетический контроль интеллекта или Что есть истина? / Г. Дризлих // Знание–сила. – 2009. – №1. – С. 66-72
8. Емелин В.А., Тхостов А.И. Технологические соблазны современного общества: предел внешних расширений человека / В. Емелин, А. Тхостов // Вопросы философии. – №5. – 2010. – С. 84-90
9. Лукьянец В. С. Вызовы тысячелетия наукоемких технологий / В.С. Лукьянец // Практична філософія. – 2008. – №3. – 5-16
10. Маркова Л.А. Физика мозга и мышление человека / Л. Маркова // Вопросы философии. – №3. – 2010. – С. 161-171

LITERATURE

1. Argonov V.YU. Iskusstvennoye programmirovaniye potrebnostey: put' k degradatsii ili novyy stimul razvitiya / V. Argonov // Voprosy filosofii. – 2008. – №12. – С. 22-37.

2. Artyukhov I.V. Novyye tekhnologii i prodolzheniye evolyutsii cheloveka? Transgumanisticheskiy proyekt budushchego / I.V. Artyukhov – M.: izdatel'stvo LKI/URSS, 2008. – 320 s.
3. Bostrom N. Transgumanizm kak filosofskoye i kul'turnoye mirovozzreniye / N. Bostrom [Elektronnyy resurs] // Rezhim dostupa: <http://www.transgumanism-russia.ru.content/view6193/#treat>
4. Gnatik Ye.N. Rol' tsennostnogo podkhoda v antropogenetike i geneticheskoy inzhenerii / Ye. Gnatik // Voprosy filosofii. – 2007. – №6. – S. 70-78
5. Gorokhov V.G. Rol' fundamental'nykh issledovaniy v razvitii noveyshikh tekhnologiy / V.G. Gorokhov // Voprosy filosofii. – 2009. – №3. – S. 67-76
6. Gurevich P.S. Fenomen deantropologizatsii cheloveka / P.S. Gurevich // Voprosy filosofii. – 2009. – №3. – S. 19-31
7. Drizlikh G. Geneticheskoy kontrol' intellekta ili Chto yest' istina? / G. Drizlikh // Znaniye–silu. – 2009. – №1. – S. 66-72
8. Yemelin V.A., Tkhostov A.I. Tekhnologicheskiye soblazny sovremennogo obshchestva: predel vneshnikh rasshireniy cheloveka / V. Yemelin, A. Tkhostov // Voprosy filosofii. – №5. – 2010. – S. 84-90
9. Luk'yanets V. S. Vyzovy tysyacheletiya naukoymykh tekhnologiy / V.S. Luk'yanets // Praktichna filosofiya. – 2008. – №3. – S. 5-16
10. Markova L.A. Fizika mozga i myshleniye cheloveka / L. Markova // Voprosy filosofii. – №3. – 2010. – S. 161-171

АННОТАЦИЯ

Денежников С.С. Мировоззренческие проблемы идей трансгуманизма

Статья посвящена мировоззренческим аспектам трансгуманизма. Особое внимание в статье уделено проблеме использования высоких технологий и коренной ломки онтологических и мировоззренческих основ человеческого бытия. Значительное внимание уделено проблеме развития информационных технологий и когнитивных наук.

Ключевые слова: трансгуманизм, мировоззрение, антропность, нейроинтерфейс, сверхразум, когнитивные науки.

РЕЗЮМЕ

Денежніков С.С. Світоглядні проблеми ідей трансгуманізму

Стаття присвячена світоглядним аспектам трансгуманізму. Особлива увага в статті присвячена проблемі використання високих технологій та корінної ломки онтологічних та світоглядних основ людського буття. Значна увага приділена проблемі розвитку інформаційних технологій та когнітивних наук.

Антропний, в розумінні трансгуманістів, не є абсолютною онтологічною константою (створеної Богом, Природою або ще якимось Абсолютом). Антропний - це найбільше твір мистецтва самої людини. Саме тому найголовнішим завданням турботи про людину трансгуманісти вважають захист прав людини на його власний розсуд удосконалювати це найбільше твір мистецтва. Етико-онтологічний імператив трансгуманізму говорить: не консервувати буття антропності в повноті всіх її нинішніх кінцівок, патологій і ущербності, а покращувати це буття, використовуючи всю міць технологій XXI століття

Однією з важливих проблем залишається і перспектива зміни людського суспільства. У міру того як все більше і більше людей зараз переселяються в міста, люди похилого віку втрачають традиційну сімейну опору і соціальні зв'язки і стрімко скочуються на грань маргіналізації, в розвинених країнах вже сьогодні концепція надійного існування «від колиски до могили» швидко зникає. Розвиток медицини наших днів підходить до рубежу, за яким трансгуманісти передбачають серйозне збільшення тривалості життя. Така тенденція, яка з часом буде наростати, ставить перед суспільством проблеми економічного, політичного, соціального, психологічного, морального плану. Уже в даний момент уряду змінюють пенсійну політику, політику в галузі медичного страхування і обслуговування, розвивають систему навчання протягом усього життя, реагують на багато викликів, пов'язаними з даними проблемами, при цьому використовуючи в якості основи різного роду прогнози.

Ключові слова: трансгуманізм, світогляд, інтерфейс, надрозум, когнітивні науки.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ НАУКИ В УМОВАХ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМОДІЙ

УДК 001.895

М.М. Ведмедєв

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ЗНАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІННОВАЦІЙ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

В статті розглядається комплекс проблем, пов'язаних з роллю знання як джерела інновацій. У роботі автор використовує відому класифікацію джерел інноваційних можливостей П. Друкера. Аналізуються представлені в літературі альтернативні схеми процесу створення і використання знань. Особлива увага приділяється питанню про роль науки, зокрема фундаментальної, в інноваційній діяльності. У зв'язку з цим наука зіставляється з роллю інженерної діяльності та винахідництва. Аналізується питання про співвідношення технологічного та наукового знання в інноваціях. Наводяться дані, отримані в ході реалізації дослідницьких проектів Hindsight і TRACES. Робиться висновок, що значення наукових, технологічних і позанаукових знань визначається конкретними умовами створення інноваційного продукту.

Ключові слова: інновація, джерела інновацій, знання, конвергенція знань, наука, технологія, суспільство знання

Постановка проблеми. В останні десятиліття стрімко збільшується кількість дослідження, присвячених аналізу такого складного і багатопланового феномену як інноваційна діяльність. Остання вивчається в рамках цілого комплексу наукових дисциплін – економіки, теорії управління, психології, педагогіки, соціології тощо. В цьому комплексі дисциплін свою, так би мовити, дослідницьку нішу має і епістемологія. У останньої свої власні завдання, своє специфічне коло питань, серед яких: розробка понятійного апарату інноватики, аналіз співвідношення творчої та інноваційної діяльності, з'ясування особливостей інноваційного мислення, вивчення бар'єрів, які перешкоджають розповсюдженню нововведень, визначення ролі науки в інноваційному процесі тощо. Однією з найважливіших в цьому колі є проблема чинників і джерел інноваційної діяльності та ролі і значення знання і науки в цьому зв'язку. Важливість згаданої обставини обумовлюється тим, що питання джерел інноваційної активності безпосередньо пов'язує теоретичні розробки з практичною діяльністю. Правильне і глибоке розуміння відповідних питань значною мірою обумовлює успіх або невдачу в реальній роботі. У той же час деякі фахівці переконливо доводять, що в Україні поширене вельми

викривлене розуміння інноваційної діяльності, зокрема ролі науки в цьому процесі [3]. Зазначене робить нагальною потребу в критичному аналізі відповідного кола питань.

Аналіз актуальних досліджень. Питанням джерел інноваційних можливостей, ролі знання і науки в цьому присвячена досить велика кількість досліджень. В цьому зв'язку можна назвати роботи зарубіжних і вітчизняних фахівців Й. Шумпетера, П. Друкера, Е. Хіппеля [9], С. Єсилевського [3], О.М. Конопкіна [4] та інших, знайомство з якими свідчить про наявність розбіжностей з ряду принципових питань. Це й обумовлює необхідність подальшого аналізу відповідного кола проблем.

У зв'язку із зазначеними вище обставинами **метою** данних роботи є з'ясування значення знання, зокрема наукового, в якості джерела інноваційних можливостей.

Виклад основного матеріалу. Розгляд питання про знання як джерело інноваційних можливостей доречно почати з відомої класифікації П. Друкера. Фахівець зосереджує увагу на інноваційній активності в економіко-технічній сфері і зазначає, що в компанії або галузі потенціал для нововведень створюють:

- несподівані події;
- невідповідності;
- потреби технологічного чи організаційного процесу;
- зміни, що відбуваються на ринку або в галузі.

Ще три джерела інновацій існують в оточуючому компанію соціальному і інтелектуальному просторі:

- демографічні зміни;
- зміни в сприйнятті;
- нові знання.

Ці різні за складністю і характером передбачуваного ризику фактори можуть перетинатися в часі. В один і той же момент компанії цілком може представитися відразу кілька напрямків для докладання зусиль. Більшість інноваційних можливостей пояснюється дією цих семи факторів.

Далі стверджується, що інноваціям, в основі яких лежать нові знання – наукові, технічні або соціальні, – належить найвище місце серед найбільш значущих. І зазначається, що вони мають суттєві особливості.

Побудовані на знаннях інновації відрізняються від інших – за часом їх реалізації, ступенем ризику, передбачуваністю, а також за складністю проблем, з якими доводиться стикатися підприємцю. Для цих нововведень характерний тривалий період розробки: від моменту появи нових знань до моменту їх трансформації в придатну на практиці технологію проходить довгий термін. Не менше часу потрібно і для того, щоб ця технологія була реалізована у вигляді конкретних процесів, продуктів або послуг. За оцінками П. Друкера, весь цикл

розробки складає близько 50 років. За багатовікову історію людства ця цифра істотних змін не зазнала. Успішними інновації подібного роду зазвичай бувають в тому випадку, коли вони спираються на поєднання відразу декількох відкриттів в різних областях.

Як приклад наводиться історія створення комп'ютера. Воно стало можливим завдяки науковим відкриттям як мінімум в шести областях знань. Цими нововведеннями були:

- двійкова система числення;
- концепція обчислювальної машини, запропонована Чарльзом Беббіджем в першій половині XIX століття;
- перфокарта, винайдена Германом Холлеритом в період підготовки до перепису населення США в 1890 р .;
- вакуумна трубка аудіон – електронна лампа-підсилювач, що з'явилася в 1906 р .;
- логіка символів, розроблена Б. Расселом та А.Уайтхедом в 1910-1913 роках;
- принципи програмування та зворотного зв'язку, сформульовані в роки світової війни в результаті невдалих спроб створити ефективні зенітні знаряддя.

Всі перераховані відкриття були зроблені вже до 1918 року, а перша діюча цифрова обчислювальна машина була виготовлена тільки в 1946 році.

Тривалість «дозрівання» і необхідність конвергенції знань з різних наукових областей пояснюють як особливий ритм розвитку подібних інновацій, так і їх переваги та недоліки. Спочатку йде довгий період обговорень і робиться мало конкретних кроків. Потім всі необхідні елементи несподівано складаються в єдине ціле, викликаючи загальний душевний підйом, підвищену активність і великі очікування.

Висловлюється припущення , що інноваціями, заснованими на знаннях, можна управляти. Успіх вимагає ретельного аналізу всіх видів інформації, необхідної для здійснення інновації.

Крім того, треба уважно вивчити потреби і, що ще важливіше, можливості передбачуваного користувача. Інновації, засновані на знаннях, більше, ніж інші види інновацій, залежать від ринку. Так, британська компанія De Havilland спроектувала і побудувала перший пасажирський реактивний літак. Але при цьому, не проаналізувавши потреби ринку, вона випустила з уваги два ключові чинники. Перший – конфігурація, тобто оптимальні розміри і корисне навантаження для маршрутів, на яких реактивний літак може принести авіаперевізнику найбільший прибуток. Другий – питання щодо того, як авіакомпаніям дістати кошти на придбання таких дорогих літаків. Неувага De Havilland до потреб потенційних клієнтів призвело до того, що ринок

комерційних реактивних літаків захопили дві американські компанії – Boeing і Douglas.

Коментуючи наведені П. Друкером міркування і приклади, необхідно виокремити деякі ключові моменти й зробити деякі важливі висновки.

Інноваційний процес містить (спрощено кажучи) такі фази:

- зародження в різний час і в різних далеких одна від одної галузях певних ідей;
- досить тривалий процес обговорення різноманітних питань без здійснення конкретних кроків;
- несподівану конвергенцію (констеляцію), об'єднання знань в єдине ціле в рамках певної конкретної ситуації. Це можна розуміти як трансформацію знань в практично придатну технологію;
- реалізація зазначеної технології у вигляді відповідних продуктів та послуг.

У зв'язку зі сказаним доречно поставити декілька запитань: «Чи є описаний процес планомірним та керованим чи не є таким?»; «Якого типу знання залучаються до акту конвергенції?»; «Яка ролі фундаментальної, «чистої» науки у цьому?»; «Які альтернативні щойно зазначеній схеми інноваційного процесу розглядають фахівці?».

Одразу зауважимо, що поширені в літературі твердження на кшталт «Інноваційний процес, в загальному вигляді, означає неперервний, комплексний процес створення нового знання, впровадження його у виробництво і розповсюдження в масштабах всієї економіки» [1, с. 60], є вочевидь помилковими. Звернемо увагу на ту обставину, що ідеї в описаному прикладі виникали в різний час в далеких одна від одної галузях знань і ніяким чином не були пов'язані між собою. Зазначена ж конвергенція трапилася значно пізніше, «несподівано» (П. Друкер).

Далі між виникненням певного комплексу ідей і появою відповідного кінцевого результату (технічного виробу, економічного здобутку управлінського або соціального рішення) немає ніякого необхідного зв'язку. У цьому зв'язку доречно згадати міркування Дж. Бернала, присвячені іншій події. Аналізуючи рівень знання в галузі механіки і математики Давньої Греції, він вважав, що вони були цілком достатніми для створення основних механізмів, які пізніше зумовили промислову революцію, таких, як численні керовані ткацькі верстати і парова машина [2, с. 130]. Але ідеї, що з'явилися «не вчасно», не були втілені, і подібні машини так і не були створені в Давній Греції. Розвиток механіки в епоху еллінізму незабаром зупинився. Чому ж ці механізми виявилися непотрібними античному суспільству? «Вирішальною причиною, – пише Дж. Бернал, – стала відсутність стимулу. Не було ринку збуту товарів великого виробництва. Багаті могли дозволити собі користуватися товарами ручного виробництва, бідні і раби не могли собі дозволити купувати що-небудь, без чого вони могли б обійтися» [2, с. 130].

Академік В.М. Глушков розумів складові успіху в галузі науки і техніки як «потрібну ідею в потрібному місці і в потрібний час».

Ця схема придатна для інтерпретації історичних обставин, що зумовили успіх чи невдачу того або іншого відкриття чи винаходу. Керуючись нею, можна ввести таку характеристику відкриттів, як «своєчасність», що пояснить варті уваги випадки визнання (або невизнання), застосування (або незастосування) ідей.

Торкнемося питання про типи знання, що залучаються до конвергенції. У філософсько-методологічному плані дуже важливим є питання про роль науки, зокрема фундаментальної, в інноваційних процесах.

На думку С.Є. Крючкової, «інновація – це складний процес, який представляє собою «ланцюг» взаємопов'язаних і свідомо ініційованих змін, що бере початок в сфері фундаментального знання (з ефективних природничо-наукових і технічних ідей, що виникли в результаті творчого акту), що триває в науково-технічній сфері (де ідеї втілюються в реальність і доводяться до стадії прикладного використання, що має соціальну значимість) і завершується в сфері споживання (виробничого або особистого) новим способом задоволення вже існуючих або створенням нових потреб. [5, с. 65]

З цим рішуче не погоджується С. Єсилевський, який вважає тезу про те, що інновація є продуктом, або навіть метою наукової діяльності, помилковою. Він пропонує чітко розрізняти фундаментальну науку, прикладну, інженерію і винахідництво.

«Припустимо, – зауважує він, – вам треба зробити якийсь прилад. Якщо його можна скласти з існуючих на ринку вузлів і матеріалів на основі існуючих технологій – це інженерія. Якщо певних технологій ще не існує, то їх розробка – це прикладна наука. Якщо ж взагалі не відомо, на яких принципах і за якими законами природи буде працювати пристрій, і чи можливий він взагалі, то з'ясування цього – фундаментальна наука. Окремо стоять винахідництво і раціоналізаторство – це, грубо кажучи, дотепне використання відомих технологій та інженерних рішень, до якого раніше ніхто ще не додумався» [3]. Джерела інновацій – інженерія та винахідництво.

У цьому місці доречно зробити відступ й звернутися до гострих дискусій щодо місця науки в суспільстві знання.

А. І. Ракітов окреслює критерії, яким має відповідати суспільство, засноване на знаннях («knowledge-based society» – KBS). Це такі суспільства, «які виробляють усі необхідні для життєдіяльності і розвитку наукові знання, високі технології, наукоємні артефакти і послуги й які живуть в основному за їх рахунок» [7, с. 91]. Інші ж типи соціумів різною мірою імпортують знання і технології, експлуатують власні природні ресурси. Істотною тут є дві обставини. З одного боку, сама наявність знань ще не є підставою для віднесення суспільства до першої категорії: необхідна здатність їх генерувати. А з іншого боку, в KBS мають домінувати наукові знання. Цей дуже жорсткий, на думку

самого

ж

А.І. Ракітова, критерій, що не дозволяє жодне з існуючих суспільств віднести до категорії KBS. Хоча з певними обмовками зразку відповідають США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Японія. Ці держави порівнюються з Фінляндією, яка є лідером за насиченістю інформаційно-комп'ютерними технологіями на душу населення («інформаційне суспільство»).

Звідки ж виникає упевненість в прийдешньому домінуванні саме наукових знань? З одного боку, вірогідно, із загальних міркувань про найважливіше значення науки для розвитку сучасного суспільства. А з іншої – з уявлень, запозичених з економіки. Йдеться про стрімке зростання маси наукоємної продукції, що виробляється. Іншими словами, мова йде про відомі економічні розрахунки, які доводять, що в створюваних продуктах і послугах об'єктивуються все зростаючі обсяги наукових знань, які й визначають основну частину створюваної вартості. Але саме це уявлення і виявляються проблемними. Проблемними в тому плані, що отримати однозначну відповідь на користь даної або протилежної точки зору виявляється вельми складно. Можна приводити різні пояснення і аргументи. Є всі підстави звернути увагу на тих з них, які спираються на емпіричні дослідження.

У США в 1960 році був здійснений оригінальний проект, що отримав назву Hindsight (Приціл). Його мета полягала в тому, щоб з'ясувати, наскільки виправданими є витрати на фундаментальні дослідження в розробці новітніх типів озброєння. Протягом восьми років тринадцять груп учених й інженерів вивчали близько семисот технологічних новацій в системі виробництва озброєнь. Результати проекту виявилися вражаючими. Виявилось, що 91% новацій мали як своє джерело не науку, а попередню технологію і лише 9% – досягнення у сфері науки. Причому, з цих 9% лише 0,3% можна було охарактеризувати як що мають джерело в області чистої, фундаментальної науки. Результати проекту Hindsight, таким чином, свідчили, здавалося б, на користь того, що фундаментальна наука не має відношення до застосувань і технологічних розробок.

Зазначені обставини, а також чинники, про які не згадується в даному повідомленні, іноді призводять до того, що серед фахівців поширюються думки, що на зміну науці приходить інший тип інтелектуальної діяльності, зокрема, «дослідження», в розумінні Б. Латура [8].

Проте, не все так однозначно. Прихильники академічної науки здійснили альтернативне проекту Hindsight дослідження, поставивши перед собою завдання з'ясувати роль, яку відіграє фундаментальна, незацікавлена наука в технологічних інноваціях. Даний проект отримав назву Technology in Retrospect and Critical Events of Science (TRACES). У ракурсі, що радить, були проаналізовані ряд технологічних новацій, серед яких були такі знакові винаходи XX століття як електронний мікроскоп, відеомагнітофон, ферромагніти тощо. Результати досліджень показали, що всі винаходи мали своїм джерелом базисні

дослідження, при цьому чисті незацікавлені дослідження склали 70%, базисні зацікавлені (mission oriented) дослідження 20%, і лише 10% – прикладні розробки. Іншими словами, результати проекту TRACES нібито свідчили проти висновків, зроблених за результатами проекту Hindsight.

Намагаючись яким-небудь чином узгодити згадані суперечливі дані, дослідники пропонують наступне пояснення. Наука і технологія трактуються як два незалежних різновиди дослідницької діяльності [6]. Розвиток науки базується на досягненнях попередньої науки; розвиток технології – на попередній технології. І лише в особливих ситуаціях відбувається їх інтенсивна взаємодія. В процесі цієї взаємодії вони взаємно збагачуються; їх традиційний причинний зв'язок може перевертатися: вже не наука живить технологію, а технологія ставить перед наукою завдання і сама виступає джерелом розвитку науки; потім, коли основні проблеми вирішені, потреба в їхній взаємодії зменшується, і вони знов починають розвиватися відносно незалежно.

В світлі викладеного вище однозначний прогноз щодо очікуваного наукоємного майбутнього (маючи звісно на увазі, що прийдешне буде відповідати своїй назві) представляється позбавленим достатніх підстав. Слід обмежитися слабкішим твердженням. А саме: знанієємність різноманітних вироблюваних артефактів має стійку тенденцію до зростання. Але при цьому питання про питому вагу власне наукових досягнень в процесі їх створення залишається відкритим.

З огляду на наведені вище міркування, слід твердити, що до комплексу знань, який утворюється в результат в конвенгенції входять, як правило знання різного типу – наукові, технічні, технологічні, позанаукові. Питома вага і значення кожного з цих типів знання визначається конкретними умовами створення інноваційного продукту.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. На завершення зазначимо, що вирішення комплексу теоретичних проблем, пов'язаних з питанням щодо знання як джерела інноваційних можливостей, є з одного боку, завданням нагальним, практично значущим, а з іншого – справою вельми складною. Про це свідчать широко поширені в літературі неточні і помилкові інтерпретації, що стосуються зокрема уявлень про планомірність, керованість, системність розгортання процесу впровадження знань в технології виготовлення продукту, про пріоритетність науки в інноваційній роботі, про очікуване наукоємне майбутнє тощо. Подібні уявлення в світлі аналізу реальних емпіричних ситуацій виявляються хибними. Отже, існує нагальна потреба в розгортанні польових дослідницьких робіт (аналогічних проектам)з метою отримання на основі їх результатів релевантної картини стосовно різних аспектів інноваційної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акимов Р. А. Философские подходы к изучению феномена инноваций / Р. А. Акимов // Стратегии развития социальных общностей, институтов и территорий : материалы Международн. науч.-практ. конф. Екатеринбург, 23–24 апреля 2015 г. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2015. — Т. 1. — С. 59-62.
2. Бернал Дж. Наука в истории общества / Джон Бернал; [пер с англ. Н. Макарова, Е. Панфилов]. — М.: Издательство иностранная литература, 1956. — 736
3. Есилевський С. О науке, инновациях и большой разнице между ними [Электронный ресурс] / Семен Есилевський. — Режим доступа: <https://innovationhouse.org.ua/columns/o-nauke-ynnovatsyyah-y-bolshoj-raznytse-mezhdu-nymy-2/>
4. Конопкин А.М. Источники инноваций и их специфика [Электронный ресурс] / А.М. Конопкин. — Режим доступа: http://staff.ulsu.ru/konopkin/files/2011/12/konopkin_-_sources_of_innovation_and_their_specific_ru.pdf
5. Крючкова С. Е. Творчество как новационный процесс / С.Е. Крючкова. — М.:БФРГТЗ «СЛОВО», 2007. — 152 с.
6. Мамчур Е.А. Фундаментальная наука и современные технологии // Вопросы философии. — 2011. — № 3. — С. 80 – 89.
7. Ракитов А.И. Регулятивный мир: знание и общество, основанное на знаниях / А.И. Ракитов // Вопросы философии. — 2005. — №5. — С. 82 – 94
8. Latour B. From the World of Science to the World of Research? // Science – 1998. – Vol. 280. – Issue 5361. – P. 208 – 209.
9. Hippel E. von Sources of Innovation / Eric von Hippel. — New York NY: Oxford University Press, 1988. — 221 p.

REFERENCES

1. Akimov R. A. Filosofskiye podkhody k izucheniyu fenomena innovatsiy / R. A. Akimov // Strategii razvitiya sotsial'nykh obshchnostey, institutov i territoriy : materialy Mezhdunarodn. nauch.-prakt. konf. Yekaterinburg, 23–24 aprelya 2015 g. — Yekaterinburg : Izd-vo Ural. un-ta, 2015. — T. 1. — S. 59-62.
2. Bernal Dzh. Nauka v istorii obshchestva / Dzhon Bernal; [per s angl. N. Makarova, Ye. Panfilov]. — M.: Izdatel'stvo inostrannaya literatura, 1956. — 736
3. Yesilevs'kiy S. O nauke, innovatsiyakh i bol'shoy raznitse mezhdu nimi [Elektronnyy resurs] / Semen Yesilevs'kiy. — Rezhim dostupa: <https://innovationhouse.org.ua/columns/o-nauke-ynnovatsyyah-y-bolshoj-raznytse-mezhdu-nymy-2/>
4. Konopkin A.M. Istochniki innovatsiy i ikh spetsifika [Elektronnyy resurs] / A.M. Konopkin. — Rezhim dostupa: http://staff.ulsu.ru/konopkin/files/2011/12/konopkin_-_sources_of_innovation_and_their_specific_ru.pdf

5. Kryuchkova S. Ye. Tvorchestvo kak novatsionnyy protsess / S.Ye. Kryuchkova. – M.:BFRGTZ «SLOVO», 2007. – 152 s.
6. Mamchur Ye.A. Fundamental'naya nauka i sovremennyye tekhnologii // Voprosy filosofii. – 2011. – N 3. – S. 80 – 89.
7. Rakitov A.I. Regulativnyy mir: znaniye i obshchestvo, osnovannoye na znaniyakh / A.I. Rakitov // Voprosy filosofii. – 2005. – №5. – S. 82 – 94
8. Latour B. From the World of Science to the World of Research? // Science – 1998. – Vol. 280. – Issue 5361. – P. 208 – 209.
9. Hippel E. von Sources of Innovation / Eric von Hippel. – New York NY: Oxford University Press, 1988. – 221 p.

АННОТАЦИЯ

Ведмедев М.М. Знание как источник инноваций: эпистемологический аспект.

В статье рассматривается комплекс проблем, связанных с ролью знания как источника инноваций. В работе автор использует известную классификацию источников инновационных возможностей П. Друкера. Анализируются представленные в литературе альтернативные схемы процесса создания и использования знаний. Особое внимание уделяется вопросу о роли науки, в частности фундаментальной, в инновационной деятельности. В этой связи наука сопоставляется с ролью инженерной деятельности и изобретательства. Анализируется вопрос о соотношении технологического и научного знания в инновациях. Приводятся данные, полученные в ходе реализации исследовательских проектов Hindsight и TRACES. Делается вывод, что значение научных, технологических и вненаучных знания определяется конкретными условиями создания инновационного продукта.

Ключевые слова: инновация, источники инноваций, знание, конвергенция знаний, наука, технология, общество знания.

SUMMARY

Vedmedev M.M. Knowledge as a source of innovation: the epistemological aspect.

The article considers a complex of problems related to the role of knowledge as a source of innovation. In the work, the author uses the well-known classification of the sources of innovative capabilities of P. Drucker. Analyzed in the literature of alternative schemes for the process of creating and using knowledge. Special attention is paid to the question of the role of science, in particular, fundamental, in innovation activity. In this regard, science is compared with the role of engineering and invention. The question of the relationship between technological and scientific knowledge in innovation is analyzed. The data obtained during the implementation of research projects Hindsight and TRACES. It is concluded that the value of scientific,

technological and non-scientific knowledge is determined by the specific conditions for creating an innovative product.

Key-words: *innovation, sources of innovation, knowledge, knowledge convergence, science, technology, knowledge society.*

УДК 141

Р.І. Олексенко, Г.В. Ортіна

Таврійський державний
агротехнологічний університет

ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІЛОСОФІЇ РИНКОВИХ ВІДНОСИН НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ДО ІСТОРІЇ ПРОБЛЕМИ

У статті проаналізовано історичні закономірності й особливості становлення філософії ринкових відносин на території сучасної України. Зокрема, досліджено історію розвитку українського суспільства - філософію господарства Київської Русі та Козацької держави. Виявлено причини знищення ринкових підвалин економічного життя народу та утвердження командно-адміністративної економіки.

Структурні зміни які відбуваються в національній економіці не дають суттєвих результатів. Національна валюта девальвує у порівнянні з світовими валютами. Економіка країни потребує оздоровлення та ефективних реформ.

Ключові слова: *філософія ринкових відносин, держава, суспільство, ремесло, господарство, ринкова економіка.*

Постановка проблеми. Сьогодні вкрай необхідно дослідити та пояснити процеси становлення філософії ринкових відносин на території сучасної України. Дослідити історіософський аспект розвитку ринкового господарства, виявити протиріччя та шляхи можливостей виходу із кризи. Це і викликало інтерес до даного наукове дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-економічні, політичні, економіко-правові, та інші аспекти становлення ринкових відносин на території сучасної України достатньо виразно проявляються у працях сучасних українських вчених, серед вітчизняних варто відзначити таких: В. Андрущенко, В. Вашкевич, В. Воронкова, В.Кремень, Е. Лібанова, В.Ткаченко, О. Ситник, З. Самчук, В. Смолій, А. Чабан, А. Чухно та інші.

Метою дослідження виступає аналіз та протиріччя становлення філософії ринкових відносин на території сучасної України.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження визначається підходом, який базується на принципах об'єктивності й цілісності, а також на

комплексі загально-філософських, історичних, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дозволило забезпечити обґрунтованість і достовірність наукових результатів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес який розпочався після визвольної війни поступового обмеження прав козаків на землю та їх знеземлення. Козацькі та селянські землеволодіння розмежовувалися. Старшина, використовуючи місцеву та царську адміністрацію, відмовлялася визнавати право козаків і селян вільно розпоряджатися землею, скуповувала її, відбирала за борги [7, с. 378].

В цілому ж за зазначений період історії економічного життя України відбувалися певні зрушення. Розширилися посівні площі, зросло значення зернового господарства, поглибилася спеціалізація окремих районів, важливого значення набули племінна і селекційна робота. Садівництво, сільськогосподарські промисли мали допоміжне значення. Характерною рисою господарства магнатів Західної та Правобережної України, козацької старшини було підприємництво, використання найманої праці. Товарно-грошові відносини сприяли майновій диференціації селянства та козаків. Заможні зміцнювали зв'язки з ринком за рахунок продажу продукції свого господарства, промислової та торговельної діяльності, застосовували працю наймитів. Мало - та безземельні селяни формували ринок праці.

Внаслідок технічного прогресу міське ремесло вдосконалювалося, з'явилися нові галузі виробництва. У першій половині XVII ст. у містах України налічувалося понад 270 ремісничих спеціальностей. У кінці XVIII ст. кількість ремісничих спеціальностей зросла до 300. Окремі міста стали центрами ремісничого навчання. Для захисту своїх економічних інтересів міські ремісники об'єднувалися в ремісничі цехи, очолювані цехмістрами. Як і в західноєвропейських містах, у цехах існувала жорстка регламентація, що давало можливість уникнути конкуренції всередині цеху. Позацехових ремісників називали партачами, вони були позбавлені права працювати в місті та виставляти свою продукцію на продаж у межах міста. Спочатку цехова організація поширилася на Галичині, а наприкінці XV початку XVI ст. і в інших регіонах України на Волині та Київщині [14, с. 34].

Найпоширенішими міськими ремеслами були кравецтво, шевство, ткацтво, сукноробство, ковальство, зброярство, ювелірна справа, бондарство, гончарство, кушнірство, цегельництво, теслярство, виробництво пороху, суднобудування. В окрему галузь виділилося виготовлення продуктів харчування і напоїв. Існували численні загони фірманів і сплавщиків, які перевозили товари гужовим і водним транспортом. Розвиток ремесла в Україні сприяв зростанню старих і виникненню нових міст. У середині XVI ст. вони стали важливими господарськими, політичними та культурними центрами. Розвиток дрібного виробництва в містах і селах сприяв виникненню мануфактур. Початок мануфактурного періоду в Україні в історико-економічній літературі датується

по-різному: від XVI ст. до другої половини XVIII ст. У XVII ст. мануфактурне виробництво відіграло значну роль у Лівобережній Україні та Слобожанщині. У 20-х роках XVIII ст. на цих землях під впливом перетворень Петра I почалося будівництво великих централізованих мануфактур. У Західній та Правобережній Україні вони створювалися в 70-х роках XVIII ст. [7, с. 412].

Важливе значення мало те, що в XVI першій половині XVII ст. власниками промислів були представники всіх прошарків населення України (купці, шляхта, міщани, козаки, селяни). Найбільшими в економічному та воєнно-стратегічному відношеннях промислами володіла держава. Це зумовило широке використання найманої праці. Однак в умовах фільварково-панщинної системи шляхта почала запроваджувати мануфактурне виробництво, використовуючи не лише найману, а й кріпацьку працю. Отже, в Україні виникали як капіталістичні, так і кріпосні та змішані мануфактури. Технічною передумовою для зародження мануфактур в Україні було широке використання водяного колеса, що знаменувало перехід від дрібного ручного виробництва до механізованого [11, с. 71].

Поворотним у розвитку господарства Запорозької Січі став 1734 р. рік виходу запорожців з підданства Кримського ханства, повернення в Україну і заснування Нової Січі. Почався перехід від епізодичних промислів до регулярного господарювання, від натурального господарства до товарного. У них не було кріпацтва, що панувало тоді майже у всій Російській імперії, а виробництво ґрунтувалося на власній та найманій праці. Тому індивідуальний сектор запорозької економіки сукупно можна охарактеризувати як самозабезпечувану економіку прожиткового мінімуму, коли будь-яка особиста діяльність доповнювалася господарюванням на землі.

Такий патріархально-парцелярний тип сільської економіки був досить демократичним, але внутрішньо нестійким. Йому загрожували економічні закони вмираючої феодалізму і висхідного індустріального суспільства. У Вольностях Війська Запорозького відбувався безповоротний процес перетворення загальнокозачої власності, що перебувала у спільному нероздільному користуванні всього війська, на приватну власність [7, с. 457].

З руйнуванням Січі, скасуванням гетьманства, запровадженням губернського устрою було обмежено національну та культурну самостійність України. Розпочався процес приєднання українських земель до Російської імперії та Польської держави, що призвело до національної, релігійної, економічної та соціальної залежності України від інших держав [6, с. 27].

Промисловий переворот поклав початок епосу індустріалізації. Його перший етап проходив у 20–40-х роках XIX ст. Незважаючи на панування кріпосництва в аграрній сфері в першій третині XIX ст. мануфактурне виробництво досягло значних успіхів. Почали використовуватися механічні робочі машини, зріс інтерес поміщиків, купців до збільшення обсягів виробництва. Промисловий переворот в Україні почався у харчовій галузі.

Зростаюча потреба в машинах і механізмах зумовила появу машинобудівних заводів. Промислове виробництво базувалося в основному на примусовій кріпосній праці. Другий етап промислового перевороту відбувався після ліквідації кріпосного права. У 60–80-х роках XIX ст. фабрики і заводи поступово витісняють мануфактурне виробництво [11, с. 72].

Науковці, які досліджують історичні передумови розвитку ринкової економіки України визначають, що Україна ніколи не мала високорозвинених товарно-грошових відносин. Становлення їх, по суті, розпочалося після скасування кріпацтва у 1861 р. і відбувалося на фоні значних феодальних пережитків. Великим було втручання держави в економіку [15, с. 158]. Після 1917 р. впродовж майже 70 років країна йшла шляхом розвитку економіки, який ігнорував ринок, вважаючи його рудиментом, що має віджити у всьому світі. Повна втрата економічної та політичної незалежності України розпочалась у

1918 р. У цей період у Радянській Росії відбувається перехід до формування соціалізму швидкими темпами політика воєнного комунізму. Його основними принципами та цілями були: повна націоналізація виробництва; зрівняння усього населення країни в доходах та загальне нівелювання народу; формування системи свідомого регулювання економічних процесів, щоб забезпечити стає економічне зростання; усунення ринку та конкуренції, повернення до бартерних відносин; тотальне одержавлення власності; перехід до продрозкладки в сільському господарстві; централізована координація ресурсів, що мало сприяти їхньому раціональнішому використанню й розподілу тощо [6, с. 31].

Як результат - створено суспільство з низькою ефективністю виробництва і відсталим рівнем життя людей, загальним одержавленням і монополізованою, негнучкою економікою, підпорядкуванням особистих і колективних інтересів відомчим, відсутністю демократичних інституцій. Це сприяло проведенню політики автаркії, тобто економічного відособлення від світового ринку. Саме тому Україна не посідає відповідного місця у міжнародному поділі праці, в зовнішньоекономічних зв'язках. У нас була відсутня визначальна ринкова інституція економічна самостійність господарюючих суб'єктів. Саме вона гарантує незалежність суб'єктів ринкової економіки, їхню економічну відповідальність, без чого ринку бути не може. Більшість підприємств України належали державі, управлялись її органами, що зумовлювало високий ступінь монополізму [15, с. 158].

Із надбанням незалежності перед Україною постала низка нагальних для вирішення питань, серед яких головне формування національної ринкової економіки. Тому необхідно, перш за все, визначити внутрішні та зовнішні економічні, політичні та соціокультурні передумови становлення ринкової економіки в період утвердження України як незалежної держави. Для розуміння проблем, з якими стикнулася незалежна Україна слід

враховувати те, що командно-адміністративний устрій, в рамках якого ще недавно функціонувала економіка України, належить до наймонополізованішої системи світу. На початку 90-х років у колишньому СРСР тільки на одному підприємстві або об'єднанні випускалося 1800 найменувань продукції. Понад 1100 підприємств були абсолютними монополістами у виробництві певних видів продукції. Така монополістична організація виробництва стала потужним чинником, що й до сьогодні гальмує ринкову трансформацію України та її інтеграцію в глобальну економіку.

Тобто, нездатність командно-адміністративної системи забезпечувати економічний розвиток і постійне зростання добробуту населення в умовах науково-технічного прогресу викликали необхідність здійснення суспільних перетворень, заміни її ринковою економікою, в умовах якої розвиваються всі країни. Ринкова економіка це економічна система, в якій рішення стосовно розподілу ресурсів і виробництва приймаються на основі цін, які виникають в результаті добровільного обміну між виробниками, споживачами, робітниками і засновниками чинників виробництва. Рішення, які приймаються в такій економічній системі, децентралізованими, тобто в більшості випадків вони приймаються не центральними плануючими органами, а незалежними групами і індивідуумами [5, с. 12].

Нажалі й до сьогодні в Україні не сформована система ринкової економіки. Майже всі представники МВФ, відвідавши Україну, підкреслюють, що вона, розпочавши реформи в економіці, залишила «чорну зону» командної економіки, але так і не вступила в «білу зону» ринкової, а перебуває в «сірій зоні» і може «застрягти» в ній надовго. Щоправда, вони замовчують те, що Україна потрапила в цю зону за активної участі експертів МВФ і теоретиків карикатурного монетаризму [8].

Замість копіювання чужих моделей Україна має визначитись з власною моделлю ринкової економіки, яка відповідала б особливостям і специфіці її умов. Як зазначають фахівці, в принципі цей вибір необхідно зробити між двома найбільш загальними моделями ринкової економіки ліберальною чи регульованою. Перша передбачає створення самокерованого, нерегульованого ринку епохи первісного нагромадження капіталу, за якого держава відсторонюється від управління економікою і від проблем соціального захисту населення. Друга спрямована на формування соціально орієнтованого регульованого ринку, який передбачає наявність ефективного державного сектору, державного регулювання економіки та проведення політики соціального захисту населення від можливих негативних наслідків переходу до ринкової економіки.

Основними передумовами переходу до ринкової економіки роздержавлення і приватизація, створення приватної власності на економічні ресурси; свобода підприємництва і вибору; створення розвиненої грошово-кредитної системи; формування достатньо ємного ринку товарів і послуг.

У національній економіці України впродовж останніх років відбуваються структурні зрушення, спрямовані на оптимізацію основних економічних пропорцій та формування оптимальної моделі національного ринку та національної економічної системи. Проте, структурні зміни не забезпечують результативного нарощування економічного потенціалу країни, формування сучасної соціально орієнтованої економічної системи та зростання її міжнародної конкурентоспроможності [12, с. 166].

Перехід до ринкової економіки не разовий стрибок, а поступовий, еволюційний процес глибоких перетворень діючої економічної системи при регульовальній діяльності держави, що обов'язково має передбачати їхню етапність. Саме це засвідчує світовий досвід, який не було враховано при проведенні реформ. Проведення ефективних ринкових реформ передбачає не «шокову» ліквідацію діючої економічної системи, а трансформацію інститутів, пристосування їх до нових умов. При цьому важливо зберегти все позитивне. Особливо це стосується інститутів державного регулювання економічних процесів та соціальних інститутів, що складаються в процесі тривалої еволюції [8].

Хибною з точки зору провідних економістів думка, що держава повинна взагалі бути усунена від економічних ринкових процесів. Навпаки, головною метою будь-якої сучасної держави виступає формування і підтримка оптимального стану інституційного середовища економіки, що мотивує економічних агентів до активного здійснення ринкових трансакцій шляхом безперервного інноваційного саморозвитку і, як наслідок, реалізації власних конкурентних переваг з метою здобуття прибутку. Іншими словами, роль домінуючого завдання держави набуває створення таких економічних умов, при яких суб'єкти ринку з одного боку зацікавлені, а з іншого мають можливість вироблення конкурентних переваг і їх подальшій реалізації на ринку з метою здобуття прибутку [4, с. 10].

Структурні зрушення, що відбулися в національній економіці протягом останнього десятиліття, характеризуються серйозним технологічним відставанням. Основу п'ятого технологічного укладу становить електронна промисловість, обчислювальна та оптико-волоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, біотехнології, інформаційні послуги, четвертого укладу автомобілебудування, кольорова металургія, виробництво синтетичних матеріалів, товарів тривалого використання, і відповідно третього укладу важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, електротехніка, лінії електропередач, хімічна промисловість. За випуском продукції третій технологічний уклад в Україні на сьогодні становить майже 58 четвертий 38 і лише 4 п'ятий технологічний уклад [3, с. 280].

Тому в процесі формування ринкової моделі економіки пріоритетна увага повинна бути приділена модернізації, реконструкції і розвитку виробництва на новій технічній основі, активізації інноваційної діяльності з втілення результатів

науково-технічних розробок у виробництво, створенню нових технологічних процесів і перебудові на сучасній науково-технічній основі всіх галузей матеріального виробництва та сфери обслуговування [1, с. 29].

Важливішими умовами виникнення та успішного функціонування ринку суспільний розподіл праці і спеціалізація; економічна відокремленість суб'єктів ринкового господарювання, яку дає приватна власність; вільний обмін ресурсів; величина трансакційних витрат. Суспільний розподіл праці означає, що в будь-якій господарській системі ніхто не може жити за рахунок повного самозабезпечення необхідними благами. Різні групи виробників займаються окремими видами господарської діяльності, що означає спеціалізацію у виробництві тих чи інших благ, цінностей. Спеціалізація, в свою чергу, визначається принципом порівняльної переваги, тобто здатністю виробляти блага при відносно меншій альтернативній вартості [5, с. 14].

Крім того, сучасна ринкова економіка, для виконання зазначених вище завдань, повинна бути соціально орієнтованою.

Соціально орієнтована ринкова економіка, як свідчить світовий досвід, має великі переваги перед планово-директивною, бо поєднання ринкового механізму з економічним регулюванням держави забезпечує ефективніше її функціонування і розвиток. Щоб домогтися значних успіхів у розвитку української економіки і піднесення добробуту населення, необхідно об'єднати ринкові перетворення з технічним переозброєнням економіки, перейти на новий технологічний спосіб виробництва. З огляду на це, перехідний період для української економіки має передбачати як перехід до ринкової економіки, так і до постіндустріального (інформаційного) суспільства [17, с. 11].

Економічна модель, якою розвивалась Україна протягом останніх майже 30 років, вичерпала себе. Неконкурентоспроможність цієї моделі була в повному обсязі доведена неможливістю нашої країни протистояти зовнішнім впливам світової економічної кризи. А, як відомо, здатність адекватно реагувати на негативні виклики та тенденції економічного розвитку є одним із ключових індикаторів якості економічної політики держави. Ті країни, які виявилися ефективними та підготовленими до цієї кризи, стійко її переживають і навіть посилюють свій ресурсний потенціал та можливості, бо вони мають ефективну економічну модель та якісну економічну політику. На жаль, в Україні діє кланово-олігархічна модель державно-монополістичного капіталізму, що демонструє свою цілковиту неефективність. Відтак наша країна доведена до стану економічного дефолту, про що свідчить динаміка основних показників її розвитку [13].

У період становлення ринкової економіки в Україні виникла необхідність побудови нової, інноваційної стратегії розвитку. Серед чинників, які суттєво впливають на стратегію інноваційного розвитку країни, науковці видокремлюють людину. Тому джерелом інноваційного процесу має стати розкриття та розвиток сутнісних потенцій людини, її творчих якостей. Такі

особливості людини, як здатність до аналізу, узагальнення та формування нових ідей і гіпотез, винахідливість, підприємливість, ризик і незалежність у мисленні та вчинках, можуть бути розкриті тільки за умов вивчення проблем відтворення людського потенціалу [2].

Таким чином, необхідно зробити **висновок**, що орієнтиром при переході до ринкової економіки для України мають бути сучасні розвинені країни, для яких характерна змішана економіка, що ґрунтується на різних формах власності. Домінуючою при цьому є корпоративна власність, взаємодія конкуренції та регулювання з боку держави, високий соціальний захист населення, соціальна орієнтація економічного розвитку. Характерними рисами сучасного розвиненого ринку є висока організованість, інтелектуальне кадрове забезпечення його інституцій, науково обґрунтовані правові засади. Україна має будувати таку модель ринкової економіки, яка найбільше відповідає особливостям її розвитку, структурі економіки, географічному положенню, менталітету народу. Для України найприйнятнішою є модель соціально орієнтованого ринку, який у кінцевому підсумку підпорядковуватиме діяльність своїх функціональних структур задоволенню матеріальних і духовних потреб людини [16, с. 162].

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимов О. Промисловий потенціал України: напрями ефективного розвитку / О. Алимов, В. Ємченко // Економічний часопис – XXI. – 2003. – №6. – С. 30.
2. Бурдаш У. Відтворення людського потенціалу / У. Бурдаш // Метер наук.-теорет. інтернет-конф. 7 – 8 квітн. 2011. – Секція 5: Економічні науки. – Тернопіль: АПВ НААН. – Режим доступу: conftiapv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/...
3. Висоцька І.Б. Стан та проблеми інноваційної діяльності промисловості України / І.Б. Висоцька // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.10. – С. 280.
4. Жук А. А. Место и роль государства в регулировании конкурентной среде / А.А. Жук // Вісн. Дніпропетровського ун-ту. – Сер. «Економіка». – 2011. – Вип. 5(2). – С. 10.
5. Кириленко В. В. Економіка: Навч. посіб. / В.В. Кириленко, Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 14.
6. Круш П. В. Національна економіка: регіональний та муніципальний рівень / П. В. Круш, О. О. Кожемяченко – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 144 с.
7. Лановик Б. Д. Економічна історія України і, світу: Підручник / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко; За ред. Б. Д. Лановика. – К.: Вікар, 1999. – С. 303.

8. Леоненко П. М. Економічна історія: Навч. посіб. / [Електронний документ] П. М. Леоненко, П. І. Юхименко. – К.: Знання-Прес, 2004. – 499 с. – Режим доступу: ukrlibrary.com.ua/books/11/1/index.html.
9. Олексенко Р. І. Філософія ринкових відносин. Становлення та розвиток в Україні в період глобалізації та інформаційної революції: соціально-філософський аналіз / Р. І. Олексенко. – Київ: Знання України, 2013. – 367 с. – ISBN 978-966-316-336-9.
10. Олексенко Р. І. Становлення філософії ринкових відносин на території України в пострадянські часи / Р.І. Олексенко // Materiály IX mezinárodní vědecko praktická konference «Efektivní nástroje moderních věd -2013». – 2013. – С.51-52
11. Рибаківа Т.В. Економічна історія: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / Т. В. Рибаківа. – Сімферополь: УЕУ, 2005. – 244 с.
12. Свінцов О. М. Структурні зрушення в економіці України та їх ефективність / О. М. Свінцов, Н. Я. Скірка, П. П. Гаврилко // Науковий вісник НЛТУУ: Зб. наук-техн. праць. – Львів: НЛТУ України. – 2011. – Вип. 10. – С. 165 – 174.
13. Соскін О. І. Основні складові посткризової економічної моделі України / О. І. Соскін // [Електронний документ] Економіка ринкових відносин. – 2011. – №7. – Режим доступу: soskin.blogspot.com/2010/10/blog-post.
14. Тимочко Н. О. Економічна історія України: Навч. посіб. / Н. О. Тимочко. – К.: КНЕУ, 2005. – 204 с.
15. Чигирин О. Ю. Освіта для сталого розвитку: проблеми та перспективи впровадження в Україні / О. Ю. Чигирин // Сучасні проблеми вищої освіти України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору : Матер. наук.-метод. конф., м.Суми, 6-7 жовт. 2010 р. / за ред. О. В.Прокопенко. — Суми : Сумський держ. ун-т, 2010. – С. 83 – 88.
16. Чухно А. А. Основи економічної теорії: Підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін.; За ред. А. А. Чухна. – К.: Вища шк., 2001. – 606 с.
17. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – 631 с.

REFERENCES

1. Alymov O. Promyslovij potencial Ukrajiny: naprjamy efektyvnogho rozvytku / O. Alymov, V. Jemchenko // Ekonomichnyj chasopys – KhKhl. – 2003. – #6. – S. 30.
2. Burdash U. Vidtvorennya ljudsjkogho potencialu / U. Burdash // Meter nauk.-teoret. internet-konf. 7 – 8 kvitn. 2011. – Sekcija 5: Ekonomichni nauky. –

- Ternopilj: APV NAAN. – Rezhy m dostupu: conftiapv.at.ua/publ/konferenciji_2011/section_5/....
3. Vysocjka I.B. Stan ta problemy innovacijnoji dijajlnosti promyslovosti Ukrajiny / I.B. Vysocjka // Naukovyj visnyk NLTU Ukrajiny : zb. nauk.-tekhn. pracj. – Ljviv : RVV NLTU Ukrajiny. – 2008. – Vyp. 18.10. – S. 280.
 4. Zhuk A. A. Mesto y rolj ghosudarstva v reghulyrovanny konkurentnoj srede / A.A. Zhuk // Visn. Dnipropetrovsjkogho un-tu. – Ser. «Ekonomika». – 2011. – Vyp. 5(2). – S. 10.
 5. Kyrylenko V. V. Ekonomika: Navch. posib. / V.V. Kyrylenko, Ternopilj: Ekonomichna dumka, 2002. – S. 14.
 6. Krush P. V. Nacionaljna ekonomika: reghionalnyj ta municypalnyj rivenj / P. V. Krush, O. O. Kozhemjachenko – K.: Centr uchbovoji literatury, 2010. – 144 s.
 7. Lanovyk B. D. Ekonomichna istorija Ukrajiny i, svitu: Pidruchnyk / B. D. Lanovyk, Z. M. Matysjakevych, R. M. Matejko; Za red. B. D. Lanovyka. – K.: Vikar, 1999. – S. 303.
 8. Leonenko P. M. Ekonomichna istorija: Navch. posib. / [Elektronnyj dokument] P. M. Leonenko, P. I. Jukhymenko. – K.: Znannja-Pres, 2004. – 499 s. – Rezhy m dostupu: ukrlibrary.com.ua/books/11/1/index.html.
 9. Oleksenko R. I. Filosofija rynkovykh vidnosyn. Stanovlennja ta rozvytok v Ukraini v period ghlobalizaciji ta informacijnoji revoljuciji: socialjno-filosofsjkyj analiz / R. I. Oleksenko. – Kyjiv: Znannja Ukrajiny, 2013. – 367 s.
 10. Oleksenko R. I. Stanovlennja filosofiji rynkovykh vidnosyn na terytoriji Ukrajiny v postradjansjki chasy / R.I. Oleksenko // Materiály IX mezinárodní vědecko praktická konference «Efektivní nástroje moderních věd -2013». – 2013. - S.51-52
 11. Rybakova T.V. Ekonomichna istorija: Navchaljno-metodychnyj posibnyk dlja samostijnogho vyvchennja dyscypliny / T. V. Rybakova. – Simferopolj: UEU, 2005. – 244 s.
 12. Svincov O. M. Strukturni zrushennja v ekonomici Ukrajiny ta jikh efektyvnistj / O. M. Svincov, N. Ja. Skirka, P. P. Ghavrylko // Naukovyj visnyk NLTUU: Zb. nauk-tekhn. pracj. – Ljviv: NLTU Ukrajiny. – 2011. – Vyp. 10. – S. 165 – 174.
 13. Soskin O. I. Osnovni skladovi postkryzovoji ekonomichnoji modeli Ukrajiny / O. I. Soskin // [Elektronnyj dokument] Ekonomika rynkovykh vidnosyn. – 2011. – #7. – Rezhy m dostupu: soskin.blogspot.com/2010/10/blog-post.
 14. Tymochko N. O. Ekonomichna istorija Ukrajiny: Navch. posib. / N. O. Tymochko. – K.: KNEU, 2005. – 204 s.
 15. Chyghyryn O. Ju. Osvita dlja stalogho rozvytku: problemy ta perspektyvy vprovadzhenja v Ukraini / O. Ju. Chyghyryn // Suchasni problemy vyshhoji osvity Ukrajiny v konteksti integraciji do jevropejsjkogho osvitnjogho prostoru : Mater. nauk.-metod. konf., m.Sumy, 6-7 zhovt. 2010 r. / za red. O. V.Prokopenko. – Sumy : Sumsjkyj derzh. un-t, 2010. – S. 83 – 88.

16. Chukhno A. A. Osnovy ekonomichnoji teoriji: Pidruchnyk / A. A. Chukhno, P. S. Jeshhenko, Gh. N. Klymko ta in.; Za red. A. A. Chukhna. – K.: Vyshha shk., 2001. – 606 s.
17. Chukhno A.A. Postindustrialjna ekonomika: teorija, praktyka ta jikh znachennja dlja Ukrajiny / A.A. Chukhno. – K. : Loghos, 2003. – 631 s.

АННОТАЦИЯ

Олексенко Р.И., Ортина Г.В. Зарождение и развитие философии рыночных отношений на территории современной украины: к истории проблемы.

В статье проанализированы исторические закономерности и особенности становления философии рыночных отношений на территории современной Украины. В частности, исследована история развития украинского общества - философию хозяйства Киевской Руси и Казацкой державы. Выявлены причины уничтожения рыночных основ экономической жизни народа и утверждения командно-административной экономики.

Структурные изменения, которые происходят в национальной экономике не дают существенных результатов. Национальная валюта девальвирует по сравнению с мировыми валютами. Экономика страны нуждается в оздоровлении и эффективных реформ.

Ключевые слова: философия рыночных отношений, государство, общество, ремесло, хозяйство, рыночная экономика.

SUMMARY

Oleksenko R., Ortina G. The origin and development of the philosophy of market relations in the territory of modern Ukraine: the history of the problem.

The article analyzes historical laws and peculiarities of the formation of the philosophy of market relations in the territory of modern Ukraine. In particular, the history of the development of Ukrainian society - the philosophy of the economy of Kievan Rus and the Cossack state. The causes of the destruction of market fundamentals of the economic life of the people and the establishment of a command-administrative economy are revealed.

Structural changes in the national economy do not yield significant results. The national currency devalues in comparison with world currencies. The country's economy needs improvement and effective reforms.

Key words: *philosophy of market relations, state, society, craft, economy, market economy.*

УДК 130.3

О.М. Корнієнко

Сумський національний
аграрний університет

КРИЗА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: СВІТОГЛЯДНИЙ АСПЕКТ

У статті аналізуються світоглядні аспекти кризи мультикультуралізму в сучасному поліетнічному суспільстві. На думку автора криза мультикультуралізму пов'язана з кризою самої європейської культури, з пануючим в ній постмодерністським світорозумінням, світоглядним менталітетом, який заперечує субординативізм та ієрархічність у розумінні буття і перш за все у власне людських його проявах. Така "децентралізація" може обернутися тим, що звільнення різноманіття культуротворчої активності людини від пов'язаності єдиним началом постане водночас і звільненням сил саморозпаду культури.

Ключові слова: мультикультуралізм, толерантність, нація, етногенез, громадянська ідентичність, поліетнічність.

Однією із визначальних ознак сучасного етапу розвитку суспільства є зміцнення його інтеграції при одночасному різкому збільшенні його різноманітності. Таке протиріччя ставить проблему розвитку и збереження в окремо взятій країні і світі в цілому культурних відмінностей, співіснування культур різноманітних співтовариств (етнічних, релігійних) з метою їх взаємопроникнення, збагачення і розвитку в загальнолюдському, загальноцивілізаційному руслі світової культури. Мультикультуралізм як політика, як теорія, як ідеологія, як принцип є одним із варіантів вирішення даної проблеми.

У кінці першого десятиліття XXI століття ряд лідерів провідних країн Західної Європи оголосили про кризу політики мультикультуралізму в їхніх

країнах. Така самокритика лідерів країн, які є законодавцями політичної моди на європейському континенті, викликала неабияку ейфорію у противників політики мультикультуралізму у світі, в тому числі у нашій країні. Але заяви про кризу, аж ніяк не означає відмову від політики мультикультуралізму

Звичайно, лідери провідних європейських країн ні в якому випадку не ставили під сумнів саму необхідність мирного співіснування представників різних культур і одній державі. Слово «провал» вони використовували, даючи оцінку не самому мультикультуралізму як політичній стратегії, а тактиці практичної реалізації цієї стратегії, невірному обраним принципам організації взаємодії етнічних, расових і релігійних громад в одній країні, що привело до мультикультурної дезінтеграції їх країн. І на таку оцінку у них були підстави.

Сама ідея мультикультуралізму виникає у другій половині ХХ ст. в Європі і передбачала перш за все включення в її культурне поле елементів культур іммігрантів з країн «третього світу» (у тому числі і з бувших колоній європейських країн). Вважалося що мігранти, які виконували роль дешевої робочої сили покинуть країну, коли в них відпаде потреба. Як сказала фрау Меркель «ми самі себе тішили і говорили собі: «вони у нас не залишаться, колись вони поїдуть», але так не сталося». Багато мігрантів, здебільшого із Туреччини віддали перевагу залишитися в Німеччині, перевізши туди свої сім'ї і завівши дітей. Європейці, які не розраховували на таку довгострокову перспективу, не прикладали достатньо зусиль, щоб асимілізувати мігрантів. А між тим з'явилося друге, третє покоління мігрантів – діти, правнуки, мігрантів першої хвилі. Якщо представники першої хвилі міграції використовувались на низькооплачуваних роботах і були вдячні за це (врешті решт життя в передмістях того ж Парижу, чи Лондону було значно кращим, аніж існування в африканських країнах, які отримали незалежність), то їх діти вже захотіли більшого. Вони відчували блага цивілізації і не порівнюють своє положення з тим, які б вони мали блага на батьківщині своїх пращурів. Їх батьківщина Європа, і цим вони відрізняються від першого покоління. Між тим європейські суспільства не готові вважати їх цілком своїми. І вони не можуть знайти своє місце у європейських співтовариствах. Самі мігранти ставши частиною європейського суспільства, самі хочуть жити на європейському рівні і будуть нехтувати «чорною роботою», заради якої їх завозили і продовжують завозити. Врешті решт накопилася критична маса людей, які усвідомлюють своє потурання і все менше згодних з цим миритися. У ХVIII ст. Вольтер якось зауважив, що хоча всі люди народжуються свободними, але мешканці Тимбукту про це не знають. Відомий гуманіст Джордж Оруелл продовжив думку, що в ХХ столітті і мешканець Тимбукту дізнався про це, і з тих пір світ не знає спокою.

Ідеологія мультикультуралізму була сформована «лівим» післявоєнним рухом, як реакція на нацизм і фашизм і являла собою іншу крайність. Передбачалося, що нова європейська культура повністю відмовиться від консерватизму, націоналізму і християнської релігійності – і стане зручним

середовищем для вирішення старих конфліктів і адаптації прибуваючих мігрантів із країн «Сходу» до «свободного світу». Але відбулося все навпаки: по мірі зростання національних громад асиміляція мігрантів уповільнюється, «нові європейці» не хочуть засвоювати мову, знайомитися з культурою Європи, нехтують громадянськими інститутами, віддаючи перевагу варитися у власному середовищі, формуючи замкнені земляцтва, які підпорядковуються своїм традиційним лідерам і які тяготяться від чужих для них законів держави, якщо тільки вони (закони) не відносяться до отримання щедрої соціальної допомоги і безкоштовного житла. Часто вони не просто зберігають свою релігію, але обирають найбільш екстремальні її форми. Радикально ослаблена «автохтонна» культура Європи нічим не привернула до себе мігрантів (окрім соціальних благ і мрій про «красиве життя»). Масово переїжджаючи до Старого Світу, вони зберігають свою самобутність і обособлюються від «безликих європейців». По суті в Європі відсутній конфлікт між християнством та ісламом, тому що європейська цивілізація історично ослаблена секуляризмом Нового часу, який прийшовши на зміну Середньовіччю фактично визначив всю новітню історію європейської цивілізації. Російський релігійний філософ С.М. Булгаков так оцінив ці історичні етапи: «Средние века и новое время настолько противоположны и , вместе с тем, настолько схожи между собой, как вогнутость и выпуклость одного и того же рельефа, рассматриваемого с разных сторон. Средние века утверждали только божественное начало в жизни стремясь во имя этого божественного начала задавить человеческое начало и его свободу...Напротив, новое время, в своей односторонней реакции против средневековья, склонно и совсем позабыть о божественном начале; всецело поглощенное развитием чистой человечности, оно стоит на границе безбожия, практически неудержимо переходящего в языческое многобожие, натурализм и идолопоклонничество. Средневековье признавало безземное небо и только мирилось, как с неизбежным злом, с землей; Новое время знает главным образом, землю, и только для частного, личного употребления, как бы по праздникам в храме, вспоминает небо» [1, 169-170]. Ці рядки, написані на початку XX століття є актуальними, тому що дозволяють зрозуміти глибинні причини кризи європейської цивілізації, її слабкість і немічність перед викликами сучасності. Ця цитата може бути ще актуальнішою, якщо характеристику, яку дав С.М. Булгаков Середньовіччю європейсько-християнському, застосувати до характеристики сучасного ісламу. Іслам ще не пройшов до кінця свого Середньовіччя, яке вже пережило християнство.

У сучасному європейському суспільстві пануючим є постмодерністське світорозуміння, світоглядний менталітет, який заперечує субординативізм та ієрархічність у розумінні буття і перш за все у власне людських його проявах, і декларує поліфонічність та гетерархічність (на відміну від ієрархічності) організації явищ духовного життя людини. Проте субординативізм, який цілком природно має свої межі, відіграє значну організаційно-регулятивну функцію в

людській поведінці. І це стосується не тільки архаїчної свідомості, а й свідомості сучасної людини.

Як свідчить історичний досвід, відмова від субординативізму породжує серйозні колізії в людській поведінці, відбувається розмивання ціннісних регуляторів людської діяльності, найглибших смислових структур поведінки. Руйнуються, зокрема, смислові структури, засновані на суперечності між величиною і ниццю, силою і слабкістю, істиною і брехнею, смислом і безглуздістю, успіхом та поразкою, героїзмом та боягузством. Персоналізовані ідеали та “референтні особистості” суспільства виявляються водночас ідеалами й антиідеалами, героями й антигероями. Альтернативні начала співжиття переплітаються, межа між полюсами поступово зникає. За такої ситуації відмова від ієрархістських уявлень про світ та людину завершується повною світоглядно-ціннісною розгубленістю. Така “децентралізація” може обернутися тим, що звільнення різноманіття культуротворчої активності людини від пов’язаності єдиним началом постане водночас і звільненням сил саморозпаду культури. Про цю небезпеку все частіше говорять нині культурологи, її болісно переживають політики, вона торкнулася всіх сфер людської життєдіяльності.

Образ життя сучасного європейця націлений на життя заради сьогодення, весь сенс діяльності людини зводиться до збагачення до нескінченності, до споживацтва. Життя заради грошей породжує бездуховність, руйнує в особистості гармонію розуму, інтуїції і почуттів, а це – джерело стресів, деградації, масового розпаду сімей, особистісного відчуження і болісного ізоляціонізму.

Толерантність як соціальна цінність, яка забезпечує права людини, свободу і безпеку, збереження різноманітності, природнього права на відмінність, несхожість починає тлумачитися як моральний нігілізм, індиферентність до різноманітних проявів аморалізму, до тих цінностей, які формувалися віками. До речі толерантність, яка полягає в наданні іншим право жити у відповідності із своїм світоглядом, не повинна надавати іншим право бути не толерантним. Для того щоб толерантність працювала, її повинні визнавати обидві сторони, що для представників деяких релігійних і етнічних співтовариств є неприйнятним апіорі.

Одна із причин кризи мультикультуралізму в Європі полягає в тому, що держава і суспільство постають у вигляді окремих розрізнених утворень, які живуть пліч о пліч, але не співпрацюють, не ідентифікують себе як єдину державу. Вихід нами бачиться у тому, що основою державної політики в поліетнічному суспільстві повинна стати політика громадянської ідентичності.

Громадянська ідентичність складає основу «західної» моделі нації, яка розглядає націю як поліетнічне утворення, як спільноту, що об’єднує людей різних етнічних спільнот, що ґрунтується на політико-юридичній рівності її членів. В протилежній «східній» моделі нація – це спільнота людей, об’єднаних спільним походженням. Те місце, яке має закон у західній громадянській

моделі, в етнічній моделі посідає народна культура, в першу чергу мова, звичаї, традиції. В одній моделі верховенство має закон, в іншій – традиція.

Етнос є діалектичною єдністю двох сторін: природно-біологічної та соціальної. В етнічних спільнотах біологічне існує через соціальне і навпаки. Будучи за своїм походженням феноменом а ні чисто соціальним, а ні виключно біологічним, етнічне проявляється десь на переході, на межі цих характеристик. Прогрес етнічних відносин логічно можна уявити як процес заміщення природних детермінант на соціальні. І якщо архаїчна стадія розвитку етносів відмічена домінуванням природно-біологічних детермінант над соціальними (підставою цієї стадії етногенезу є родинні зв'язки, які пронизують всю сферу суспільних відносин), то на стадії національній, на якій відбувається інтеграція етнічних спільнот в нації, між якими утворюються міжнаціональні зв'язки, соціальні компоненти починають домінувати над природними.

Історична лінія етносів полягає в тому, щоб піднести людину як індивіда від симбіозу з природою у формі напівтваринної залежності від неї, від обмеженості й примітивності родоплемінного буття, кровних зв'язків і стосунків до суспільних утворень, які забезпечують розвиток людини як особистості. до безмежної повноти інтелектуального й духовно-культурного взаємообміну, до всеєдності всіх головних царин суспільного життя на підставі принципів самореалізації, які забезпечують у сукупності саморозкриття й самоствердження людини в усьому багатстві індивідуальності й надають їй статус космічної істоти.

Таким чином, об'єктивний критерій прогресу етногенезу слід шукати не в стані самих етносів, а в тих зв'язках, що виникають, з одного боку, між індивідом і спільнотою, а з іншого боку - між спільнотами в ході історичного розвитку, і які описуються категоріями "свободи" і "необхідності". З достатньою ефективністю за об'єктивний критерій прогресу етногенезу можна прийняти зростання ступеня свободи. Ще Гегель підмітив, що "Схід знав і знає тільки, що один вільний, грецький та римський світ знає, що деякі вільні, германський світ знає, що вільні всі"[2, 98]. І хоча Гегель явно перебільшував розвиток буржуазних відносин у Пруссії, однак, загальна тенденція підмічена, на нашу думку, вірно. Історія трактується Гегелем як прогрес в усвідомленні свободи і її об'єктивації в політико-правових формах та інститутах [2, 98-99]. Прогрес етнічного феномену, що являє собою діалектичну єдність природно-біологічної і соціальної сторін логічно можна уявити як процес заміщення природних детермінантів етногенезу на соціальні. Природне і соціальне повинні бути розмежовані не тільки як дві фази становлення етносів, але і як явища, що існують та взаємодіють протягом всієї історії людства. Міра розвитку свободи (об'єктивний критерій прогресу етногенезу) знаходиться в прямопропорційній залежності від міри домінування соціальних характеристик етнічного над природно-біологічним.

Провідні держави-нації і їх громадяни історично пройшли усі «поверхи» етногенезу. Що ж стосується іммігрантів із держав «традиційної» культури, то вони «застрягли» в ліфті кровно-родинного (племінного) етапу. Тому критика політики мультикультуралізму в першу чергу направлена на те, що вона підтримує не стільки культури, скільки громади, які беруть на себе місію представництва інтересів всього етносу. Така підтримка громад стимулює розвиток групової ідентичності, заміщуючи ідентичність індивідуальну, закріплює владу громади над індивідом. Таким чином відбувається штучне консервування традиційно-общинних відносин, гальмується індивідуальна інтеграція представників різних культур в громадянське суспільство.

Досвід політики мультикультуралізму країн західної Європи, США і Канади є цінним і повчальним для України. В Україні процес формування громадянської (політичної) нації проходить досить складно. Якщо українська етнічна нація – це продукт історії, що увібрав у себе досвід століть, то українська поліетнічна нація – це швидше феномен майбутнього. Українська поліетнічна нація – це громадяни держави, що усвідомлюють себе як єдине «ми» без розподілу за етнічними ознаками.

В поліетнічному суспільстві етнічні ознаки мова, звичаї, традиції можуть стати чинниками, які не об'єднують, а навпаки роз'єднують суспільство. І цей факт обов'язково слід враховувати при реалізації громадянської ідентичності. З цього приводу актуальними залишаються думки В. Липинського викладені в його листі до Богдана Шемета написаного у Райхенау 12 грудня 1925 р. : «Коли Ви хочете, щоб була Українська Держава – Ви мусите бути патріотами, а не шовіністами.

Це значить, перш за все, що Ваш націоналізм мусить спиратися на любов до своїх земляків, а не ненависть до них, за те, що вони не українські націоналісти. Для Вас, наприклад, мусить бути ближчий український москвофіл чи польонофіл ..., аніж чужинець, який Вам мав би допомогти визволитися від Москви чи від Польщі. Ви мусите все своє почуття і весь свій розум зосередити на тому, щоб найти розуміння, найти спільну політичну мову з місцевим москвофілом чи польонофілом – іншими словами: сотворити з ними разом на Українській Землі окрему державу.

Бути патріотом – це значить бажати всіма силами своєї душі створення людського, державного і політичного співжиття людей, що житимуть на Українській землі, а не мріяти про втоплення в Дніпрі більшості своїх же власних земляків. Бути патріотом – це значить перш за все вимагати гарних і добрих учинків від себе, як від українця, а не перш за все ненавидіти інших тому, що вони «не українці». Натомість бути шовіністом – це значить прикривати свою духовну пустку ... фанатичними вигуками про «неньку Україну», про «рідну мову», про «ми – українці!», про клятих «москалів і ляхів» і т.п. Борони Вас Боже від такого роду «націоналізму», який може принести тільки те, що вже приніс: руїну України.»[3, 745-746].

Важливим консолідуючим чинником нації повинне стати, в першу чергу, відчуття громадянства України, яка однаково дбає про своїх синів і дочок, не розділяючи їх за етнічною, соціальною, расовою, релігійною чи іншими ознаками. Це об'єктивний процес, який слід постійно підтримувати і розвивати спираючись на ідеали свободи, братерства, поваги до священних прав людини та громадянина. Процес національної емансипації повинен відбуватися в напрямку загальнодемократичному, проєвропейському.

Таким чином, не дивлячись на існуючі недоліки і помилки в реалізації мультикультуралізму, альтернативи йому в сучасному поліетнічному суспільстві, яке базується на засадах гуманізму, свободи культурного самовираження, демократії не існує, в тому числі для України, якщо вона себе бачить європейською, демократичною країною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгаков С.Н. Средневековый идеал и новейшая культура. //Сб. «Два града». М.:Путь, 1911.-Т.1, - 303 с.
2. Гегель. Философия истории. – Соч. В 3-х т. М., 1956. – Т.3. – 470 с.
3. Римаренко Ю.І. Мала енциклопедія державознавства. – К.:Гене́за, 1996. – 942 с.

REFERENCES

1. Bulgakov S.N. Srednevekovyy ideal i noveyshaya kultura. //Sb. «Dva grada». M.:Put, 1911.-T.1, - 303 s.
2. Gegel. Filosofiya istorii. – Soch. V 3-kh t. M., 1956. – T.3. – 470 s.
3. Rymarenko Y.Í. Mala entsiklopediýa derzhavoznavstva. – K.:Geneza, 1996. – 942 s.

АННОТАЦИЯ

Александр Корниенко. Кризис мультикультурализма современного общества: мировоззренческий аспект.

В статье анализируются мировоззренческие аспекты кризиса мультикультурализма в современном полиэтническом обществе. По мнению автора кризис мультикультурализма связан с кризисом самой европейской культуры, с господствующим в ней постмодернистским миропониманием, мировоззренческим менталитетом, который отрицает субординативизм и иерархичность в понимании бытия и прежде всего в собственно человеческих его проявлениях. Такая "децентрализация" может обернуться тем, что освобождение многообразия культуротворческой активности человека от связанности единым началом станет одновременно и освобождением сил самораспада культуры.

Проблемы мультикультурализма связанные с конфликтом «западной» и «восточной» модели нации, если в первой верховенство имеет закон, то во второй - традиция. «Западная» модель нации рассматривает нацию как

полиэтническое образование, поэтому ее основу составляет гражданская идентичность.

Прогресс этнических отношений логически можна представить как процесс замещения природных детерминант на социальные. И если архаичная стадия развития этносов отмечена доминированием природно-биологических детерминант над социальными (основанием этой стадии этногенеза является родственные связи, которые пронизывают всю сферу общественных отношений), то на стадии национальной, на которой происходит интеграция этнических сообществ в нации, между которыми образуются межнациональные связи, социальные компоненты начинают доминировать над природными.

Ведущие государства-нации и их граждане исторически прошли все «этажи» этногенеза. Что же касается иммигрантов из государств «традиционной» культуры, то они «застряли» в лифте кровно-родственного (племенного) этапа. Поэтому критика политики мультикультурализма в первую очередь направлена на то, что она поддерживает не столько культуры, сколько общины, которые берут на себя миссию представительства интересов всего этноса. Такая поддержка общин стимулирует развитие групповой идентичности, замещая идентичность индивидуальную, закрепляет власть общины над индивидом. Таким образом происходит искусственное консервирования традиционно общинных отношений, тормозится индивидуальная интеграция представителей разных культур в гражданское общество.

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, нация, этногенез, гражданская идентичность, полиэтничность.

SUMMARY

Olexandr Korniyenko. The crisis of multi-culturalism of a modern society: global aspects.

The article analyzes the outlook aspects of the crisis of multiculturalism in a modern multiethnic society. In the opinion of the author, the crisis of multiculturalism is associated with the crisis of European culture itself, with its dominant postmodern worldview, a philosophical mentality that denies subordinationism and hierarchy in the concept of being, and above all in its own human manifestations. Such "decentralization" may result in the fact that the liberation of the diversity of the cultural activity of a man from the unity under the similar beginning will arise at the same time as the liberation of the forces of self-destruction of culture. The problems of multiculturalism are connected with the conflict of the "western" and "eastern" models of a nation, if the rule of law takes the first place in the first model, then in the second it is tradition. The "Western" model of a nation treats the nation as a multi-ethnic entity, and it is based on the civil identity. The progress of ethnic relations can be logically presented as a process of substituting natural determinants for social ones. And if the archaic stage of the

development of ethnic groups is marked by the domination of natural and biological determinants over social (the basis of this stage of ethnogenesis are family ties that penetrate the entire sphere of social relations), then at the national stage, in which the integration of ethnic communities in the nation between which interethnic relations are formed, social components begin to dominate the natural. Leading nation-states and their citizens historically passed all the "floors" of ethnogenesis. As for immigrants from the states of "traditional" culture, they "get stuck" in the elevator of the blood-related (tribal) stage. Therefore, criticism of the policy of multiculturalism is primarily aimed at supporting not only culture, but also the communities that take on the mission of representing the interests of the entire ethnic group. Such community support stimulates the development of group identity, replacing the identity of the individual, consolidating the power of the community over the individual. Thus, there is an artificial preservation of traditional-communal relations, and the individual integration of representatives of different cultures in civil society is impeded.

Key words: *multiculturalism, tolerance, nation, civil identity, ethnogenesis, polyethnicity.*

УДК 111:572

В.А. Косяк

Сумской государственный педагогический
университет имени А.С. Макаренко

ЭНАКТИВИЗМ, «UMWELT» И МИР КУЛЬТУРЫ

Когнитивный эмпирический субъект рассматривается как телесно воплощенное «Я» в единстве познания, опыта и активного действия, посредством которых внешняя среда становится его миром – umwelt – обратно на него влияющим. Показывается, что миры жизненных смыслов разнятся в зависимости от «масштаба личности». Обосновывается, что познавательная активность актора создает окружающую его предметную среду, вторую природу, мир артефактов, что телесный (чувственный, двигательный) опыт субъекта выступает базовым в разных формах культуры.

Ключевые слова: *энактивизм, umwelt, телесный опыт, телесность познания, когнитивная двигательная активность, органопроекция, мир культуры.*

В парадигме неклассической эпистемологии, отмечает Л.А. Микешина, констатируется «изменчивость самой рациональности, познавательных норм и критериев», включенность субъекта в реальный мир коммуникации вместе с

изменением онтологии «Я» и отказом от субъектоцентризма. В самосознание субъекта включается самовосприятие как осознание своей телесности и положения своего тела в реальном мире [9, с. 183]. Пришло понимание того, что в самопознании, познании и созидании присутствует «весь человек с духом, душой, телом и культурой» (В.П. Зинченко). Теперь познающий человек – это не трансцендентальный, интеллигибельный, априорно познающий, – но эмпирический субъект, телесный индивид, существующий в пространственно-временном континууме, включенный в социум, культуру, в отношения с другими людьми, и потому вправе рассчитывать не место для себя в новой эпистемологии. Одним из главных измерений «Я» в неклассическом понимании становится его телесная воплощенность (В.А. Лекторский), ставшая после

А. Шопенгауэра, Ф. Ницше и других философов жизни одним из увлекательных сюжетов.

Согласно энактивистам, пишет Д.В. Иванов, когнитивные процессы не могут быть поняты как абстрактная функциональная (компьютеционистская) система, лишенная конкретного телесного воплощения, без репрезентации-в-действии, что довольно сильно отличается от классического понимания ментальной репрезентации. Репрезентация-в-действии обозначает динамическое состояние всего организма, его способность определенным образом действовать, ориентироваться в окружающей среде [3, с. 63]. В энактивизме эвристической видится философская рефлексия, охватывающая одновременно телесные и духовные измерения реальности, что стало особенно востребованным в постнеклассическом философском творчестве. В нем показано, что мысль, рождаемая в телодуховной рефлексии более убедительна, чем та, которая держится только за телесное и не может над ним подняться, или, напротив, парит в духовных эмпиреях, не способная укрепить себя касанием с телесным. (Польза неразрывности с телесно-земным предельно выражена в мифе об Антее). Наше слово, пишет Э.В. Комина, всегда тесно связано с нашим телесным опытом, с сенсорными впечатлениями, «с моторикой, с жестом, так как содержит в себе образ и связанное с ним психологическое движение, неотделимое от физического движения». Синестезия в языке также является признаком телесности нашего сознания, сексуализированности и сенсуализированности языка, того, что язык всегда вращается вокруг тела [6, с. 88, 90].

Энактивизм и автопоэзис объединяют представления о единстве организма и среды, внешнего и внутреннего, субъективного и объективного, а также представления об общности понятий жизни, познания, опыта и активного действия, в котором внешняя среда становится продолжением актора, становится его «Umwelt». Это понятие предложено Я. фон Иксюлем в 1909 г. и означает мир смыслов живого существа, который определяет его

активность в феноменальном мире опыта [5]. Последний, согласно концепции энктивизма, осваивается и расширяется во взаимодействии познающего субъекта (когнитивного агента) с окружающим миром. Взаимодействие это таково, что субъект встраивается в мир, а мир встраивается в него. То, что может быть вовлечено в наш опыт, стать нашим миром смыслов – Umwelt – определяется нашей телесной организацией во всей совокупности ее психомоторных и ментальных возможностей познающего и созидającego действия. (В концепции телесности познания – embodied cognition – живое существо воспринимает и познает мир не только мозгом, но и всем телом, пребывающем в действии [4]). «Заземляющая» правда такова, что действующие люди являются действующими телами.

Umwelt – это созданный нами мир, обратно влияющий на нас. Это мир наших природных и социокультурных связей и отношений. Это мир наших движений (совершенствование которых есть лучший способ совершенствования человека [12]), наших поведенческих актов и откликов на эти акты. Миры живых существ в природе – это их экологические ниши, миры людей – их социокультурные и другие ниши. «Соседство» сообщающихся Umwelten разных живых существ, или разных общностей в социальном мире, образует некий эколандшафт. Umwelt содержит в себе не только видовые, но и индивидуальные характеристики, специфические и разные по объему [5].

Umwelt ученого – это мир значимых для него книг, коллег, учеников. Umwelten философа, писателя, художника, поэта – это миры их творчества. У В. Набокова – это сугубо эстетическое, чувственное понимания мира. «Все, что у меня есть, – писал он о себе, – это мой стиль». Umwelt титулярного советника Акакия Акакиевича из гоголевской «Шинели» – это «разнообразный и приятный мир» переписывания бумаг. «Вне этого переписывания, казалось, для него ничего не существовало» (Н. Гоголь). Umwelt каждого человека изменяется на протяжении всей его жизни под влиянием внутренних причин и привходящих факторов. У людей сильных и масштабных Umwelten несоизмеримо богаче, чем у людей «сырых, убогих и немощных». Подобных людей ждал Ф. Ницше (см. «По ту сторону добра и зла»): высших, более сильных, победоносных, более веселых, таких, у которых прямоугодно построены тело и душа, «смеющихся львов», которые выше «счастья большинства» с его маленькими добродетелями, маленьким благоразумием, боязливой осторожностью, жалким довольством [10, с. 204–207].

Энктивированное познание – это действенное познание. Через двигательную активность формируются когнитивные способности живого организма как в онтогенезе, так и в филогенезе. Познавательная двигательная активность создает саму окружающую по отношению к познающему субъекту предметную среду, вторую природу, мир культуры. По Фельденкрайзу, механизмы двигательного саморазвития и самосовершенствования человека в

онтогенезе, постоянное их функционирование формирует его интеллектуальную сферу. Иными словами, процесс двигательного самосовершенствования человека подразумевает не только развитие его физических кондиций или навыков движений, но и собственно интеллектуальное самосовершенствование [12]. Эта идея более 150 лет назад подвергалась глубокому осмыслению И.М. Сеченовым в «Рефлексах головного мозга» (1863 г.). Впоследствии в цикле работ «Впечатления и действительность», «О предметном мышлении с физиологической точки зрения», «Элементы мысли» и других, он, опираясь на достижения физиологии органов чувств и исследования функций двигательного аппарата, развивал идеи о мышце как органе достоверного познания пространственно-временных отношений вещей.

Согласно Сеченову, чувственные сигналы, посылаемые работающей мышцей, позволяют строить образы внешних предметов, а также соотносить предметы между собой и тем самым служить телесной основой элементарных форм мышления. Н.А. Бернштейн, говоря в «Биомеханике и физиологии движений» о движении, как о почти единственной форме жизнедеятельности, в процессе которой организм не просто взаимодействует со средой, но и стремится изменить её в потребном ему отношении, ссылается на всеобщую значимость фундаментального научного труда Сеченова. При этом он констатирует, что более чем за 100-летний период уяснилось неотъемлемое участие движения во всех актах чувственного восприятия, в воспитании органов чувств в период раннего детства, наконец, в активной выработке объективно верного отражения в мозгу путем выверки синтеза восприятий через практику. Осмысленные параллельно с трудами Сеченова и Бернштейна основные идеи Фельденкрайза могут быть сконцентрированы в логической максиме: совершенствование движений есть лучший способ совершенствования человека.

Двигательная активность человека отличается от других живых существ богатой комбинаторикой, что обусловлено диверсивностью обстоятельств и ситуаций, в которых оказывается человек. Разнообразием движений тела человека определяется и разнообразие видов его деятельности. Посредством движений удовлетворяются самые разнообразные человеческие потребности, то есть создается разнообразный мир культуры.

Познающий субъект и окружающий его мир находятся в отношениях взаимной детерминации (М. Мерло-Понти). Телесный (чувственный и двигательный) опыт субъекта выступает базовым в разных видах жизнедеятельности человека, в разных познавательных полях, в разных формах культуры. Взаимное предоставление возможностей субъекта и окружающей среды – это и есть подлинное энактивированное познание. Концепция энактивного познания (энактивизма) становится все более влиятельной в современной когнитивной науке. Влиятельной потому, что она

развивается в русле современных широко распространенных конструктивистских ориентаций в эпистимологии, психологии, социальной философии, теории управления и исследовании будущего. В этой концепции субъект познания, когнитивный агент рассматривается как активный и интерактивный: он активно встраивается в среду, его когнитивная активность совершается посредством «вдействия» в среду, ее энантиогенеза, поскольку восприятие, мышление, созидание невозможны без действия. Когнитивная и культуросозидающая активность нуждается в действии. По словам А. Бергсона, «наша мысль изначально связана с действием». Именно по форме действия был отлит наш интеллект, отмечает он в «Творческой эволюции». В конце двадцатого века нейробиологи обнаружили, что между концептуализацией, чувственным восприятием и моторными системами тела существует на биологическом уровне связь. Более того «познание через действие» является базовым для человека и животного: «обучение через действие» («learning by doing») (Е.Н. Князева). Л.С. Выготский в «Этюдах по истории поведения» отмечает, что оперирование материальными предметами, имеющее спонтанный, пробный, игровой характер, сыграло решающую роль в развитии у высших млекопитающих интеллекта как изобретательной, креативной функции мозга. Играя, выполняя те или иные действия, двигаясь, будь то человек или животное находят правильные решения, устраняют препятствия на пути своих намерений. Мир человека как мир культуры возникает вместе с его действием.

Уже элементарное действие древнего человека, оставляющего отпечаток своей ладони в глине, транспонировало внутренне во внешнее и, казалось, позволяло остановить время, одолеть смерть, и тем самым осознавалось как значительное, причастное вечности. Так чувственный мир действиями тела человека становился говорящим. В нем воплощалось «Я» во взаимопереходах внутреннего и внешнего. С обретением языка культурных символов, знаков, кодов человек расставлял смыслы, комбинировал, менял их местами, увеличивая присутствие человеческого в природном. Совершалось опосредованное выражение духа через плоть. Из обычных вещей и подручных средств рождался мир необычный, и возникала иллюзия овладения этим миром [7, с. 63].

Наша жизнедеятельность, свободная от частных обстоятельств или подчиненная всеобщей связи вещей, всегда есть деятельность «мыслящего тела» (Б. Спиноза) как мыслящего вещества в мире тел – перемещение его среди других тел в поиске своего жизнеобеспечения. Эти, сообразованные с целью выживания, перемещения нашего тела и его частей в пространственно-временном континууме совершаются, будучи ведомы инстинктом жизни в мире иных тел. Согласимся с Г. Зиммелем: мы совсем не понимали бы пространство или понимали бы его совершенно иначе, если бы не двигались в нем, причем характер наших движений выражает характер нашего понимания

[2, с. 250]. Мир тел и мир идей могут выступать (и выступают) препятствием на пути мыслящего тела к объектам – предметам его интенциональности. Препятствия эти каждый раз индивидуальны и случайны, поэтому набор заранее заданных «алгоритмов» не может обеспечить действий, адекватных препятствию, так как «движение – это всякий раз коррекция» (Н.А. Бернштейн). Непрерывно, осознанно или неосознанно, человек корректирует траектории движений, их кинематические, динамические и ритмические составляющие, осуществляет рефлексию внешних действий собственного тела, наблюдение, слежение за его действиями среди других тел. Правки внешней структуры движений и их рефлексия становятся возможными потому, что тело наше одновременно и видимое, и видящее. Способное видеть все вещи, оно видит и самое себя, замечая в видимом «оборотную сторону» своей способности видения. «Можно говорить о появлении человеческого тела, когда между видящим и видимым, осязающим и осязаемым... образуется своего рода скрещение и пересечение...» [8, с. 16].

Дифференциации и координации движений человек начинает учиться с момента появления на свет, повторяя в онтогенезе филогенетический путь обучения. Вначале движения совершаются спонтанно и хаотично, затем все более упорядоченно под влиянием наставников и общественных норм, приобретая, по-видимому, характер ортогенеза. Развивая правильность движений, человек развивает также правильность духа, интеллекта. Но, по принципу обратной связи, дух может корректировать развитие тела, чему мы находим подтверждения в восточных системах телесно-духовного совершенствования человека, основанных на сакральной философии и практике. Телесный опыт постоянно направляют индивида через коллективную Память, коллективный Опыт и Разум к совершению наиболее целесообразных действий, ко все большей адаптации к внешней среде и ее коррекции под себя. Многократно повторяющиеся условные рефлексы в ходе эволюции во многих поколениях углубляются в хромосомном субстрате устойчивой видовой наследственности. Таким образом, в процессе эволюции ряд повторяющихся из поколения в поколение жизненно важных условнорефлекторных механизмов превращаются в безусловнорефлекторные реакции, которые преобразуются в наследственную предрасположенность. А последняя, взаимодействуя с социальной средой, определяет существенные моменты целесообразной двигательной орудийной деятельности индивида, без которой невозможен мир культуры.

В контексте телесного происхождения артефактов философско-эвристический интерес представляет рефлексия происхождения культуры, как суммы продуктов человеческой деятельности, в парадигме «органической проекции» немецкого философа Э. Каппа, изложенной им в работе «Основные направления философии техники. К истории возникновения культуры с новой точки зрения» (1877). Капп предложил рассматривать культуру как проекцию

человеческих органов, способностей и жизнедеятельности, в результате которой был создан предметный универсум второй природы. Человек, согласно Каппу, бессознательно делает свое тело масштабом и для природы (как, например, в случае десятичной системы счисления – десять пальцев), и для творимого им искусственного мира, в котором объекты техники являются органической проекцией человеческого тела, воплощением в них органов тела человека. Но речь идет не столько о копировании этих органов в технических созданиях, сколько об общем принципе – все объекты техники являются объективированной человеческой деятельностью. Человек в созданном своей рукой видит объективированным нечто от своего собственного «Я», воплощенный в материи мир своих представлений. Поэтому все средства культуры могут быть поняты как реальное продолжение человеческого организма в смысле перенесения вовне внутреннего мира человеческих представлений [1, с. 47].

Первые орудия были непосредственной проекцией органов (например, кулак является прообразом молотка), всего лишь подкреплением и усилением телесных органов. Чтобы отличить их от более сложных артефактов и систем, Капп вводит различие первичных и вторичных орудий. Первичные орудия – это «эмбрионы орудия», то есть те, которые человек употребляет впервые, такие как камень, сук и т.п. Потом, на основе применения уже этих первичных орудий, стали создаваться вторичные орудия. Кроме того, важно отличать естественные и искусственные орудия. Первым и главным природным орудием человека является его рука – «орудие орудий», которое служит образцом для механических орудий. Первые орудия были продолжением, подкреплением и усилением телесных органов. После первых орудий появляются аппараты и инструменты, которые человек создает по образу и подобию своих целых органов. Например, глаз, как орган зрения, является образцом для всех оптических приборов, а ухо – для акустической техники. Органопроекцию можно видеть также в железных и других дорогах, покрывших сеть весь земной шар, поскольку они являются отражением системы кровеносных сосудов в организме – это коммуникационные артерии, по которым циркулируют продукты, необходимые для существования человека, а телефонные сети естественно сравнить с нервной системой [1, с. 48].

В процессе взаимодействия с окружающим миром человек достраивает свое когнитивное органическое тело телами неорганическими – орудиями труда и познания. Вначале это палка в руке кроманьонца, камень, бросаемый им, чтобы «достать» убегающую добычу. Праща, бумеранг, копье, лук со стрелой, огнестрельное оружие несказанно удлинители добывающую и познающую руку человека; а ракетой достроенная удлиненная рука позволяет ему взять образцы с поверхности Луны [11, с. 152]. Орудия наделяют тело человека множеством «когнитивных степеней свободы», поскольку мироздание, в конечном счете, в форме известных на сегодня проявлений

неживой природы, может стать неорганическим телом человека. Практическая универсальность человека столь велика, что он всю природу превращает в свое неорганическое тело, в жизненное средство для себя, в орудие своей жизнедеятельности. Благодаря многообразию проявлений двигательной познающей функции тела, дополненности его сенсорных систем орудийными предметами-телами, телесные органы человека могут выполнять бесконечно многообразные культурные функции, что находит подтверждение в распространении новых технологий, в космизме земной человеческой деятельности. Радиус действия человека становится едва ли не бесконечным, полагание его эвристических целей беспредельно далеко, воления и интенции его мультимногообразны.

Посредством телодвижений, которые коэволюционно корректируются, совершенствуются, окультуриваются и культивируются, человек научился вначале владеть сколами с камней как скребками, долотами, ножами, топорами и т.д., научился изготавливать орудия лова, охоты, защиты от других охотников и обработки земли. Тонкая двигательная дифференцированная способность руки к многообразным манипуляциям позволила человеку уже мадленской эпохи создавать шедевры пещерной графики. Затем совершенная рука, в марксистском понимании, смогла создавать совершенные картины, музыку и статуи. Это стало возможным потому, что между внутренними тонкими энерго-информационными субстанциями и логической, инструментальной деятельностью изначально существуют иерархические причинно-следственные отношения, потому что, как отмечал И. Кант, по мере формирования тела человека совершенствуются и его мыслительные способности. Потому что, как писал Лукреций Кар в поэме «О природе вещей», силы души возрастают одновременно с силами тела.

В любой человеческой деятельности изначально присутствует ее базовый телесно-двигательный компонент как предпосылка развития человека и человечества. В любую свою деятельность человек «привносит свое тело», свои «боли, беды и обиды» переживания, вожеления и экстазы, свое естество. Художник оснащен только той «техникой», которую приобрели его глаза и руки, и не ясно, каким образом смог бы писать картины сам Дух. «Художник, преобразуя мир в живопись, отдает ему взамен свое тело» [8, с. 13]. И чем интенсивнее этот процесс перевода движений души в иннервации тела, в ритм видения и осязания, тем скорее, возможно, обновляется или «сгорает» естество художника. Творческое горение (мощные траты душевной, психологической энергии) – не метафора, а медицинская констатация (Шенье, Бодлер, Ван Гог, Пиаф, Высоцкий). Конечно, художник не переносит, например, свой жест механически в свою картину, но его движения во многих опосредованиях определяют понимание и толкование им своего реального окружения. В восточноазиатской каллиграфической живописи, замечает Г.

Зиммель в «Созерцании жизни», движения кисти непосредственно следует за физиологией движений руки, и очарование состоит в непосредственном выражении чувств через личность, через ритм и естественность движений руки. В иных картинах можно почувствовать значительность и красоту габитуса их создателей. Так, возвышенная образность, глубокая философичность картин на исторические, мифологические, религиозные темы находят как бы соответствие в телесной явленности облика Н. Пуссена (1594–1165). Артистизм наружности К. Брюллова (1799–1852) перекликается с привнесенными им в живопись русского классицизма чертами романтизма. Внушающая душевное спокойствие монументальная устойчивость, былинная мудрость и эпичность пейзажей И. Шишкина (1832–1898) соответствуют его былинной фигуре и богатырской осанке.

Человек привносит свое тело не только в творимые им артефакты. Он весь предметный мир делает продолжением своего телесного «Я», своим неорганическим телом. Все вещи и среда, созданные для жизни человека, оказываются продолжением его душевно-телесной организации. Благодаря универсальности телесных органов человека, благодаря их бесконечной пластичности (яркий пример – рука) человек выходит из своей витальной среды, все более осваивает Универсум и на основе этого творит бесконечно многообразный мир культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Горохов В.Г. Основы философии техники и технических наук: учебник. – М.: Гардарики, 2007. – 335 с.
2. Зиммель Г. Избранное. Созерцание жизни. – М.: Юрист, 1996. – Т. 2. – 607 с.
3. Иванов Д.В. Радикальный энактивизм и проблема субъективности // Вопросы философии. – 2016. – №11. – С. 60–69.
4. Князева Е., Торобов А. Познающее тело // Новый мир. – 2002. – №11. – С. 136–154.
5. Князева Е.Н. Понятие «Umwelt» Якоба фон Икскуля и его значимость для современной эпистемологии // Вопросы философии. – 2015. – №5. – С. 30–44.
6. Комина Э.В. Вербальная синестезия // Вестник Московского университета. Сер. 7. Философия. – 2006. – №2. – С. 83–95.
7. Кривцун О.А. Художник и его двойник. Самоотождествление и идентификация в творчестве // Человек. – 2006. – №4. – С. 63–81.
8. Мерло-Понти М. Око и дух. – М.: Искусство, 1992. – 63 с.

9. Микешина Л.А. Рецензия на кн. В.А. Лекторского «Эпистемология классическая и неклассическая (М., 2001) // Вопросы философии. – 2002. – №1. – С. 180–188.
10. Ницше Ф. Сочинения: В двух томах. – М.: Мысль, 1990. – Т.2. – 832 с.
11. Фейнменберг И.М. Человек Достроенный и биосфера // Вопросы философии. – 2006. – №2. – С. 151–161.
12. Фельденкрайз М. Осознание через движение: двенадцать практических уроков. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2001. – 160 с.

REFERENCES

1. Gorokhov V.G. Osnovy filosofii tekhniki i tekhnicheskikh nauk: uchebnik. – М.: Gardariki, 2007. – 335 s.
2. Zimmel' G. Izbrannoye. Sozertsaniye zhizni. – М.: Yurist, 1996. – Т. 2. – 607 s.
3. Ivanov D.V. Radikal'nyy enaktivizm i problema sub'yektivnosti // Voprosy filosofii. – 2016. – №11. – С. 60–69.
4. Knyazeva Ye., Torobov A. Poznayushcheye telo // Novyy mir. – 2002. – №11. – С. 136–154.
5. Knyazeva Ye.N. Ponyatiye «Umwelt» Yakoba fon Ikskyulya i yego znachimost' dlya so-vremennoy epistemologii // Voprosy filosofii. – 2015. – №5. – С. 30–44.
6. Komina E.V. Verbal'naya sinesteziya // Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 7. Filosofiya. – 2006. – №2. – С. 83–95.
7. Krivtsun O.A. Khudozhnik i yego dvoynik. Samootozhdestvleniye i identifika-tsiya v tvorchestve // Chelovek. – 2006. – №4. – С. 63–81.
8. Merlo-Ponti M. Oko i dukh. – М.: Iskustvo, 1992. – 63 s.
9. Mikeshina L.A. Retsenziya na kn. V.A. Lektorskogo «Epistemologiya klassicheskaya i neklassicheskaya (М., 2001) // Voprosy filosofii. – 2002. – №1. – С. 180–188.
10. Nitshe F. Sochineniya: V dvukh tomakh. – М.: Mysl', 1990. – Т.2. – 832 s.
11. Feynmenberg I.M. Chelovek Dostroyennyy i biosfera // Voprosy filosofii. – 2006. – №2. – С. 151–161.
12. Fel'denkrayz M. Osoznaniye cherez dvizheniye: dvenadtsat' prakticheskikh urokov. – М.: Institut Obshchegumanitarnykh Issledovaniy, 2001. – 160 s.

РЕЗЮМЕ

В.А. Кóсяк. Енактивизм, «umwelt» та світ культури.

Когнитивий емпіричний суб'єкт розглядається як тілесне втілене «Я» в єдності пізнання, досвіду і активної дії, завдяки яким зовнішнє середовище стає його світом – umwelt – який зворотно на нього впливає. Показується, що світи життєвих сенсів різняться в залежності від «масштабу особистості». Обґрунтовується, що пізнавальна активність актора створює оточуюче його середовище, другу природу, світ артефактів, що

тілесний (чуттєвий, руховий) досвід суб'єкта виступає базовим у різних формах культури.

Ключові слова: енативизм, *umwelt*, тілесний досвід, тілесність пізнання, когнітивна рухова активність, органопроекція, світ культури.

SUMMARY

V.A. Kosyak. Inaktivism «umwelt» and the world of culture.

The cognitive empirical subject is regarded as a bodily embodied "I" in the unity of cognition, experience and active action, through which the external environment becomes his world - umwelt - back to him influencing. It is shown that the worlds of life meanings vary depending on the "scale of the individual". It is substantiated that the cognitive activity of the actor creates the surrounding environment, the second nature, the world of artifacts, that the body (sensory, motor) experience of the subject is basic in different forms of culture.

Key words: inactivism, *umwelt*, bodily experience, corporality of cognition, cognitive motor activity, organ projection, world of culture.

ЗМІСТ

РИЗИКИ ПРАКТИКИ СУПЕРТЕХНОЛОГІЙ: ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ

Снегірьов І.О. Штучний інтелект: флуктуаційний аттрактор.....	3-24
Пономаренко Т.О. Філософський аналіз значення інформаційно-мережевої парадигми в осмисленні суспільства ризику на шляху до стійкої форми його розвитку.....	25-32
Зленко Н.М. Суспільство ризику: проблеми і перспективи.....	33-45

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ХАЙ-ТЕК ТЕХНОЛОГІЙ І ПРОБЛЕМИ ТРАНГУМАНІЗМУ

Василега П.А., Наумкіна О.А. Біоетичні аспекти застосування генних технологій.....	46-54
---	-------

Dieniezhnikov S.S. World outlook problems of transhumanism.....	55-62
--	-------

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ НАУКИ
В УМОВАХ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМОДІЙ**

Ведмедєв М.М. Знання як джерело інновацій: епістемологічний аспект.....	63-71
Олексенко Р.І., Ортіна Г.В. Зародження та розвиток філософії ринкових відносин на території сучасної України: до історії проблеми.....	72-82
Корнієнко О.М. Криза мультикультуралізму сучасного суспільства: світоглядний аспект.....	83-90
Косяк В.А. Энактивизм, «UMWELT» и мир культуры.....	91-100

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

Філософія науки: традиції та інновації

Науковий журнал
Виходить двічі на рік

Заснований у грудні 2009 року

№ 2 (18), 2018
Суми: СумДПУ, 2018

Відповідальний за випуск: **В.І. Шейко**
Комп'ютерне складання та верстання: **С.С. Денєжніков**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації
КВ № 15796 – 4268Р від 27.10.2009 р.

Підписано до друку 26.12.2017р.
Формат 60х84/16. Гарн. Times. Папір офсет. Друк ризогр.
Ум. друк. арк. 5,87. Тираж 100 пр. Вид. № 67.

Журнал надруковано на обладнанні
СумДПУ ім. А. С. Макаренка
Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002,
СумДПУ ім. А. С. Макаренка

